

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

О. С. Черемська

В. Г. Сухенко

**УКРАЇНСЬКА МОВА
(ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)**

Підручник

У 2-х частинах

Частина 1

**НОРМАТИВНІСТЬ ЯК ОСНОВА
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ**

Харків

ХНЕУ ім. С. Кузнеця

2017

УДК 811.161.2(075.034)

Ч-46

Авторський колектив: канд. філол. наук, професор О. С. Черемська – вступ, теми 1 – 3; канд. філол. наук, доцент В. Г. Сухенко – теми 4 і 5, глосарій, додатки.

Рецензенти: декан українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, д-р філол. наук, професор *К. Ю. Голобородько*; д-р філол. наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна *В. С. Калашник*; канд. пед. наук, доцент кафедри методики навчання мов і літератури КВНЗ "Харківська академія неперервної освіти" *Л. О. Лузан*.

Рекомендовано до видання рішенням ученої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 8 від 22.05.2017 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Черемська О. С.

Ч-46 Українська мова (за професійним спрямуванням) : підручник : у 2-х ч. Частина 1. Нормативність як основа літературної мови [Електронний ресурс] / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 224 с.

ISBN 978-966-676-700-7

Перша частина підручника містить загальнотеоретичні відомості про мову професійного спрямування, з огляду на нормативність як основу літературної мови. Матеріал структуровано за розділами, у кожному з яких розміщено теоретичні відомості та практичні завдання з різних аспектів професійного спілкування, мовного й ділового етикету, особливостей розвитку мовної системи, значення української мови в житті суспільства. До всіх тем додано практичні завдання, запитання для самодіагностики, а також тести для самоконтролю, що сприяють формуванню навичок у практичному володінні українською мовою в різних сферах комунікативної професійної діяльності.

Рекомендовано для студентів і викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, службовців – усіх, хто прагне вдосконалити свою мовну майстерність у професійному спілкуванні.

УДК 811.161.2(075.034)

© О. С. Черемська, В. Г. Сухенко, 2017

© Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2017

ISBN 978-966-676-700-7

Вступ

*Від раннього дитинства й упродовж
усього життя людина невіддільно
пов'язана з мовою.
Це єдине знаряддя, що вивищує людину
над світом, робить її нездоланною
в пошуках Правди і Справжності.*

I. Вихованець

Важливою умовою розвитку особистості, за словами відомого українського мовознавця І. Р. Вихованця, є майстерне володіння словом. Не кожному це вдається легко й одразу, адже мова потребує великої уваги, тривалої праці, мобілізації інтелекту й духовних зусиль. Хто усвідомить цю істину, той зрештою досягне бажаного рівня й отримає винагороду за старання. Корисним путівником на шляху до пізнання мовних глибин може стати пропонуванний підручник.

Автори цього видання ставили за мету спрямувати до вивчення української літературної мови у двох аспектах: нормативному та стилістичному, – випробуваних практикою викладання навчальної дисципліни "Українська мова (за професійним спрямуванням)" у вищій школі. Такий підхід мотивований також реалізацією принципу універсалізму мови, її ролі в нерозривних процесах пізнання і виховання, у формуванні українознавчого світогляду [21].

"Українська мова (за професійним спрямуванням)" передбачає відбір матеріалу, спрямованого, насамперед, на формування мовної та мовленнєвої компетенцій, а також комунікативних навичок мовної особистості у професійній діяльності. Ще одним важливим завданням цієї праці, пов'язаного з аспектами комунікативної компетентності, є навчити студента краще мислити, точно та правильно висловлювати думки, ефективно спілкуватися, активно впливати на слухача, упевнено виступати публічно, коректно дискутувати.

У підручнику наведено не лише теоретичні відомості щодо становлення української літературної мови, історії її формування й розвитку, а й функціональні напрями їхнього засвоєння: акцентовано увагу на проблемі "мова – особистість – суспільство", схарактеризовано ознаки літературної мови, висвітлено питання нормативності мовлення з урахуванням

способів уникнення типових помилок, презентовано зразки доречного використання різноманітних етикетних мовних засобів у фаховому міжперсональному спілкуванні та правильного оформлення письмових робіт офіційного й наукового змісту.

Теоретична частина підручника містить десять тем, скорельованих із програмою навчальної дисципліни; структурування матеріалу здійснено, відповідно до кредитно-модульної системи організації навчального процесу, та погоджено з навчальними планами для студентів різних економічних спеціальностей.

Для полегшеного сприйняття, опрацювання й запам'ятовування матеріалу використано відповідні засоби візуалізації, зокрема інформаційну графіку (таблиці, схеми, картосхеми), а також застосовано систему умовних позначок:

- *Зверніть увагу!*
- *Запам'ятайте!*
- *Теоретична довідка*
- *Цікава інформація!*
- *Професійна комунікація*
- *Домашнє завдання*

У кожній темі практичної частини підручника наведено різноманітні завдання, запитання для самодіагностики, тести для самоконтролю, спрямовані на активізацію й поглиблення знань студентів.

Додатки містять пізнавальну й необхідну у практичній діяльності інформацію: російсько-український міні-словник найбільш уживаних слів і сталих словосполук економічної термінології; словник найуживаніших фразеологізмів; вибірку складних випадків українського літературного словживання, іменників на позначення осіб чоловічої й жіночої статі за національною чи територіальною ознакою; зразки оформлення ділової документації; схему стилістичного аналізу тексту та вимоги до написання есе.

Підручник може бути корисним усім, хто цікавиться питаннями професійного мовлення, прагне вдосконалити рівень культури фахового спілкування.

Розділ 1

Нормативність як основа літературної мови

1. Комунікативна компетентність у професійній діяльності мовної особистості. Історія походження та розвитку української літературної мови.

Українська мова серед інших мов світу

1.1. Предмет, мета, завдання навчальної дисципліни.

1.2. Загальнонаціональна та літературна мова.

1.3. Функції мови в суспільстві.

1.4. Мовна ситуація в Україні.

1.5. Екскурс в історію української мови. Історія походження української мови. Жива українська мова та книжна мова у творах різних жанрів.

1.6. Українська мова серед інших мов світу.

Мета: ознайомити студентів із найважливішими відомостями про українську мову, її походження, значення для становлення й розвитку нації; сформувати мовну компетенцію майбутніх фахівців, поглибити знання й розвивати вміння практично застосовувати норми літературної професійної мови; удосконалювати навички у володінні мовою в побутовому та професійному спілкуванні.

Компетентності: лінгвістична, інформаційна, комунікативна, професійна.

Ключові слова: загальнонаціональна мова, літературна мова, законодавство України, білінгвізм, інтерференція, мовна норма.

Теоретична частина

Мова – найтривкіший феномен спадкоємності поколінь і традицій, це міра інтелекту й світогляду, код психіки та міра морального, духовного, естетичного, психічного розвитку.

О. Потебня

1.1. Предмет, мета, завдання навчальної дисципліни

Успіх фахівця на сучасному ринку праці залежить від рівня його фахового мовлення, культури спілкування, майстерного володіння термінологічним апаратом, що свідчить про глибоке розуміння професійних понять і явищ. Трансформація способу життя сучасної людини як у повсякденній, так і професійній сфері зумовлює також щораз більшу значущість володіння комплексними навичками в інформаційно-аналітичній діяльності, критичним та творчим мисленням.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є сучасна українська літературна мова у її стильових різновидах. Засвоївши особливості функціонування стилів літературної мови та засоби їхнього вираження, усвідомивши взаємозв'язки в мовній системі, студент зможе практично реалізувати думку, відповідно до мовленнєвої ситуації, зокрема й у сфері професійної та наукової комунікації. **Метою** є вдосконалення гуманітарних знань студентів економічного вищого навчального закладу; підвищення загальнокультурного, інтелектуального та естетичного рівнів майбутніх фахівців-економістів, формування стійкого національного світогляду, засвоєння норм сучасної української літературної мови, культури усного та писемного мовлення; формування вмінь правильно й логічно висловлювати свої думки.

Здійснення цієї мети можливе за умови ґрунтовного оволодіння нормами сучасної української літературної мови, ознайомлення з жанровими різновидами функціональних стилів, основами красномовства, а також активізації та набуття знань сучасної професійної комунікації.

Засвоєння норм літературної мови у процесі аналізу різностильових текстів (художнього, наукового й офіційно-ділового стилів) та їхніх жанрових різновидів і творення власних текстів сприяє підвищенню рівня загальномовної культури особистості. Таким чином, **завданням дисципліни** "Українська мова (за професійним спрямуванням)" у закладі вищої освіти економічного спрямування є формування високої мовної та мовленнєвої компетенцій у науковому спілкуванні, розширення меж професійної комунікації, урахування лінгвокомунікативні, національно-культурні та психологічні компоненти. Інакше кажучи, на лекційних і практичних заняттях з української мови студент зможе підвищити рівень культури спілкування в усній та писемній формах, виробити навички у практичному володінні мовою в різних видах мовленнєвої діяльності.

Культурологічний аспект вивчення курсу "Українська мова (за професійним спрямуванням)" також є важливим. Він розширює межі суто професійної комунікації, оскільки мова наукового, професійного спілкування є багатокомпонентною.

Культура усного мовлення – ще один функціональний аспект курсу української мови в закладі вищої освіти. Високий рівень мовної компетенції – невід'ємний, органічний складник освіченості фахівця будь-якого профілю, основа його успішної професійної діяльності, конкурентоспроможності на ринку праці.

Навчальна дисципліна "Українська мова (за професійним спрямуванням)" належить до циклу нормативних дисциплін і ґрунтується на функціональному підході до вивчення матеріалу, що передбачає обов'язкову зорієнтованість на комунікативну ситуацію, дає змогу на відповідному рівні оптимально використовувати знання в науковому, професійному спілкуванні; оволодіти засобами точного, чіткого й лаконічного висловлювання, майстерністю публічного виступу.

1.2. Загальнонаціональна та літературна мова

Становлення народу тісно пов'язане з формуванням його мови. Мова – це скарбниця духовних надбань нації, яка передається генетично з роду в рід, від дідів і прадідів онукам. Вона характеризується єдністю, взаємозв'язком усіх її складників. Мова існує не сама по собі, а в людському суспільстві. Усі сторони суспільного життя, процеси пізнавальної та творчої діяльності людини, кожний момент її свідомості супроводжуються мовою.

Отже, **мова** – явище суспільне, оскільки, з одного боку, мову творить і розвиває суспільство, а з іншого – без мови не було б суспільства. І наука, і техніка, і релігія, й ідеологія, і культура не можливі без мови, бо вона забезпечує всі, без винятку, процеси життя й діяльності людини. Національна мова не виникає відразу. Її становлення триває сотні, а то й тисячі років. Численні покоління формують її, розвивають, удосконалюють, наповнюють власним життєвим досвідом, пристосовують до свого менталітету, до природного оточення, до мінливих умов життя. Отже, мову, якою розмовляє народ певної країни (нація) в усіх сферах життя, передає інформацію й досвід від покоління до покоління, називають **загальнонаціональною мовою**. Саме в системі загальнонаціональної мови закодовано інтелект тієї чи тієї нації.

У загальнонаціональній мові вирізняють *живу народну мову* (усну мову широких верств населення, людей, різних за віком, статтю, рівнем освіти, місцем проживання) і *літературну мову* (унормовану мову суспільного спілкування, зафіксовану в писемній та усній практиці).

Найміцніша основа й найважливіший ґрунт літературної мови – мова народна, у граматичному складі та лексичній системі якої можна виокремити постійні елементи, завдяки яким мова стає зрозумілою всім, і рухомі елементи, уживані представниками певних груп населення. До рухомих елементів належать просторіччя, жаргонізми, професіоналізми, діалекти (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Системна єдність загальнонаціональної мови

Розрізняють *територіальний діалект* (різновид національної мови, який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території,

відмінностями матеріальної й духовної культури, традиціями) і *соціальний діалект* (відгалуження загальнонародної мови, уживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення).

Просторіччя – слово, граматична форма або зворот мовлення, який уживають у літературній мові, зазвичай, із метою зниженої, грубуватої характеристики предмета мовлення, а також проста, невимущена мова, яка містить такі слова, форми та звороти. Наприклад: *опер з ментівки; босяцюга, хай заткнеться; валяй звідсіля; звиняйте, ізяшний*.

Просторіччя характерне для мови некультурних, недостатньо освічених людей. Причому просторічні слова часто трапляються в мовленні людей, які не повністю оволоділи літературною мовою. Просторіччя як знижений емоційно забарвлений спосіб зображення дійсності входить до складу літературної мови, воно властиве мовленню й освічених людей [3; 4; 13]. До просторічних слів належать вульгаризми, що перебувають поза літературною мовою та містять у своєму складі лайливі слова, прокльони тощо.

Жаргонізми – слова (і вислови), властиві мові окремого соціального середовища (соціального різновиду мови, притаманного певною мірою відкритим соціальним та професійним групам людей, об'єднаним спільністю інтересів, звичок, занять, соціального стану): *дах* (прикриття від рекету, мафії; зв'язки у владних та правоохоронних структурах), *лабух, зрізати, замочити, розколоти, зав'язати*. Студентський жаргон становить основу молодіжного сленгу: *ботан, зубрити, лажа, облом*.

Професіоналізм – слово (чи вислів), властиве мові тієї чи тієї професійної групи, що є просторічним еквівалентом певного терміна: *бублик* – кермо; *ляп* – помилка; *шапка* – заголовок документа; *літачок* – ліва та права сторона балансу.

Кожна мова характеризується наявністю територіальних відгалужень – наріч, діалектів, говірок. Їхнє виникнення сягає глибокої давнини, ще родоплемінного періоду, а територіальне закріплення пов'язане з добою феодалізму. Недарма їх уважають живою історією мови.

До **територіальних діалектів** зараховують мовні явища, характерні для певних територій країни. Їх можна помітити на всіх рівнях мови: фонетичному, лексичному, граматичному.

Діалектна диференціація мов не однакова: якщо в англійській мові діалектні відмінності не дуже помітні, то в німецькій чи китайській вони настільки суттєві, що їхні носії не завжди можуть порозумітися між собою.

Діалектні відмінності української мови не належать до надто суттєвих. Незважаючи на те, що Галичина була відокремлена від решти України шість століть, а Закарпаття – дев'ять, значних перешкод для спілкування немає.

Територіально українська мова складається із трьох наріч: північного, південно-західного та південно-східного (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Карта територіальних наріч української мови

1. До **північного наріччя** належать діалекти Чернігівщини, Житомирщини, Рівненщини, Сумщини, Київщини та Волині.

Найголовніші особливості північних діалектів такі:

1) **фонетичні:**

а) наявність дифтонгів [yo], [ye], [yi] *вуол, вуел, вуїл*;

б) тверда вимова звука [ц]: *хлопец, палец*;

в) наявність звукоскорочень [гі, кі, хі] замість літературних [ги, ки, хи]: *ложкі, стіжки*;

2) **морфологічні:**

а) уживання стягнених форм прикметників чоловічого роду: *молоди хлопец, осінні вітер*;

б) нестягнені форми прикметників жіночого роду: *молодая береза, повная хата*;

3) **лексичні:** *кяхи* (кукурудза), *утва* (качки), *валка* (череда) тощо.

2. До **південно-західного наріччя** належать діалекти Вінниччини, Хмельниччини, Тернопільщини, Закарпаття, Львівщини, Івано-Франківщини, Буковини, Волині, Чернівеччини.

Найголовніші їхні особливості такі:

1) *фонетичні*:

а) тверда вимова [p]: *рабий, расно*;

б) наявність разом із *ри-*, *ли-* [ер], [ел], [ир], [ил]: *керниця* (криниця), *сильза* (сльоза);

в) відсутність подовження приголосного в іменниках середнього роду: [жит'є, знан'є, зіл'є];

2) *морфологічні*:

а) поширення закінчень *-ови*, *-еви* в давальному відмінку іменників II відміни: *братови, коневи*;

б) наявність застарілих займенників при дієсловах: *зроби ми, узяв тя, питав го* (зроби мені, узяв тебе, питав його);

в) наявність залишків давньої форми дієслів минулого часу (*пішла-м, пішли-сьмо*) та майбутнього часу: *му робити, меш робити* (робитиму, робитимеш);

3) *лексичні*: *неньо* (батько), *вуйко* (дядько), *плай* (гірська стежка), *маржинка* (худібка), *сарака* (бідний), *полинець* (пасіка), *веремне* (погода) тощо.

3. До **південно-східного наріччя** належать діалекти Харківщини, Луганщини, Донеччини, Полтавщини, Дніпропетровщини, Запоріжжя, Херсонщини, Кіровоградщини, Одещини, більшості районів Черкащини, частково Київщини.

Особливості південно-східних діалектів такі:

1) *фонетичні*:

а) пом'якшення шиплячих [курч'ати], [ніч'], [ч'ути], [кач'а];

б) фонему [ф] заступають [х], [хв]: *хвábрика, бухвéт*;

в) обмежено вживають африкати [дж], [дз], [дз'], замість них – [д], [ж], [з]: *хóд'у, бужú, звонóк, жерелó*;

г) наявний альвеолярний (так званий середній) [л.], що найчастіше виступає в полтавських говірках: *гол.ова, бул.ú, мол.око*;

д) поширений м'який приголосний [p']: *Хар'ків, гр'аниц'а, кобзар'*;

2) *морфологічні*:

а) уживання дієслів II дієвідміни із закінченням *-е*: *ходе, носе, просе* замість: *ходить, носить, просить*;

б) уживання стягнених форм дієслів 3-ї особи однини теперішнього часу: *пита, співа* замість *питає, співає*;

3) *лексичні*: *утлий* (кволий), *жабуриння* (водорослі), *комиш* (очерет); *реміняка* (пояс), *мурав'я* (мурашки), *кобушка* (глечик), *верх, рубя* (димар).

Літературна мова – це форма загальнонаціональної мови, яка є взірцевою. Літературна мова опрацьована майстрами слова, ученими, письменниками. Від живої народної мови вона відрізняється тим, що має норми щодо вимови, слововживання, граматичних форм, яких повинні дотримуватися мовці. Це своєрідний зразок, еталон правильного користування мовою.

Літературна мова існує в усній та писемній формах, які однаково поширені в сучасному мовленні. Обом їм властиві лексичні та граматичні норми, проте кожна з них має свої специфічні особливості.

Усна форма літературної мови переважно обслуговує поточні потреби спілкування людей, безпосередньо пов'язаних між собою. Кількість учасників усного спілкування обмежена. Усне мовлення сприймається органами слуху, виражається за допомогою звуків. За походженням це первинна форма існування мови.

Усне мовлення спонтанне, здебільшого непередготовлене, але воно більш виразне з емоційного погляду, супроводжується інтонацією, жестами, мімікою. Воно переважно діалогічне (бесіда, діалог, публічна лекція, виступ, дискусія тощо).

Писемна форма літературної мови – це мовлення, зафіксоване на якомусь матеріалі за допомогою певних графічних знаків, що позначають звукові одиниці мовлення та сприймаються органами зору. Це вторинна форма існування мови. Писемна форма літературної мови обслуговує потреби народу в галузі науки, культури, політики, господарства та права.

Писемне мовлення монологічне. У ньому використовують, переважно, повні речення, а в усному (діалогічному) дуже поширені неповні речення. У писемному мовленні частіше використовують складні речення, що викликано потребою оформити й повно розгорнути складну думку, а в усному спілкуванні переважають прості, короткі речення, оскільки висловлене можна доповнювати мімікою, жестами.

Писемне мовлення лексично багатше, слова добирають вимогливіше, з урахуванням літературної традиції, широко вживають книжну, абстрактну лексику, терміни.

Навчатися грамоти чи навчатися грамоті?

У сучасній українській літературній мові дедалі більше закріплюється при дієсловах *навчатися*, *навчитися* родовий відмінок іменників, а не давальний. Родовий відмінок точніше передає значення "знання або інше щось, які хтось опановує, вивчає, набуває". Тому вживаємо *навчатися*, *навчитися грамоти*, *музики*, *ремесла* та ін., а не *навчатися*, *навчитися грамоті*, *музиці*, *ремеслу*... [10, с. 82].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **за спеціальністю** чи **зі спеціальності** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Розкажіть про відомі вам економічні спеціальності, які можна здобути у ХНЕУ ім. С. Кузнеця, зважаючи на норми української літературної мови.

Літературну мову використовують у різноманітних сферах життя. На відміну від живої народної мови, уживаної в побуті, літературна мова представлена в законодавстві, управлінні, науці, освіті, культурі, засобах масової інформації, тобто в тих видах спілкування, які мають ознаки офіційності.

Літературна мова стилістично диференційована. Якщо жива народна мова виявляє себе, переважно, у розмовному стилі мовлення, то літературна мова функціонує в усіх стилях: науковому, офіційно-діловому, публіцистичному, художньому, розмовному.

Українська літературна мова постійно розвивається та збагачується. Цей процес супроводжується усталенням, шліфуванням загальнообов'язкових літературних норм.

1.3. Функції мови в суспільстві

Мова належить до унікальних явищ людини й суспільства. Мовою спілкуються з іншими людьми, висловлюють свої почуття, дають оцінку дійсності, звертаються до Бога, розмовляють із собою. **Мова** – це постійний процес пізнання світу, передавання власного досвіду іншим, збагачення досвідом інших. Мова зберігає всі інтелектуальні здобутки народу, фіксує досвід предків. Засобами мови передають досвід попередніх поколінь. Це виявляє себе, наприклад, в усталених зворотах – фразеологізмах,

приказках і прислів'ях: *Не знаючи броду – не лізть у воду; Сім разів відміряй, а один відріж* тощо.

Мова виконує різноманітні суспільні функції. Про повноцінний розвиток мови свідчить, насамперед, її використання та функціонування в усіх сферах людського буття. Їй притаманні найрізноманітніші функції, життєво важливі для суспільства, окремих груп і кожної людини. Головними є комунікативна й мислетвірна функції, а інші (експресивна, гносеологічна, номінативна, естетична, культурологічна тощо) є похідними від них (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Функції мови в суспільстві

Назви функцій	Визначення
1	2
Комунікативна	Мова – найважливіший засіб спілкування людей і забезпечення інформаційних процесів у сучасному суспільстві (у науковій, технічній, політичній, діловій, освітній та інших галузях життя людства)
Номінативна	Усе пізнане людиною дістає від неї свою назву й тільки так існує у свідомості. Цей процес називають лінгвілізацією – "омовленням" світу. Мовні одиниці, передусім слова, слугують назвами предметів, процесів, якостей, понять ознак тощо. У назвах не лише зафіксовано певні реалії дійсності, адекватно пізнані людиною, але також її помилкові уявлення, ірреальні сутності, фантазії тощо
Мислетвірна	Реалізується в тому, що, формуючи думку, людина мислить мовними нормами. Мислення може бути конкретним (образно-чуттєвим) та абстрактним (поняттєвим)
Ідентифікаційна	Виявляється в часовому та просторовому вимірах. Лише для тих, хто знає мову, вона є засобом спілкування, ідентифікації, ототожнення в межах певної спільноти
Експресивна	Полягає в тому, що мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу людини

1	2
Гносеологічна	Виражається в тому, що мова є своєрідним засобом пізнання навколишнього світу
Естетична	Полягає в тому, що мова є першим джерелом культури, знаряддям і, водночас, матеріалом створення культурних цінностей. Мова фіксує в собі естетичні смаки й уподобання своїх носіїв
Культурологічна	Культуру кожного народу відображено та зафіксовано найперше в його мові. Для глибшого пізнання нації необхідне знання її мови, яка виконує функції своєрідного каналу зв'язку культур між народами
Міфологічна	Віра у слово як у реальне дійство. Ця функція знайшла своє відображення в замовляннях, ворожіннях, казках, легендах тощо

Отже, мова – явище системне, усі її функції виступають не ізольовано, а виявляються в тісній взаємодії. І відсутність чи неповнота використання якоїсь із функцій згубно впливає на мову.

1.4. Мовна ситуація в Україні

Українська мова сьогодні активно функціонує в усіх сферах суспільного життя, однак і тепер вона потребує конституційного захисту. Поворотним пунктом у долі української мови стало ухвалення 28 жовтня 1989 року Верховною Радою України **Закону "Про мови в Українській РСР"**. Згідно із цим законом, українська мова з 1 січня 1990 року дістала державний захист, тобто стала офіційно визнаною державною мовою України.

Статус української мови визначає і Конституція України, ухвалена Верховною Радою 28 червня 1996 року. **Стаття 10** Основного Закону держави проголошує, що "державною мовою в Україні є українська мова...". Статус державної мови визначає обов'язкове використання її в різних галузях діяльності, що мають ознаки офіційності: державній, політичній, господарсько-управлінській, науково-освітній, культурній. Це означає, що українська мова функціонує в законодавстві, дипломатичній сфері, діловодстві, науці, освіті, засобах масової інформації, культурі (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Законодавство України про мови

Водночас, держава враховує інтереси багатонаціонального населення України, надаючи кожній нації чи народності право реалізувати свої комунікативні потреби рідною мовою, що відображено в 10-й статті Конституції України.

Відповідно до цього положення, у місцях компактного проживання громадян різних національностей працюють національні дошкільні й дитячі культурно-освітні заклади, школи та класи з національною мовою викладання, газети, радіо- та телеканали тощо.

Суспільство може цілеспрямовано впливати на розвиток мови. Свідомий вплив суспільства на мову (урядові заходи) називають **мовною політикою**.

Теоретична довідка

Мовна політика – сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи.

Мовну політику сучасної України спрямовано на утвердження української мови як державної мови України не лише законом, а й усім суспільним життям, насамперед, соціально-комунікативними можливостями та високим духовним потенціалом. На думку фахівців, для справжнього утвердження мови в державі нею мають спілкуватися три чверті населення, які визнають себе українцями: не просто розмовляти чи писати рідною мовою, а й робити це досконало, виявляючи лексико-граматичне багатство, комунікативні можливості національної мови свого народу.

Цікава інформація!

Найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина

1. На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь рідної мови, як власну, більше того – як честь своєї нації. Хто не береже честі рідної мови, той підкопує основи своєї нації.

2. Розмовляй у родині своїй тільки рідною мовою. Це принесе тобі правдиву насолоду шляхетного почуття сповнення найбільшого обов'язку щодо свого народу.

3. Хто в родині своїй розмовляє нерідною мовою, той стоїть на дорозі до мовного винародовлення, – найбільшого непростенного гріха супроти свого народу.

4. Бережи своє особове ім'я й родове прізвище в повній національній формі й ніколи незмінюй їх на чужі. Найменша тут зміна, – то вже крок до винародовлення.

5. Кожний, хто вважає себе свідомим членом свого народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови.

6. Кожний свідомий член свого народу мусить завжди допомагати всіма доступними йому способами розвитку культури своєї літературної мови.

7. Кожний свідомий громадянин, живучи серед чужого народу, мусить конче вживати рідної мови не тільки вдома, але й скрізь, де можливо.

8. Кожний громадянин мусить добре пам'ятати й дітей своїх того навчати, що наймиліша мова в цілому світі – то мова рідна.

9. Кожний свідомий громадянин мусить щедро підтримувати свої національні періодичні й неперіодичні видання, даючи їм змогу нормально розвиватися. Добрий стан національних видань – то могутня сила народу й забезпечення розвитку рідної мови, а висота їх накладу – то ступінь національної свідомості народу.

10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу. (І. Огієнко)

За неповноцінного функціонування українського слова в суспільному житті головною формою літературної мови стає писемна. Життя розмаїтих усних різновидів міського мовлення паралізується. Відтак, українська мова застигає у фіксованій писемній формі, це зупиняє рух, розвиток, мова втрачає здатність реагувати на живу реальність.

Особливістю сучасної мовної ситуації є існування розвиненої літературної мови, здатної обслуговувати всі сфери суспільного життя, і неповноцінне побутування розмовного мовлення у великих міських центрах. Таку ситуацію мовознавці характеризують як асиметричний масовий **білінгвізм**, а явище, яке він породжує, називають **інтерференцією** (рис. 1.4).

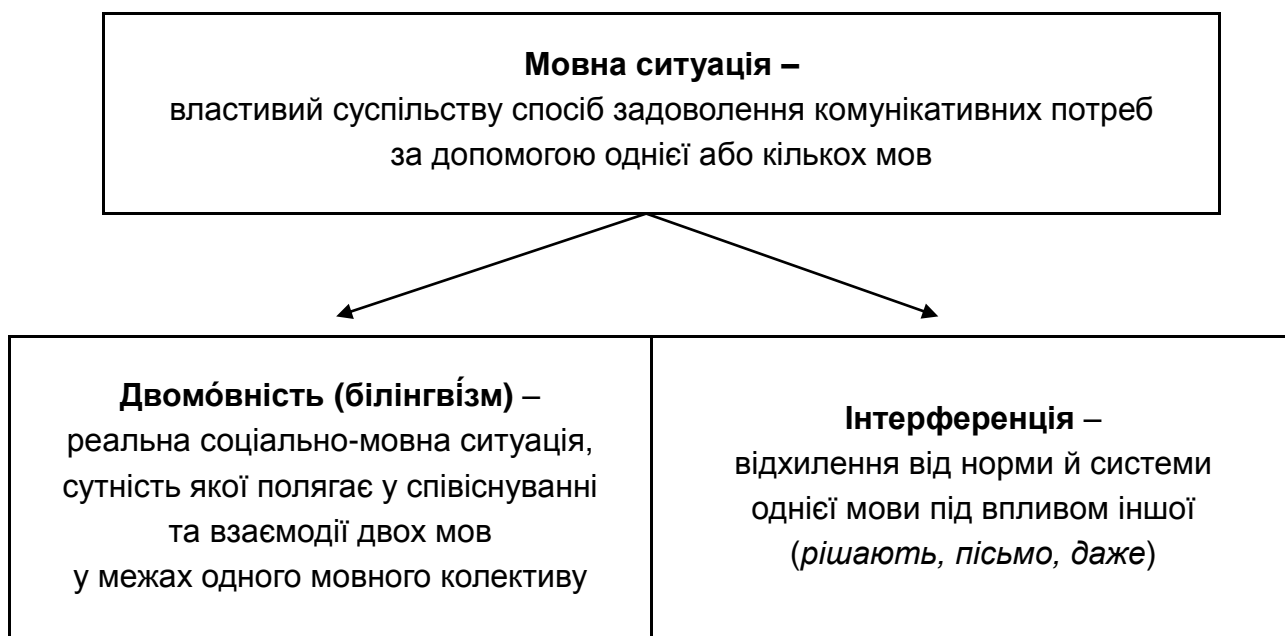

Рис. 1.4. Українська мова на сучасному етапі

Інтерференція належить до звичайних явищ у розвитку мов, особливо у прикордонних областях із великою активністю дії міжмовних контактів. Однак за нерівноправних відносин між двома мовами, "коли одна з них загарбує простір іншої, поглинаючи її, — як зауважує Л. Масенко, — однобічна інтерференція переростає в змішування двох мов, що відбувається в усному спілкуванні носіїв мови, яка витісняється. Руйнація її системи пронизує всі мовні рівні — і фонетику, і лексику, і граматику, але... найсильнішого розладу зазнають норми вимови" [43, с. 26].

Зверніть увагу: ненормативне калькування!

Власне українські відповідники	Мовні покручі, кальки
безглуздя, нісенітниця	абсурд
деякою мірою	у деякій мірі
доведи цю теорему	докажи цю теорему
жартувати	шуткувати
заможно, у достатку	безбідно
збігатися	співпадати
побоювання	опасіння
походження, ґенеза	генезис
працюймо	давайте працювати
приймальня	прийомна
примушує вчити напам'ять	заставляє вчити напам'ять
принаймні	по крайній мірі
розгорніть книжку	розкрийте книжку
скарга	жалоба
урочистості	торжества
я вступив до університету	я поступив в університет

1.5. Екскурс в історію української мови. Історія походження української мови. Жива українська мова та книжна мова у творах різних жанрів

"Мова народу – цвіт усього його духовного життя.., що починається далеко за межами історії. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові – у спадщину нащадкам...", – так писав про мову видатний педагог К. Ушинський. Історія українського народу й української мови надзвичайно багата й давня. Шукаючи наші прадавні корені, історичні витoki, мовні аналогії та спільноти, варто зважати на те, що українці – це частина слов'янського світу, а українська мова – одна зі слов'янських мов, вона має спільні ознаки з іншими мовами слов'янського й неслов'янського світів.

Рідне слово – це невід'ємна частина рідного краю. Ще в 1834 році вчений-мовознавець Ізмаїл Срезневський писав, що українська мова є однією з найбагатших слов'янських мов, що вона навряд чи поступається чеській за кількістю слів і виразів, польській – мальовничістю, сербській – приємністю. "Ця мова, – писав учений, – може рівнятися з освіченими мовами гнучкістю й багатством синтаксису, мова поетична,

музикальна, мальовнича". І. Срезневський щиро сподівався, що жива, народна українська мова стане літературною. Він вірив, що мова Хмельницького, Пушкаря, Дорошенка, Палія, Кочубея, Апостола повинна передати нащадкам славу цих великих людей України.

Починаючи із III тис. до н. е. й до VI ст. н. е. (період, що охоплює три з половиною тисячі років) слов'янські племена жили на величезних просторах Європи й розмовляли близькоспорідненими діалектами мови, яку лінгвісти називають праслов'янською, або спільнослов'янською.

У III ст. до н. е. – V ст. н. е. в діалектах праслов'янської мови виникли та сформувалися лексичні, фонетичні та граматичні відмінності, які сприяли виникненню двох груп мов: східнослов'янських та західнослов'янських діалектів. Таким чином виник розподіл на східних і західних слов'ян. Східних слов'ян називали *антами*, західних – *венедами*. У VII ст. н. е. східні слов'яни, за переказом "Повісті временних літ" нараховували тринадцять племен: *поляни, древляни, дреговичі, уличі, тиверці, білі хорвати, в'ятичі, радимичі, кривичі, сіверяни, ільменські слов'яни, полочани, дуліби*. Із розпадом слов'янських племен їхня мовна спільність розпалася на три групи: *східнослов'янські, західнослов'янські та південнослов'янські* мови. Існує думка, що у східних слов'ян упродовж VII – X століть сформувалася писемна **давньоруська мова**, яка з кінця X ст. стала державною мовою Київської Русі. Давньоруською мовою писали літописи, збірники законів, княжі грамоти, художні твори, найвідоміші серед яких "Повість минулих літ" (рис. 1.5), Галицький літопис, Новгородські літописи, збірник законів Ярослава Мудрого "Руська Правда" (рис. 1.6), художньо-історична поема "Слово о полку Ігоревім" та ін.

Рис. 1.5. "Повість минулих літ" у Радзивілівському літописі

Рис. 1.6. Сторінка з короткої редакції "Руської Правди"

Починаючи із XIII ст. Русь як єдина держава перестала існувати. Її землі потрапляють під владу Золотої Орди й Литовського князівства. Із середини XIV ст. – під владу Польщі, Угорщини, Литви, Молдови. У цей період поступово формуються три східнослов'янські писемні мови: **українська, російська та білоруська**.

У минулому українську мову називали по-різному: *русский (руській, руський) язык, малоруский (малоросійський) язык*. Автори словників, граматики, зокрема XVII ст., усвідомлювали відмінність між московською (російською) і руською (українською) мовами. Такі назви вживали і в офіційних документах.

У статуті Литовської держави, яка об'єднувала українців та білорусів, 1566 року записано: "А писарь земський маєть по руску, литерами и словы вси листы, выписы и позвы писати". Після визвольної війни 1648 – 1654 рр., коли Правобережна Україна лишилася під владою Польщі, Варшавський сейм 1696 року змінив і мову офіційного спілкування на Правобережжі: "писар повинен по-польськи, а не по-руськи писати".

Термін **малоруська мова** пов'язаний із назвою "Мала Русь", засвідченою 1315 року у грамоті Галицько-Волинського князя. Після розпаду Київської Русі й занепаду Київського князівства підноситься роль Галицько-Волинського князівства, що перейняло назву "Русь". Територія цього князівства була меншою, ніж територія Київської Русі, тому й назвали правителі це князівство Малою Руссю.

Із XIV ст. грецькі церковні діячі запроваджують назви "Мала Русь" і "Велика Русь" для розрізнення, з одного боку, території Київського та Галицько-Волинського князівства, а з іншого – новоствореної Московської держави.

У XIX ст. царська офіційна політика утверджувала назву *малоруський (малоросійський)* для всього українського народу і його мови. Одна з перших українських граматики (1818 р.) мала назву "Грамматика Малоросійского нарѣчія" О. Павловського. Термін *малоросійское нарѣчие* використовували вчені-мовознавці О. Потебня, О. Шахматов. Проте вже в XIX ст. назви *малороси, малороський* для багатьох освічених українців були образливими та витіснялися, відповідно, іншими термінами *українці, український*.

Походження назви **Україна** висвітлено в науковій літературі, яка відображає рівень національно-мовної свідомості українців і знання власної історії, а також поширення в той чи той час різних наукових теорій. Сучасна наукова література заперечує зв'язок між словами *україна* і російським *окраина*, натомість підкреслює, що власна назва пов'язана

зі словами *край*, *країна*, які означали окремі князівства в час феодальної роздробленості середньовічної держави. Уперше назва *Україна* засвідчена в писемній пам'ятці Іпатіївському літописі 1187 р., де літописець розповідає про смерть переяславського князя: "Плакашася по немъ вси переяславци... о нем же украина много постана". Той же літопис свідчить, що, крім Переяславської, були ще Галицька, Волинська, Київська України, тобто самостійні князівства.

Пам'ятки XVII – XVIII ст. зафіксували не тільки назву "Україна", а й нову назву народу **українці**, зокрема в літописі С. Величка.

Запам'ятайте!

Ми – не УкрАїна, ми – Україна.
 Ми – не окраїна, ми є країна.
 Ми – не укрАїнці, ми – українці.

В. Маснюк

Той самий літопис фіксує вживання поняття: *козацька мова*, *козацький язик*, *козацкое нарѣчіе*. Разом із цими термінологічними назвами в заголовку літопису зазначено, що він написаний *нарѣчіемъ малоросійскимъ* (1720 р.).

У XVIII ст. назву *малоросійский язык* насаджують офіційно, так само як і паралельно вживану в наукових працях XIX ст. назву української мови *южнорусское нарѣчіе*.

У XIX ст. учені-мовознавці О. Потєбня, П. Житецький, М. Максимович, К. Михальчук обґрунтовували старожитність, самотність української мови та її говорів, доводили, що це самостійна слов'янська мова зі своєю давньою історією.

Теоретична довідка

Історія походження української мови за Ю. Шевельовим	
Кінець II тис. до н. е. – II ст. н. е.	праслов'янська мова
II – IV ст. н. е.	спільна мова східних і південних слов'ян
IV – X ст. н. е.	спільносхіднослов'янська мова
IV – VII ст. н. е.	антська мова
VIII – X ст. н. е.	давньоруська мова
XI – XIV ст. н. е.	давньоукраїнська мова
XV – XVIII ст. н. е.	староукраїнська мова
XIX – XX ст. н. е.	нова українська мова

Українська мова, як і решта слов'янських, пройшла тривалий шлях становлення, виділившись із праслов'янської мови-основи (від VI – VII ст. (час появи перших ознак) до XVI – XVII ст. (час завершення формування всіх (або більшості) визначальних лінгвальних особливостей як окремої структури)). Сьогодні науковці виділяють таку періодизацію розвитку структури української мови:

- 1) протоукраїнський – VI/VII – X ст.;
- 2) давньоукраїнський – XI – XIII ст.;
- 3) середньоукраїнський – XIV – середина XVIII ст.;
- 4) новоукраїнський період – від середини XVIII ст. до сьогодення.

Протоукраїнська мова – назва мови на українських землях у дописемний період.

Давньоукраїнська (давньоруськоукраїнська) мова – назва мови на українських землях у найдавніший писемний період.

Староукраїнська мова – назва мови на українських землях у період формування найвиразніших її особливостей.

Новоукраїнська мова – назва національної української мови, відколи народнорозмовний і писемно-літературний вияви збігаються.

Для усунення термінологічної плутанини щодо називання інших східнослов'янських мов у різні періоди їхнього розвитку пропонують терміни: *давньобілоруська, старобілоруська, новобілоруська* мова; *давньоросійська, староросійська, новоросійська* мова. У разі запозичення мовних елементів у межах східнослов'янських мов у різні періоди їхнього функціонування послуговуються термінами: *українізм, білорусизм, росіїзм*. Уживаний тепер лінгвономен *русизм*, як запозичення тільки з російської мови, семантично не відображає реальної ситуації під час міжмовної взаємодії, адже його утворено від *Русь*, у якій, крім росіян, жили також предки українців і білорусів. Тому потрактування русизмів у будь-якій іншій мові, наприклад, чеській чи румунській, потребують уточнення: русизми – українізми, русизми – білорусизми, русизми – росіїзми [50, с. 161–162].

Неодноразово українська мова зазнавала утисків із боку Російської імперії. Жодна країна світу не мала впродовж сторіч такого масштабного, спланованого на державному рівні нищівного удару по українській культурі й мові. Особливо жорстокої наруги зазнавала мова як головний чинник національної належності (табл. 1.2).

Хронологія заборон української мови

Роки	Події та документи
1	2
XVII століття	
1622	Наказ царя Михайла з подання Московського патріарха Філарета спалити в державі всі примірники надрукованого в Україні "Учительного євангелія" Кирила Ставровецького
1696	Ухвала польського сейму про запровадження польської мови в судах і установах Правобережної України
1690	Засудження й анафема Собору РПЦ на "кієвскія новья книги" П. Могили, К. Ставровецького, С. Полоцького, Л. Барановича, А. Радзивилівського
XVIII століття	
1720	Указ царя Московії Петра I про заборону книгодрукування українською мовою та вилучення українських текстів із церковних книг
1729	Наказ Петра II переписати з української мови російською всі державні постанови й розпорядження
1763	Указ Катерини II про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії
1769	Заборона Синоду РПЦ друкувати та використовувати український буквар
1775	Зруйнування Запорізької Січі й закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях
1789	Розпорядження Едукаційної комісії польського сейму про закриття всіх українських шкіл
XIX століття	
1817	Запровадження польської мови в усіх народних школах Західної України
1832	Реорганізація освіти на Правобережній Україні на загальноімперських засадах із переведенням на російську мову навчання
1847	Розгром Кирило-Мефодіївського товариства й посилення жорстокого переслідування української мови та культури, заборона найкращих творів Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова та інших
1859	Міністерством віросповідань і наук Австро-Угорщини у Східній Галичині та Буковині здійснено спробу замінити українську кириличну азбуку латинською
1862	Закриття безоплатних недільних українських шкіл для дорослих у підросійській Україні

1	2
1863	Валуєвський циркуляр про заборону давати цензурний дозвіл на друкування україномовної духовної та популярної освітньої літератури: "ніякої окремої малоросійської мови не було і бути не може"
1864	Прийняття Статуту про початкову школу, за яким навчання має проводитися лише російською мовою
1869	Запровадження польської мови як офіційної мови освіти й адміністрації Східної Галичини
1870	Роз'яснення міністра освіти Росії Д. Толстого про те, що "кінцевою метою освіти всіх іногородців незаперечно повинно бути обрусіння"
1876	Емський указ Олександра II про заборону друкування та увезення з-за кордону україномовної літератури, а також про заборону українських сценічних вистав і друкування українських текстів під нотами, тобто народних пісень
1881	Заборона викладання в народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою
1884	Заборона Олександром III українських театральних вистав у всіх малоросійських губерніях
1888	Указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення українськими іменами
1892	Заборона перекладати книжки з російської мови на українську
1895	Заборона Головного управління у справах друку видавати українські книжки для дітей
XX століття	
1910	Закриття за наказом уряду Столипіна всіх українських культурних товариств, видавництв, заборона читання лекцій українською мовою, заборона створення будь-яких неросійських клубів
1911	Постанова VII дворянського з'їзду в Москві про виняткову російськомовну освіту й неприпустимість використання інших мов у школах Росії
1914	Заборона відзначати 100-літній ювілей Тараса Шевченка; указ Миколи II про скасування української преси
1914, 1916	Кампанії русифікації в Західній Україні; заборона українського слова, освіти, церкви
1922	Проголошення частиною керівництва ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У "теорії" боротьби в Україні двох культур – міської (російської) та селянської (української), у якій повинна перемогти перша

1	2
1924	Закон Польської республіки про обмеження вживання української мови в адміністративних органах, суді, освіті на підвладних полякам українських землях
1925	Остаточне закриття українського "таємного" університету у Львові
1926	Лист Сталіна "Тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У" із санкцією на боротьбу проти "національного ухилу", початок переслідування діячів "українізації"
1933	Телеграма Сталіна про припинення "українізації"
1938	Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) "Про обов'язкове вивчення російської мови у школах національних республік і областей", відповідна постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У
1947	Операція "Вісла"; розселення частини українців з етнічних українських земель "урозсип" між поляками в Західній Польщі для прискорення їхньої полонізації
1958	Закріплення у ст. 20 Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту положення про вільний вибір мови навчання; вивчення всіх мов, крім російської, за бажанням батьків учнів
1960 – 1980	Масове закриття українських шкіл у Польщі та Румунії
1970	Наказ про захист дисертацій лише російською мовою
1972	Заборона партійних органів відзначати ювілей музею І. Котляревського в Полтаві
1973	Заборона відзначати ювілей твору І. Котляревського "Енеїда"
1978	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладення російської мови в союзних республіках" ("Брежнєвський циркуляр")
1983	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік" ("Андроповський указ")
1984	Початок в УРСР виплат підвищеної на 15 % зарплатні вчителям російської мови, порівняно з учителями української мови
1984	Наказ Міністерства культури СРСР про переведення діловодства в усіх музеях Радянського Союзу на російську мову
1989	Постанова ЦК КПРС "Про законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної"

1	1
1990	Ухвалення Верховною Радою СРСР "Закону про мови народів СРСР", яким російській мові надано статус офіційної
XXI століття	
2012	Ухвалення Верховною Радою України VI скликання "Закону про мови" (автори В. Колесніченко та С. Ківалов), який фактично призводить до витіснення української мови із вжитку на офіційному рівні у східних та південних областях України

1.6. Українська мова серед інших мов світу

Українська мова є рідною для 50 мільйонів людей, які проживають на всіх континентах світу, переважно, у хліборобських регіонах: Австралії, Аргентині, Бразилії, Канаді, Росії, США, у країнах Європи.

Говорячи про місце української мови серед інших мов світу, слід зазначити, що всі мови відрізняються одна від одної, але різною мірою. Не важко визначити близькість, наприклад, української та білоруської, російської та болгарської мов. Можна знайти спільне також у німецькій, грецькій і французькій мовах. Схожість мов у граматиці, звуковій системі, коренях слів пояснено спільністю їхнього походження. Споріднені мови об'єднують у так звані мовні сім'ї: індоєвропейську, угро-фінську, тюркську, китайсько-тибетську, семіто-хамітську тощо. До **угро-фінської** сім'ї належать *угорська, хантійська, мансійська, фінська, естонська, комі, мордовська, удмуртська, марійська* мови; до **тюркських** мов – *турецька, азербайджанська, казахська, узбецька, туркменська, киргизька, чуваська, якутська* та ін. Кожну мовну сім'ю розподілено на групи. Індоєвропейська сім'я мов виникла, унаслідок розпаду індоєвропейської етнічної спільності. Індоєвропейська прмова стала основою, на якій розвинулися сучасні мови. До **індоєвропейської** мовної сім'ї входять такі групи: *германська* (німецька, англійська, данська, шведська, норвезька); *романська* (іспанська, португальська, французька, італійська та ін.); *індійська* (гінді, урду, бенгалі та ін.); *кельтська* (ірландська, бретонська, валійська й ін.); *слов'янська*.

Слов'янська група мов виникла на основі спільнослов'янської (пра-слов'янської) мови – одного з відгалужень індоєвропейської прмови. Пра-слов'янська мова належала племенам, що заселяли територію від Вісли й Одри до Дону та Волги, від Карпат до Балтики.

У ході історичного розвитку слов'янські племена відокремлювалися одне від одного, тому з'являлося дедалі більше слов'янських мов. Тепер є 13 живих мов слов'янських народів: *українська, білоруська, російська, польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька, сербська, хорватська, словенська, македонська, болгарська*. До мертвих (тобто таких, що не мають носіїв) мов слов'янської групи належать праслов'янська, давньоруська, старослов'янська, полабська.

Слов'янську групу мов розподіляють на три підгрупи: східнослов'янські, західнослов'янські, південнослов'янські мови.

До *східнослов'янської підгрупи* мов належать українська, російська, білоруська. До *західнослов'янської підгрупи* – польська, чеська, словацька, верхньолужицька та нижньолужицька мови. До *південнослов'янської підгрупи* належать болгарська, сербська, хорватська, словенська, македонська, старослов'янська (мертва тепер) мови.

Цікава інформація!

Спільні лексичні корені всіх мов слов'янської групи					
<i>Українська</i>	місяць	три	один	нога	мати (мама)
<i>Білоруська</i>	месяц	тры	адзін	нага	маці (мама)
<i>Російська</i>	месяц	три	один	нога	мать (мама)
<i>Польська</i>	miesiąc	trzy	jeden	noga	matka (mama)
<i>Нижньолужицька</i>	mjasec	tři, tšo	jaden	noga	más (mama)
<i>Верхньолужицька</i>	měsac	tři, třo	jedyn	noha	mać (mácerka)
<i>Чеська</i>	měsíc	tři	jeden	noha	matka (maminka)
<i>Словацька</i>	mesiac	tri	jeden	noha	matka (mama)
<i>Словенська</i>	mesec	tri	eden	noga	mati
<i>Хорватська</i>	mesec	tri	jedan	noga	majka
<i>Сербська</i>	месец	три	један	нога	мајка (мама)
<i>Македонська</i>	месец	три	един	нога	мајка
<i>Болгарська</i>	месец	три	един	крак	майка (мама)

Українська мова є однією з найпоширеніших із-поміж інших слов'янських мов. За кількістю мовців українська мова посідає п'ятнадцяте – сімнадцяте місце у світі.

За структурно-характеристичними ознаками українська мова посідає проміжне місце між західно- та східнослов'янськими мовами. Їй властиві такі індивідуальні риси:

фонетичні – чергування **о, е** з **і** в нових закритих складах (*віл – вола, сіль – солі, піч – печі, корінь – кореня*); послідовний перехід давнього **ћ** (праслов'янського **ћ**) в **і** (*дід, ліс*); злиття двох звуків – праслов'янських **у** та **і** в один голосний **и** (*нива*); палатальний **ц'** у позиціях *місяць*; збереження дзвінкості приголосних у кінці слова та перед наступним глухими приголосним (*дуб, казка*); фрикативний, гортанний звук **г** (**h**), що забезпечує особливу "м'яку" вимову слів (*дорога, голуб, губити*); тверда вимова приголосних перед **е** (*день, верх, серп*), на відміну від тих самих позицій у білоруській та російській мовах;

морфологічні – закінчення **-ові, -еві** в давальному відмінку однини чоловічого роду (*братові, медові*); збереження давніх закінчень орудного відмінка імен жіночого роду **-ою, -єю** (*водою, землею*); збереження форм давнього минулого часу (*ходив був, ходила була*); форми майбутнього часу на **-му** (*писатиму, робитиму*).

В українській мові збереглися давні, ще спільнослов'янські морфологічні риси, наприклад, закінчення **-у** в родовому відмінку іменників чоловічого роду (*гороху, меду*); форми кличного відмінка іменників чоловічого роду (*владико, Ігоре*); закінчення **-ої** в родовому відмінку прикметників жіночого роду (*доброї, святої*); форми 3-ї особи однини дієслів теперішнього і простого майбутнього часу і дієвідміни без кінцевого **-ть** (*іде, живе, повчає*); закінчення **-мо** в дієсловах 1-ї особи множини теперішнього і майбутнього часу (*питаємо, розуміємо*).

Українська мова має риси, спільні з білоруською мовою. Це, зокрема, африкати **дж** і **дз** (укр. *ходжу, бджола, дзвін*; білор. *хаджу, ураджай, дзынкаць*); фрикативний **г** (укр. *гора, дуга*; білор. *гара, дуга*); тверді губні приголосні в кінці слова (укр. *кров, степ, голуб*; білор. *кроу, степ, голуб*); приставні приголосні **в, й, г** перед голосними **а, о, у** (укр. *вогонь, гора*); звукосполучення **ри, ли**, що заступили сполуки **р** та **л** із голосними неповного утворення (укр. *кришити, блищати*; білор. *крышыць, блыщаць*); збережені давні чергування **г, к, х** із **з, ц, с** (укр. *нога – нозі, рука – руці, вухо – у вусі*; білор. *нага – назе, рука – руце*); чергування приголосних **г/ж, к/ч** у дієсловах наказового способу (укр. *біжи, печи*; білор. *бяжы, пяхы*); чергування **і/й, у/в** (укр. *він іде – вони йдуть*; білор. *ён ідзе – яны йдуць*).

Українські лексичні одиниці впізнають за характерними суфіксами, словотвірними моделями, за фонетичним оформленням морфем. Саме

за такими ознаками до власне української належить лексика типу *батьківщина, віхола, масляна, паляниця, соняшник, суниця, кучерявий, линутти, обмаль, торік* тощо.

Зверніть увагу!

"Велике спасибі": чи це по-українськи?

"Велике спасибі" – це незграбна калька російського вислову "большое спасибо", що, своєю чергою, є калькою французького "grandmersi". По-українськи треба казати "сердечно дякую", "щиро дякую", "дуже дякую", "дякую від щирого серця".

Порівняльно-історичний аналіз лексичного складу української мови дає змогу встановити численні групи лексики праслов'янської доби, словникових одиниць, що з'явилися як результат контактів праслов'янської мови з іншими індоєвропейськими мовами, вплинувши відповідно на взаємодію з ними української мови.

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Прочитайте текст. Назвіть основні ознаки культури мовлення та схарактеризуйте їхні значення у професійній діяльності мовної особистості.*

Добре мовлення – це не просто лад слів, а й лад думок та почуттів. Тому, прагнучи доброго мовлення, треба враховувати як суто мовні його особливості (ступінь оволодіння нормами, які діють в конкретну епоху), так і позамовні (знання законів мислення, практичний досвід мовця – віковий, життєвий і мовленнєвий, психічний стан мовця, мету, спрямованість на спілкування тощо). З огляду на це основними комунікативними ознаками культури мовлення є: правильність, точність, логічність, багатство (різноманітність), чистота, доречність, достатність (поняття кількості мовлення), виразність, емоційність. Звичайно, усі ці ознаки об'єднуються поняттям *правильність*, бо залежать від того, порушено чи не порушено в мовленні (не в загальнонародному, а в індивідуальному) правила організації мовної системи. Логіки чи психології, естетики чи етики і т. ін.

Отже, культура мовлення – це й культура мислення та культура суспільних (соціальних) і духовних стосунків людини (*За Н. Бабич*).

Завдання 2. *Випишіть зі словника В. І. Даля визначення поняття "правильний" і перекладіть його українською мовою. З'ясуйте основний критерій правильності.*

Завдання 3. *Відредагуйте словосполучення.*

Дякую вас, на протязі місяця, по ініціативі працівників, звільнити по власному бажанню, поступати до університета, по сужбовим справам, підпис завірено, певну долю витрат приймає на себе власник, висока ступінь відповідальності, діюче законодавство, заключити договір, по наказу ректора, звідси витікають наступні висновки, потрібні добавочні капітальні вкладення, звільнити по власному бажанню, акт складений невір-но, міжнародне положення, необхідно прийняти участь, квартира з усіма удобствами, підраховувати баланс, працювати по сумісництву.

Завдання 4. *Відредагуйте текст. Поясніть, які норми української літературної мови порушено в ньому.*

Реінжиніринг бізнес-процесів (РБП) – технологія, що сприяє на підвищення ефективності та конкурентоспроможності організації, яка виникла в 80 – 90 рр. ХХ ст. в Америці. Передумовами до цього були наступні аспекти:

В 1950 – 70-х рр. – розробка принципів Total Quality Management (TQM) у Японії; з 1960-х рр. і до даного періоду – бурхливих розвиток комп'ютерної техніки.

В цілому дослідженню РБП присвячений цілий ряд книг, статей і наукових праць закордонних економістів. На жаль українські економісти приділяють питанню реінжинірингу мало уваги, і дана проблема, у світі її актуальності в умовах сучасної економічної ситуації в Україні висвітлена явно недостатньо. Наші колеги з Росії вже давно усвідомили те, що реінжиніринг є необхідним для вирішення існуючих проблем неконкурентноспроможності підприємств, що виникли у величезній кількості після розпаду СРСР.

Завдання 5. *З'ясуйте за тлумачним словником зміст понять "діалект", "наріччя". Назвіть й охарактеризуйте територіальні наріччя, із яких складається українська мова.*

Завдання 6. *Запишіть зразки діалектного мовлення вашої місцевості та охарактеризуйте мовні особливості наведених текстів.*

Завдання 7. *З'ясуйте, які з наведених слів є діалектними, а які належать до літературної мови.*

Ґринджоли, нагавиці, картопля, мандибурка, бульба, штани, ярмарок, базар, ринок, плай, стежка, Ґражда, подвір'я, полонина, пасовище,

іти, шкандибати, дибати, рухатися, звиватися, ізвори, видолінки, подорожі, мандри, вивірка, макітра, білка, мамалига, кулеша, куліш, ґовкало, балакун, белькотуха, короп, карп, сани, кочет, півень.

Завдання 8. *Випишіть окремо професійну, термінологічну, офіційно-ділову та розмовно-побутову лексику.*

Підприємець, бухгалтер, економія, звіт, акт, рахунок, видатки, заява, скарбник, нарахування, податкові пільги, митниця, кошторис, ринкова вартість, роздріб, черга, аналіз перевитрат, грошовий обіг, вантаж, угода, розірвання контракту, застава, особова справа, домовлення, договір, довідка, доручення, справка, довіреність.

Завдання 9. *Наведіть приклади професіоналізмів, що з'явилися у сфері вашої спеціальності останнім часом. З'ясуйте особливості їхнього вживання.*

Професійна комунікація

Завдання 10. *Зверніть увагу на культуру слововживання. Як правильно: розв'язати проблему чи вирішити проблему? Відповідь обґрунтуйте.*

Завдання 11. *Складіть словничок професійної лексики вашої спеціальності.*

Завдання 12. *Прочитайте статтю 10 Конституції України (1996). Підготуйте відповіді на запитання.*

"Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України":

1. *Як ви розумієте поняття "державність української мови"?*
2. *Як держава забезпечує виконання статті 10 Конституції України?*
3. *Які умови створено для розвитку мов національних меншин в Україні?*
4. *Охарактеризуйте поняття "мовна ситуація".*
5. *Які чинники, на вашу думку, впливають на стан мовної ситуації в Україні?*

Завдання 13. *Напишіть есе на одну з названих тем: "Походження назви Україна"; "Виникнення слов'янської писемності"; "Мова народу – цвіт усього його духовного життя..." (К. Ушинський).*

Завдання 14. Прочитайте уривок із вірша. Поясніть, яку роль мови в житті людини підкреслив поет П. Воронько у вірші "Слово". Наведіть приклади віршів, що ілюструють естетичну функцію мови.

У слова свої закони вічно мінливого руху,
У слова свої ознаки світла, тепла, ваги.
Слово – клітина мислі, артерія сили духу.
Тільки воно єднає різні людські береги.
...Тільки у слова – "мама",
В будь-якому слові "мила"
Чує своє безсмертя наш балакучий світ.

Запитання й завдання для самодіагностики

1. Що є основною ознакою культури людини?
2. У чому полягає зміст пізнавальної функції української мови?
3. Як ви розумієте терміни "білінгвізм" та "інтерференція"?
4. Сформулюйте визначення поняття загальнонаціональної мови.
5. Сформулюйте визначення поняття "літературна мова".
6. Назвіть складники загальнонаціональної мови.
7. Які основні ознаки української літературної мови?
8. Чим відрізняється писемна форма літературної мови від усної?
9. Охарактеризуйте територіальні наріччя, із яких складається українська мова.
10. Розкажіть про походження української мови.

Тести для самоконтролю

1. Мова – це
 - А найважливішій, універсальний засіб спілкування, організації та координації всіх видів суспільної діяльності
 - Б сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи
 - В вища форма національної мови
 - Г єдина комунікативна система українського народу
 - Д процес спілкування людей між собою
2. Державний статус української мови забезпечує стаття Конституції України
 - А 13
 - Б 25
 - В 18

- Г 7
Д 10
3. Вища форма загальнонаціональної мови – це
А територіальні діалекти
Б соціальні діалекти
В система стилів сучасної української мови
Г літературна мова
Д граматики
4. Складниками загальнонаціональної мови є
А усна й писемна форми літературної мови
Б південно-західний, південно-східний і північний діалекти
В діалекти, жаргони, просторіччя, літературна мова
Г науковий, розмовний, офіційно-діловий, художній стилі
Д сленг, жаргон, аргі, просторіччя
5. Літературна мова – це
А усна мова широких верств населення
Б писемна форма загальнонаціональної мови
В мова художньої літератури;
Г форма загальнонаціональної мови, яка є взірцевою
Д офіційно-ділова мова
6. Основоположником української літературної мови вважають
А Григорія Квітку-Основ'яненка
Б Пантелеймона Куліша
В Івана Котляревського
Г Тараса Шевченка
Д Маркіяна Шашкевича
7. Білінгвізм – це
А поперемінне вживання двох мов
Б мішанина двох мов
В відхилення від норми та системи однієї мови під впливом іншої
Г поперемінне вживання двох і більше мов
Д поперемінне вживання трьох мов
8. Термін "малоруська мова" вперше засвідчено в
А літописі Руському
Б Іпатіївському літописі
В Галицькому літописі;
Г "Слові о полку Ігоревім"
Д грамоті галицько-волинського князя

9. Топонім "Україна" вперше зафіксовано в
- А Іпатіївському літописі
 - Б "Граматиці Малоросійського наречія" О. Павловського
 - В статуті Литовської держави
 - Г літописі С. Величка
 - Д "Словарі" Б. Грінченка
10. Функціями мови в суспільстві є
- А комунікативна, мислетвірна, розмовна
 - Б номінативна, гносеологічна, субстантивна
 - В експресивна, естетична, культуриносна
 - Г етична, магічно-містична, волюнтативна
 - Д фактична, демонстративна, наукова

Домашнє завдання

1. Узагальнивши опрацьовану інформацію, визначте тенденції розвитку української мови початку ХХІ століття. Складіть висловлювання в публіцистичному стилі на тему "Якою бути українській мові ІІІ тисячоліття".

2. Відредагуйте речення.

1. Всім проживаючим на території студмістечка треба здати справки про прививку проти дифтерії. 2. Старостат відбуватиметься щонеділі у вівторок в 11 годині. 3. По телефону справки не надаються. 4. Виробництво скоротилось із-за нехватки сировини. 5. Висловіть своє відношення до подій у країні. 6. Всім бувшим студентам необхідно повернути бібліотечні книги. 7. При проведенні лабораторних занять дослід виконується в такій послідовності... 8. Студенти не додержуються тиші на перервах між заняттями. 9. Ми повинні опанувати знаннями, щоб примінити їх на практиці. 10. Збільшення масштабів і темпів розвитку народного господарства супроводжується ростом об'єму інформації, необхідної для планування і управління виробництвом.

Рекомендована література

1. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. – Львів : Світ, 1994. – 150 с.

2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – Київ : Либідь, 1994. – 254 с.

3. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності / М. Брайчевський. – 3-тє вид. – Київ : ВД "Києво-Могилянська академія", 2007. – 154 с.
4. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
5. Довідник з культури мови / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Вища школа, 2005. – 399 с.
6. Жлуктенко О. Ю. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики / О. Ю. Жлуктенко. – Київ : Вид-во КДУ, 1996. – 136 с.
7. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : ВФ "Відродження", 1994. – 218 с.
8. Коваль А. П. Культура української мови / А. П. Коваль. – Київ : Наук. думка, 1966. – 192 с.
9. Культура української мови / за ред. В. Русанівського. – Київ : Либідь, 1990. – 301 с.
10. Культура мови на щодень / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 2002. – 170 с.
11. Масенко Л. Мова і політика / Л. Масенко. – Київ : Соняшник, 1999. – 99 с.
12. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування : [навч. посіб.] / З. Мацюк, Н. Станкевич. – Київ : Каравела, 2006. – 352 с.
13. Муромцева О. З історії української літературної мови. Вибрані праці / О. Муромцева. – Харків : [б. в.], 2008. – 229 с.
14. Муромцева О. Г. Культура мови вчителя : курс лекцій / О. Г. Муромцева, В. Ф. Жовтобрюх ; за ред. О. Г. Муромцевої. – Харків : Гриф, 1998. – 208 с.
15. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – Київ : Либідь, 1995. – 298 с.
16. Пазяк О. М. Українська мова : практикум / О. М. Пазяк, О. П. Сербенська. – Київ : Либідь, 2001. – 384 с.
17. Українська мова у ХХ сторіччі: Історія лінгвоциту : документи і матеріали / упоряд. Л. Масенко та ін. – Київ : ВД "Києво-Могилянська академія", 2005. – 399 с.
18. Черемська О. С. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові (на матеріалі преси Харківщини 50 – 80 років ХХ століття) : монографія / О. С. Черемська. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 184 с.

2. Нормативність як важлива ознака літературної мови. Типи мовних норм. Орфоепічні та акцентуаційні норми української літературної мови

2.1. Поняття мовної норми. Мовна норма як мовний варіант, закріплений практикою вживання. Варіантність у мові.

2.2. Стан правописного, термінологічного та лексикографічного нормування української мови на сучасному етапі.

2.3. Риси мовної норми.

2.4. Огляд типів мовної норми.

2.5. Поняття орфоепії. Нормативність вимови голосних та приголосних звуків.

2.6. Вимова приголосних у звукосполученнях.

2.7. Засоби милозвучності української мови.

2.8. Поняття про словесний наголос. Акцентуаційні норми української мови. Окремі закономірності наголошування.

Мета: систематизувати знання студентів про мовні норми; навчити вільно послуговуватися українською мовою в усіх сферах суспільного життя; сформувати навички в самоконтролі за дотриманням мовленнєвих норм; сприяти виробленню розуміння ролі культури мовлення у фаховій діяльності, житті мовної особистості.

Компетентності: лінгвістична, інформаційна, ціннісно-смилова, комунікативна, професійна.

Ключові слова: мовна особистість, мовленнєва норма, словники, голосні та приголосні звуки, орфоепія, словесний наголос.

Теоретична частина

*Не треба говорити так, як усі,
щоб не виділяться, треба звикнути
до правильного наголосу і скрізь,
з усіма говорити правильно.
Тоді й "усі" поступово звикнуть
і до кварта́л, і до фенóмен, і до експéрт.*

А. Коваль

2.1. Поняття мовної норми. Мовна норма як мовний варіант, закріплений практикою вживання. Варіантність у мові

Укладаючи документ, створюючи науковий текст, важливо доречно добирати слова, правильно утворювати та вживати їхні форми (відмінок, рід, число, особу тощо), будувати синтаксичні конструкції, тобто дотримуватися мовних норм.

Теоретична довідка

Мовна норма – сукупність найбільш стійких традиційних реалізацій мовної системи, відібраних і закріплених у процесі суспільної комунікації.

Головні ознаки мовної норми – унормованість, обов'язкова правильність, точність, логічність, чистота та зрозумілість, доступність і доцільність.

Поняття **мовної норми** пов'язане з явищем варіантності в мові. У реальному мовленні можна почути наголошування *урóчистий* і *уро-чíстий*, *віпадо́к* і *випа́док*, слововживання *навчальний* та *учбовий*, відмінкові форми *автомобілів* та *автомобілей*, форми вищого ступеня порівняння прикметників *більш відомий* і *більш відоміший*, форми найвищого ступеня порівняння прикметників *самий дорогий* і *найдорожчий*. Якщо мовець знає про наявність варіантів, це може поставити його перед проблемою вибору, здійснення якого відбувається під впливом певного зразка. Мовний зразок, на думку мовознавців, – це "історично сформований, вироблений літературною традицією і суспільно усвідомлений стандарт, який регулює мовленнєву діяльність у її типових функціонально-комунікативних різновидах" [45, с. 19]. Такий стандарт на кожному етапі розвитку мови дозволяє визначити відшліфований культурний варіант, який відповідає критеріям літературної мови.

Мовна норма, за О. Г. Муромцевою, – це "мовні варіанти, закріплені в певний період практикою вживання, які видаються зразковими, та дістали суспільне схвалення" [52, с. 14]. Суспільне схвалення того чи того мовного варіанта бере участь у формуванні в мовця мовного смаку, відчуття естетики слова, що "відображає ставлення суспільства і його соціальних груп до мови, динаміку суспільної мовної свідомості і, спираючись

на традиційне підґрунтя, завжди має конкретно соціальне обличчя. Мовний смак (або несмак) диктує моду на слово – низьке чи високе, добре чи погане, шанобливе чи фамільярне" [44, с. 24].

Мовні норми здебільшого складаються стихійно. Проте велику роль у їхньому становленні відіграють письменники, майстри слова, наділені даром мовної інтуїції у виборі кращих варіантів. Саме до їхнього досвіду звертаються вчені, доводячи нормативність варіанта. Із наукового погляду мовні норми та їхню відповідність системі й структурі мови обґрунтовують мовознавці, але це питання складне та потребує постійної уваги.

Проблема визначення поняття мовної норми та її типологія має в лінгвістиці давню дослідницьку традицію, однак до сьогодні не вироблені єдині підходи до трактування поняття "норма" через її відносний характер. Одностайність існує в сприйнятті методологічного положення про те, що мовна норма якнайтісніше пов'язана з розвитком суспільства, актуальною науковою парадигмою, яка наявна в той чи той часовий період, із типом дискурсу, що підлягає аналізу.

Трактування норми залежить і від підходу до розуміння проблеми нормативності, оскільки вважають, що порушення однієї норми породжує нову, зокрема й так звану *прагматичну норму*, яку трактують як "використання мовних засобів для досягнення комунікативної мети – порозуміння" [22, с. 265], що є головною ознакою мови як засобу спілкування. Зважаючи на те що сучасне мовознавство спрямоване на прагмалінгвістичну наукову парадигму, увагу дослідників сьогодні привертає сукупність причин, що лежать в основі порушення кодифікованої мовної норми, із метою вироблення норми прагматичної.

Важливо пам'ятати, що мовна норма може виконувати не лише *об'єднувальну* (сприяє забезпеченню мовців відповідними мовними засобами для покращення репрезентації думки, мисленнєвої діяльності) і *настановлювальну* функції (гуртує представників суспільства навколо кращого мовного зразка, завдяки цьому мовний зразок стає стійким та традиційним) [52, с. 43], але й функцію *моделювання прагматичного значення* за умови її зумисного порушення для створення прагматичних ефектів.

Науковці розрізняють єдино можливі, обов'язкові мовні норми, що відображають характерні ознаки системи мови, і норми літературної мови.

На сьогодні виокремлюють такі **основні ознаки** літературної норми української мови, як:

- 1) відповідність літературної мови системі мови;
- 2) її стабільність та відносна єдність;
- 3) варіантність;
- 4) стилістична диференціація;
- 5) кодифікованість різнотипності [22, с. 39–42].

2.2. Стан правописного, термінологічного та лексикографічного нормування української мови на сучасному етапі

Уже понад десять років триває дискусія щодо реформи української орфографії. Якщо взяти до уваги, що, згідно з українською традицією, правила орфографії охоплюють також морфологічні явища, то стає зрозумілим, що реформа орфографії стосується не тільки питання правопису, але й словозміни, вибору тих чи тих закінчень тощо.

Сучасна українська мова початку XXI ст. майже на всіх рівнях мовної системи зазнає змін, що пов'язано зі зміною суспільно-політичного та економічного ладу. Проте зміни в характері норми відбуваються, перш за все, унаслідок існування в мові паралельних, варіантних засобів вираження однієї й тієї ж форми, одного й того ж значення. Треба, однак, пам'ятати, що разом із нормативними варіантами трапляються й такі, що є мовними помилками, а варіанти, які допускає норма, завжди є перехідною ланкою від старої норми до нової; вони дають змогу побачити співіснування старої й нової норми, допомагають звикнути до нової форми, роблять зміну норми менш відчутною та болісною.

Постійно перебувають у полі зору науковців проблеми української термінології. Найголовнішими з них є питання визначення статусу терміна, джерел формування української наукової термінології, лексико-графічної фіксації та стандартизації термінів, розрізнення термінів і номенів тощо. Загальновідомо, що на формування термінології впливають як мовні чинники, зумовлені рівнем розвитку лексичної системи, так і позамовні, які залежать від рівня розвитку науки й техніки. Окрім того, постійне виникнення нових понять створює проблему й нових номінацій, які творять фахівці, отже, певним чином надають терміну суб'єктивного характеру.

Термінологічна лексика будь-якої професійної галузі знань, називаючи різноманітні наукові поняття, утворює складну систему найменувань.

Специфіка терміна як особливого виду слова помітно відрізняє його від загальноживаної лексики. І до сьогодні вона ще вивчена недостатньо, хоча упродовж тривалого часу це питання перебуває в полі зору вітчизняних і зарубіжних лінгвістів.

Норми української літературної мови закріплені в різноманітних лінгвістичних словниках, що фіксують мовні явища, надаючи їм статус офіційно визнаних.

До **загальних енциклопедичних словників** належать:

Українська радянська енциклопедія : у 12-ти т. / за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – Київ : Гол. редакція УРЕ, 1974. – 1985.

Український радянський енциклопедичний словник : у 3-х т. – Київ : Гол. ред. УРЕ, 1986 – 1987.

УСЕ (Універсальний словник-енциклопедія) / [гол. ред. чл.-кор. НАНУ М. Попович]. – [2-ге вид., доп.]. – Київ : ПВП "Все увито", 2001 ; Львів : ЛДКФ "Атлас", 2001. – 1575 с.

Економічна енциклопедія : у 3-х т. / за ред. проф. С. В. Мочерного. – Київ : Наука, 2000.

Енциклопедія українознавства: Словникова частина : у 10-ти т. Перевидання в Україні. – Львів, 1993 – 2001.

Філологічні словники

Енциклопедії:

Мала філологічна енциклопедія / [уклад. Т. В. Цимбалюк-Скопненко, О. І. Скопненко]. – Київ : Довіра, 2007. – 478 с.

Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – Київ : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

Тлумачні словники:

Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2007. – 1736 с.

Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Либідь, 2001. – 224 с.

Новий тлумачний словник української мови. 42 000 слів : у 4-х т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко ; наук. ред. Л. Андрієвський]. – Київ : Вид. "Аконіт", 1999.

Словник української мови : в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР, Інститут мовознавства. – Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.

Перекладні словники:

Російсько-український словник / [І. О. Анніна, Г. Н. Горюшина, І. С. Гнатюк та ін.]. – Київ : Абрис, 2003. – 1424 с.

Українсько-російський словник : в 6-ти т. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1953 – 1963.

Українсько-російський словник / [уклад В. С. Ільїн, К. П. Дорошенко, С. П. Левченко та ін.]. – [вид. 5-те]. – Київ : Гол. ред. УРЕ, 1984. – 938 с.

Словники іншомовних слів:

Скопненко О. І. Сучасний словник іншомовних слів / О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – Київ : Довіра, 2006. – 789 с.

Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / Г. М. Сюта, С. П. Бибик ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків : Фоліо, 2006. – 623 с.

Етимологічні словники:

Етимологічний словник української мови : у 7-ми т. / [ред. кол.: О. С. Мельничук та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1982 – 2006.

Скрипник Л. Г. Власні імена людей : словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська ; за ред. В. М. Русанівського. – [3-тє вид., випр.]. – Київ : Наукова думка, 2005. – 334 с.

Фразеологічні словники:

Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – [3-тє вид., допов.]. – Київ : Довіра, 2006. – 349 с.

Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Київ : Радянська школа, 1991. – 400 с.

Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. / за ред. Л. С. Паламарчука. – Київ : Наукова думка, 1993– . –

Кн. 1. – 528 с.

Кн. 2. – 980 с.

Орфографічні словники:

Бурячок А. А. Орфографічний словник української мови / А. А. Бурячок. – [вид. 2-ге, доопрац.]. – Київ : Наукова думка, 2002. – 464 с.

Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики : 253 000 слів / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2003. – 896 с.

Карачун В. Я. Орфографічний словник наукових і технічних термінів : понад 30 000 слів / В. Я. Карачун. – Київ : Криниця, 1999. – 524 с.

Орфографічний словник української мови / [уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський та ін.]. – Київ : Вид-во "Довіра", 1999. – 989 с.

Український орфографічний словник / за ред. проф. А. О. Сващенко. – Харків : Прапор, 1999. – 846 с.

Орфоепічні словники:

Орфоепічний словник української мови : у 2-х т. / [уклад.: М. М. Пещак, В. М. Русанівський, Н. М. Сологуб та ін.]. – Київ : Довіра– · –

Т. 1 : Близько 140 000 слів. – 2001. – 955 с.

Т. 2 : Близько 140 000 слів. – 2003. – 918 с.

Синонімічні словники:

Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – Київ : Кобза, 1993. – 472 с.

Полюга Л. М. Словник синонімів української мови / Л. М. Полюга. – [2-ге вид.]. – Київ : Довіра, 2005. – 477 с.

Словник синонімів української мови : у 2-х т. / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. – Київ : Наукова думка– · –

Т. 1. – 1999. – 1040 с.

Т. 2. – 2000. – 1039 с.

Антонімічні словники:

Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – Київ : Довіра, 2001. – 284 с.

Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Л. М. Полюга ; за ред. Л. С. Паламарчука. – [2-ге вид., доп. і випр.]. – Київ : Довіра, 1999. – 275 с.

Омонімічні словники:

Демська О. Словник омонімів української мови / О. Демська, І. Кульчицький. – Львів : Фенікс, 1996. – 224 с.

Кочерган М. П. Словник російсько-українських міжмовних омонімів ("фальшиві друзі перекладача") / М. П. Кочерган. – Київ : Академія, 1997. – 400 с.

Культуромовні словники:

Антисуржик ділової мови / [уклад.: Р. В. Міняйло, З. С. Сікорська]. – [3-тє вид., випр. і доп.]. – Луганськ : Луганськ-Арт, 2010. – 218 с.

Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська та ін. – Київ : Знання, 2004. – 367 с.

Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга "Богдан", 2000. – 88 с.

Значення слова, його системні зв'язки з іншими словами та особливості сполучуваності подано в тлумачних словниках, у яких найповніше реалізуються дві основні функції лексикографії – опис і нормалізація словникового складу мови. Із-поміж тлумачних словників, виданих в Україні, слід виокремити **"Словник української мови"** в 11-ти томах (1970 – 1980) як одну з найвагомійших праць українських учених-мовознавців. Словник ґрунтується на матеріалах нової української літературної мови від І. П. Котляревського й до наших днів. Це найбільш повний тлумачний словник, де подано значення понад 134 тис. слів. Заслуговує на увагу **"Великий тлумачний словник сучасної української мови"** (2007), у якому подано 250 тис. слів і словосполучень, у тому числі й тих, що увійшли до української літературної мови протягом останнього десятиліття. Окрім загально-вживаних слів, у словнику наведено основні терміни сучасної науки та техніки. Це універсальний довідник із сучасної української мови.

Важливим напрямом лексикографічного опису є впорядкування різногалузевої термінології. Результати цієї роботи зафіксовано в термінологічних словниках, де наведено терміносистеми певних галузей науки чи виробництва. Оскільки українська мова довгий час була витіснена російською зі сфери науки та університетської освіти, то більшість термінологічних словників є перекладними. Таким, зокрема, є **"Російсько-український словник наукової термінології"**, перший том якого присвячений термінології суспільних наук, другий – біології, хімії, медицини, а третій – математики, фізики, техніки (1994 – 1998). Велику допомогу фахівцям відповідних галузей можуть надати **"Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери"** (1998) та **"Новий російсько-український політехнічний словник"** (2005).

Сучасний стан норм літературної мови на різних структурних рівнях мови відтворюють видання серії *"Словники України"*. У цій серії побачив світ **"Орфографічний словник української мови"** (2006), у якому відображено сучасний стан розвитку всіх сфер літературної мови, зокрема й найновіші запозичення: написання слів, їхнє наголошування, відмінювання повнозначних частин мови. Крім загально-вживаної лексики, він містить найпоширенішу термінологію, географічні назви.

У серії "Словники України" видано також "Словник наголосів" (2003), "Словник синонімів української мови" (2004), "Словник-довідник з українського літературного слововживання" (2004), "Словник фразеологізмів української мови" (2003), "Сучасний словник іншомовних слів" (2006). Усі зазначені видання сприяють поширенню та активному використанню державної мови, її вдосконаленню, закріпленню та культивуванню мовних норм.

Слід навести бібліографічний опис словників, які можуть бути корисними для економіста (табл. 2.1):

Таблиця 2.1

Словники для економістів

№ п/п	Бібліографічний опис
1	2
1	Алексеєнко Л. М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник) / Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич. – Київ : ВД "Максимум" ; Тернополь : Екон. думка, 2000. – 592 с.
2	Бойко В. М. Бізнес : словник-довідник / В. М. Бойко, П. Г. Вашків. – Київ : Україна, 1995. – 565 с.
3	Економічна енциклопедія : у 3-х т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Київ : Видавничий центр "Академія" – . – Т. 1. – 2000. – 864 с. Т. 2. – 2001. – 848 с. Т. 3. – 2002. – 952 с.
4	Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. С. Дяківа. – Київ : Міжнар. економ. фундація, 2000. – 704 с.
5	Живко З. Б. Словник сучасних економічних термінів / З. Б. Живко, М. О. Живко, І. Ю. Живко. – Львів : Край, 2007. – 384 с.
6	Зовнішньоекономічний словник-довідник / за ред. А. С. Філіпенка. – Київ : Академія, 2009. – 248 с.
7	Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устинко та ін. ; за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – 568 с.

1	2
8	Новий російсько-український політехнічний словник / уклад. М. Г. Зубков. – Харків : Гриф, 2005. – 952 с.
9	Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери / уклад. С. Я. Єрмоленко та ін. – Київ : Довіра, 1998. – 783 с.
10	Сухарський В. С. Економічний словник-довідник / В. С. Сухарський. – Тернопіль : Богдан, 2002. – 720 с.
11	Тлумачний словник економіста / за ред. проф. С. М. Гончарова. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 264 с.
12	Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С. П. Бибик, І. Л. Міхно, Л. О. Пустовіт та ін. – Київ : Довіра, 1996. – 507 с.

2.3. Риси мовної норми

Однією з важливих рис мовної норми є її історичний характер, тобто здатність змінюватися упродовж тривалого часу. Нормативні мовні явища (наголос, лексичне значення, граматична форма) можуть уважати установленими, стабільними на певному етапі розвитку мови, або, як пишуть мовознавці, на синхронному зрізі мови. Коли ж простежити функціонування мовної одиниці протягом сотень, а то й десятків років, можна помітити, як нормативні свого часу елементи мови виходять за межі літературної норми, стають незрозумілими або змінюють свої характеристики.

Однак нормативність – явище відносне, оскільки літературна мова є динамічною системою, якій властиві механізми збагачення, поповнення, розвитку. Історичні зміни мовної норми відбуваються упродовж тривалого часу. Найбільшою мірою піддається змінам лексика як найрухоміша частина мовної системи. Словниковий склад тісно пов'язаний із суспільно-історичним розвитком народу. Коли з'являються нові предмети, ознаки чи явища, виникає потреба у їхній назві, і це викликає появу нових слів або розширення значення наявних лексем. Водночас, відбувається зворотний процес: зникають реалії, а разом із ними до пасивного запасу переміщуються слова, що їх позначають.

Прикладом таких змін можуть слугувати історизми, тобто один із різновидів застарілих слів, які позначають реалії, що вийшли з ужитку.

У минулому такі слова, як: *бекет, хоругва, очіпок, лікнеп*, – були зрозумілими для всіх і загальнозживаними. Разом із зникненням предметів та явищ відійшли до пасивного запасу і відповідні слова. У словниках таку лексику маркують як застарілу, оскільки вона має обмежену сферу вживання, зокрема це художні твори історичної тематики та наукова література з історіографії.

В українській мові є слова, у яких із часом зазнало змін лексичне значення – розширилося або звузилося під впливом тих чи тих обставин. Подібний приклад наводить у своїй праці відомий мовознавець професор О. Г. Муромцева: "У словнику за редакцією Б. Грінченка... слово *ба́тьківщина* подане з наголосом на першому складі, та й означає "спадок від батька". Однак у Шевченка ми знаходимо це слово з іншим наголосом і значенням: "Гине слава, *ба́тьківщина*". У сучасній мові наголос диференціюється, відповідно до значень слів: *ба́тьківщина* – спадщина від батьків чи предків; *ба́тьківщина* – місце народження, рідна країна" [51, с.18–19]. У нормі відбувається відбір того, що вже або є в системі, або перебуває в ній у вигляді потенції. Вона вибирає те, що прямо чи посередньо є в самій системі.

Історичний характер мовної норми помітно виявляє себе в наголошуванні. Активно відбувається проникнення в літературну мову нових наголосів, які починають уживати паралельно зі старими, нормативними. Інколи новий наголос повністю витісняє той, який був раніше, виводячи його за межі літературної норми. До застарілих належить, зокрема, наголошування *ро́сійський*, замість сучасного *росі́йський*, *урóчистий*, замість сучасного *урочі́стий*.

Меншою мірою зазнає змін синтаксична норма, залишаючись найбільш стійкою. Правила побудови синтаксичних конструкцій є сталими протягом тривалого часу, унаслідок їхньої функціональної універсальності в досягненні комунікативної мети. Історична залежність норми зрівноважена іншою її властивістю – відносною стабільністю, необхідною для нормального функціонування мови.

2.4. Огляд типів мовної норми

Залежно від того, із яким структурним рівнем мови (фонетикою, морфологією, синтаксисом та ін.) співвідноситься норма, розрізняють її типи (табл. 2.2).

Норми літературної мови

Норми літературної мови	Регулювання правильності	Приклади
Орфоепічні	вимови звуків, звукосполучень, наголошення слів	[ве ^н дец':а], [но ^у шу], [к'іхт'і]
Орфографічні	написання слів	пів'яблука, пів-Європи, бриньчати, деренчати
Лексичні	уживання слів у властивих їм значеннях, правильне подання слів	будь-яке питання (а не <i>любє</i>); випрасував (а не <i>погладив</i>) одяг; наступна (а не <i>слідуюча</i>) зупинка
Морфологічні	творення слів, уживання форм слів, побудови слів	по містах і селах (а не <i>по містам і селам</i>); згідно з наказом, відповідно до наказу (а не <i>згідно до...</i> , <i>відповідно з</i>); найбільший (а не <i>самий найбільший</i>)
Синтаксичні	побудова словосполучень та речень	спілкуватися українською мовою (а не <i>спілкуватися на українській мові</i>)
Стилістичні	використання мовних засобів, властивих лише певному стилеві	Серед проблем, якими займається колектив, чільне місце посідає... (а не <i>займає</i>)
Пунктуаційні	уживання розділових знаків	Це, може, й так, а може, й ні

Норма орфоепічна – система правил, які регулюють правильну, зразкову вимову. Орфоепічні норми закріплюють наголос у слові, літературну вимову окремих звуків та звукосполучень. Ці норми відтворено в таких спеціальних словниках, як **"Українська літературна вимова й наголос. Словник-довідник"** (1973), **"Орфоепічний словник"** (1984), укладений М. І. Погрібним; **"Орфоепічний словник української мови"** у 2-х т. (2001) за ред. М. М. Пещак. Відомості про наголос можна добути й з інших словників, наприклад, з орфографічного, тлумачного. За правилами орфоепії, нормативною є тверда вимова шиплячих, повнозвучна вимова

голосних у ненаголошеній позиції, наголошування *кілометр*, *вирáзний*, *вúпадок* тощо.

Норма лексична – *правила слововживання, прийняті в мові на сучасному етапі*. Вона визначає вживання слів у тих значеннях, які існують нині, запобігає використанню застарілих слів для назв сучасних понять, а також калькованих лексичних одиниць. Правила слововживання закріплені тлумачним **"Словником української мови"** в 11-ти томах, **"Великим тлумачним словником сучасної української мови"**, у перекладних словниках, таких, зокрема, як **"Новий російсько-український словник-довідник"** за редакцією С. Я. Єрмоленко та ін. Ця норма визначає, наприклад, як нормативне вживання слова *навчальний* (а не *учбовий*), *заходи* (а не *міроприємства*), *розпочати* (а не *приступити*), *учинити* (а не *поступити*), *відзначити* (а не *відмітити*) тощо.

Норма морфологічна – *сукупність правил, що відображають творення та функціонування граматичних форм*. Це, зокрема, правила зміни слів – іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів. Цими правилами, наприклад, визначають як нормативні відмінкові форми іменників – *автомобілів*, *пелюсток*, форму вищого ступеня порівняння прикметника – *більш докладний*, форму найвищого ступеня порівняння прикметника – *найнижчий*, відмінкові форми числівників від п'ятдесяти до вісімдесяти зі зміною лише другої частини, тобто не *семидесяти*, як часто можна почути, а *сімдесяти* й под. Морфологічні норми відтворено в орфографічних словниках, які подають форми словозміни слів, таким є, зокрема, **"Орфографічний словник української мови"** (1999), який уклали С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін.

Норма синтаксична – *правила побудови синтаксичних конструкцій (словосполучень та речень)*. Синтаксична норма запобігає помилкам у визначенні форми залежного слова у словосполученнях, уживанні дієприслівникових зворотів, рекомендує враховувати логічну сумісність членів однорідного ряду, особливості узгодження присудка з підметом тощо. Синтаксична норма кваліфікує як нормативне, наприклад, уживання словосполучень *говорити українською мовою*, а не *говорити на українській мові*; *іспит з історії*, а не *іспит по історії*; *повідомити слухачам*, а не *повідомити слухачів* та ін.

Норма стилістична *закріплює правила вживання мовних засобів, відповідно до стилю мовлення*. Ці правила застерігають від уживання

слів, виразів, окремих форм, що не відповідають конкретній ситуації спілкування. Стилiстичні норми вимагають, наприклад, правильно, доречно розподіляти за стилями мовлення сполучники, які позначають відношення причини: *тому що* (нейтральний, прийнятний у будь-якому стилі), *бо* (характерний для розмовного стилю), *оскільки* (доцільний у науковому або офіційно-діловому стилі). Стилiстичні норми зафіксовано у "**Словнику української мови**" в 11-ти томах, де слова мають спеціальні стилістичні позначки.

Норма правопису – це зведення правил про написання слів, про розділові знаки у складному та простому реченнях, що розподіляють, відповідно, на два розділи: орфографію і пунктуацію. Єдина й обов'язкова для всіх орфографія полегшує спілкування людей за допомогою писемної мови, робить його ефективним, сприяє піднесенню загальної мовної культури народу. Орфографічні та пунктуаційні правила подано в "**Українському правописі**". 1918 року ухвалено "**Головні правила українського правопису**". Перший Всеукраїнський правопис ухвалено в Харкові 1928 року. На сьогодні чинним є український правопис 1993 року.

В українській мові правопис слів (орфографію) зумовлено такими принципами, як:

1) фонетичний (слово пишуть так, як його вимовляють). За цим принципом пишуть слова: *вода, гарний, кіт, мудрий, нога, роздати, рука, сказати, сформувати*;

2) морфологічний (для написання слова потрібно знати будову слова (морфеми), щоб правильно його передати). У слові *розрісся* відбувається подвоєння, унаслідок збігу двох приголосних *с* на межі кореня *-ріс-* і частки *-ся*;

3) історичний/традиційний (коли написання слова не можна пояснити ні вимовою, ні його морфологічним складом, ні правилом). За традицією ми пишемо літеру **ф** у запозичених словах: *фабрика, факт, фея, формула*. Традиційним українським є звукосполучення **хв** у словах: *хвалько, хвилювати, хвиля, хвіст*;

4) смисловий/семантичний або диференційний (коли написання слова залежить від того, що це слово означає, наприклад: *Мороз* (дійова особа казки), *мороз* (явище природи); *Вовк* (прізвище), *вовк* (тварина); *гончар* (професія), *Гончар* (прізвище); *назустріч* – прислівник, *на зустріч* – прийменник та іменник).

Куди вступати: **до вузу** чи **до вишу**?

Для позначення вищих навчальних закладів у сучасній українській мові наявні два складноскорочені слова (аббревіатури): запозичене з російської мови складноскорочене слово **вуз** і власне українське складноскорочене слово **виш**. Слово **вуз** за імперських часів витісняло справжню українську аббревіатуру **виш**, утворену від словосполучення *вища школа* з початкового складу першого компонента цього словосполучення й першої літери другого.

Тепер це слово повертається до активного вжитку, що засвідчують сучасні словники, у яких зафіксовано не тільки слово **виш**, а й похідні від нього прикметник *вишівський* та іменник *вишівець* [10, с. 48].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **складник** чи **складова** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Підготуйте діалог за темою "Словники у фаховій комунікації".

2.5. Поняття орфоєпії. Нормативність вимови голосних та приголосних звуків

Однією з найважливіших ознак української літературної мови є її орфоєпічна унормованість, тобто наявність цілої системи правил вимови, наголошування та інтонуювання. Українська літературна вимова склалася на базі говірок середньої Наддніпрянщини, зокрема полтавсько-київського діалекту. Особливості вимови, характерні для саме цього мовного середовища, були найпоширенішими й найбільш вільними від фонетичного впливу інших мов, тому їх покладено в основу орфоєпічних норм української літературної мови. Правила орфоєпії склалися, завдяки діяльності українських письменників, культурних та громадських діячів, науковців, уже у другій половині XIX століття й підтримуються носіями літературної мови сьогодні. У формуванні та закріпленні орфоєпічних норм значну роль відігравав і продовжує відігравати театр, а також радіо й телебачення, які у кращих своїх програмах відтворюють зразкову літературну вимову. Знання орфоєпічних норм та їхнє дотримання є одним із показників загальної культури людини. Тому для фахівця природним і органічним є прагнення до правильної вимови та наголошування.

Орфоепія – це сукупність правил вимови, наголошування та інтонації, а також розділ мовознавства, що вивчає й систематизує норми літературної вимови. Проблема орфоепічної норми виникає в тих випадках, якщо в мові існує два або більше варіантів вимови одного й того ж звука. Так, у різних діалектах української мови звук [ч] вимовляють як твердий або як пом'якшений, тому виникає питання про те, який із цих варіантів відповідає літературній нормі, а який є її порушенням.

Порушення норм української літературної вимови відбуваються здебільшого під впливом місцевої говірки, іншої (зокрема російської) мови, а також впливу письма, графіки. Тому корекція вимови стає важливою.

Користуючись орфоепічними словниками та довідниками, слід пам'ятати, що для запису усного мовлення використовують спеціальну систему літер та позначок, які фіксують особливості вимови кожного звука, що відображено на рис. 2.1. Такий запис називають **фонетичною транскрипцією**.

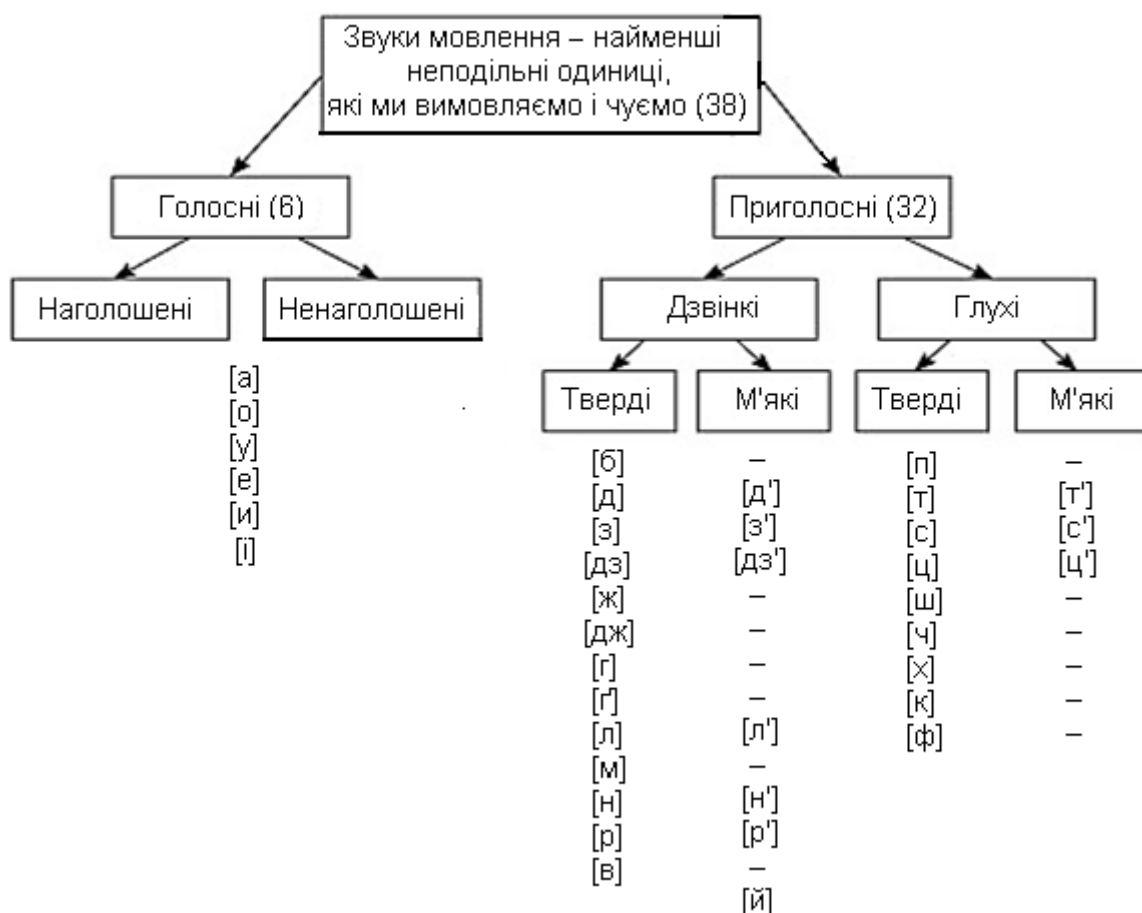

Рис. 2.1. Звуки мовлення

У спрощеній фонетичній транскрипції використовують літери українського алфавіту, крім літер **я, ю, є, ї**, які можуть позначати два звуки, та літери **щ**, яка завжди передає на письмі два звуки – **[ш]** та **[ч]**. Не використовують у фонетичній транскрипції також **ь**, який не передає звука. Звуки, що мають у вимові відтінок іншого звука, позначають відповідною літерою алфавіту та вгорі із правого боку літерою того звука, який є відтінком, наприклад: **[e^и]** – так передають звук **[е]** з наближенням до **[и]**; **[o^у]** – так передають звук **[о]** з наближенням до **[у]**: *с[e^и]ло, к[o^у]жух*. Злиті звуки позначають двома з'єднаними дужкою літерами: **[дж]**, **[дз]**.

У транскрипції використовують також спеціальні діакритичні знаки, які передають певні особливості звуків:

['] після літери вгорі – м'якість приголосного: *ку[л']ка, [с']іно*;

[:] після літери – подовження звука: *сі[л':]ю, зна[н':]я*;

['] над голосним – наголос у слові.

У мовленнєвому потоці повнозначні слова й суміжні з ними службові, що не мають самостійного наголосу, функціонують як одне фонетичне слово: *[здому], [надобр'їуe^им]*, що відповідає орфографічному *з дому, над обрієм*.

Використання фонетичної транскрипції, навіть у спрощеному вигляді, дає змогу навести в письмовій формі вимову того чи того звука, складу, слова чи цілого тексту.

Вимова голосних звуків певною мірою залежить від того, наголошеним чи ненаголошеним є голосний звук, тобто від позиції цього звука щодо наголошеного складу (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Вимова голосних звуків

Наголошений склад вважають сильною позицією для голосного звука. У сильній позиції голосний звук вимовляють найбільш виразно: *т[и]сяча, т[е]ма, г[о]луб*. Ненаголошений склад є слабкою позицією для голосного звука. У цій позиції голосний вимовляють менш виразно: *т[и^е]хенький, т[е^у]пленький, г[о^у]лубка*.

Ненаголошений голосний звук вимовляють менш інтенсивно, він є менш тривалим за часом звучання, частково змінює якість. Такі зміни є більш чи менш помітними, залежно від акустичних характеристик звука. Так, наприклад, зміни звуків [а], [у], [і] в ненаголошеній (слабкій) позиції майже непомітні, пор.: *р[а]дість – р[а]діти, д[у]б – д[у]би, г[і]лка – г[і]лки*. Водночас, зміни звуків [є], [и], [о] в ненаголошеному складі помітніші, пор.: *с[є]ла – с[є^у]ло, п[и]ше – п[и^е]семний*. У деяких випадках можуть бути помітними зміни звука [о], пор.: *г[о]луб – г[о^у]лубка*.

Приголосні звуки української мови вимовляють виразно, чітко. Слід розглянути вимову окремих груп приголосних української мови більш детально.

Дзвінки приголосні [б], [в], [г], [ґ], [д], [з], [дз̣], [дж̣], [ж], [д'], [з'], [дз̣'] вимовляють дзвінку в кінці слова: *хлі[б], посі[в], порі[г], ви[д], нака[з], ні[ж], мі[д'], ма[з'], ге[дз̣']*. Слід пам'ятати, що дзвінки приголосні, на відміну від російської мови, у кінці слова не оглушуються: *гра[д], плі[д], моро[з]*.

Шиплячі [ж], [ш], [ч], [дж̣] в українській літературній мові тверді: *по[ч]есний, мере[ж]а, по[ш]ирений, нагоро[дж̣]ують*.

Особливо слід звернути увагу на необхідність у твердій вимові звука [ч] та сполучення звуків [шч], яке позначають літерою **щ**. Під впливом російської мови спостерігають ненормативне пом'якшення цього звука. Така вимова характерна для південно-східного наріччя, поширеного, зокрема, на Слобожанщині. Шиплячі звуки лише злегка пом'якшуються у позиції перед [і]: *[ш']ість, [ч']ітко, [шч']ільний*. Шиплячі треба вимовляти як напівпом'якшені також і тоді, коли вони подовжуються: *узбі[ч':]я, збі[ж':]я, узви[ш':]я*.

В українській мові існує протиставлення твердих і м'яких приголосних. Пари за ознакою твердості/м'якості утворюють звуки: [д] – [д'], [т] – [т'], [з] – [з'], [с] – [с'] [ц] – [ц'], [дз̣] – [дз̣'], [л] – [л'] [н] – [н'], [р] – [р']. Протиставлення твердих і м'яких приголосних спостерігають, наприклад, у словах: *рис – рись, лад – ладь, брат – брать* тощо. Інші приголосні

звуки [б], [п], [в], [ф], [м], [г], [ґ], [к], [х] не здатні пом'якшуватися. Лише в позиції перед і вони злегка пом'якшуються: [б']ієти, к[в']іти, [п']існя. Таке ж пом'якшення спостерігають перед голосними [а], [о], [у] в небагатьох українських словах: морк[в']яний, ть[м']яний, с[в']ято.

Звук [ґ] властивий лише деяким словам української мови: а[ґ]рус, [ґ]ава, [ґ]ума, [ґ]едзь, [ґ]удзик, [ґ]анок, [ґ]ніт (тягар), [ґ]речний, [ґ]рати (іменник), [ґ]андж, [ґ]атунок, джу[ґ]ун та ін. Він відрізняється від характерного для української мови звука [г], пор.: [г]олова – [ґ]анок, [г]рати (дієслово) – [ґ]рати (іменник).

Теоретична довідка

Ґ – п'ята літера українського алфавіту. Є тільки в українській мові, позначає проривний задньоязиковий приголосний. У староукраїнській писемності, починаючи із XVI ст., цей звук позначали в іншомовних словах сполученням літер кг. Від XVII ст. разом із цим написанням можна натрапити на використання латинської g у цій позиції. Питоме написання ґ уперше застосоване в Пересопницькому Євангелії.

До алфавіту як самостійну літеру ґ уперше ввів М. Смотрицький у своїй "Граматиці" 1619 року, запозичивши курсивний різновид грецької гамми (γ), що в західноєвропейській та польській орфоепічній традиціях вимовляли як проривний, а не гортанний звук.

До 1905 року на території України, що була у складі Російської імперії, літеру не вживали, потім вона епізодично з'являлася в окремих правописах початку XX ст.

1933 року силоміць її вилучено з української абетки й поновлено лише 1990 року.

За новим українським правописом, звук [ґ] іншомовного походження можна вимовляти лише у власних назвах паралельно зі звуком [г] у тих випадках, коли ці назви в мові-джерелі мають звук [g]: [г]даньськ і [ґ]даньськ, [г]ете і [ґ]ете. Однак серед частини мовознавців існує думка, що вимова звука [ґ] є нормативною не лише у власних назвах іншомовного походження, а й у загальних назвах, запозичених із західноєвропейських мов: пед[а]ґ[о]ґ[а], ре[ґ]ламент, інтелі[ґ]енція. Таку вимову можна реально спостерігати в західних областях України.

Зверніть увагу!

Слова з літерою ґ

аґрус	рослина, ягоди
ґава	ворона
ґазда, ґаздиня	господар, господиня
ґандж	вада
ґанок	прибудова біля входу в будинок
ґатунок	сорт, розряд виробу за якістю
ґвалт, ґвалтувати	сильний крик, галас; волення про допомогу; змушувати силою
ґлей	вишневий клей
ґніт	у свічці
ґрати	переплетення металевих прутів на вікнах
ґречний	увічливий, чемний
ґринджоли	сани
ґрунт	верхній шар земної кори
ґудзик	застібка в одязі, прикраса
ґуля	наріст на тілі
дзиґа	дитяча іграшка
дзиґарі	годинник
дзиґлик	стілець
зиґзаґ і зигзаг	ламана лінія

Звук [дӂ] – злитий звук, завжди твердий: [дӂ]ерело, [дӂ]міль, бу[дӂ]у. Лише в позиції перед [і], як уже зазначалося раніше, цей звук злегка пом'якшується: б[дӂ']ілка. Треба розрізняти звук [дӂ] і сполучення звуків [д] і [ж], які позначають літерами д, ж. У сполученні звуків [д] і [ж] кожен звук вимовляють окремо. Таке сполучення відбувається на межі префікса і кореня: пі[дж]ивити, ві[дж]имати.

Звук [дз̆] – теж злитий звук, який може бути і твердим, і м'яким: [дз̆]воник, [дз̆]еркало, [дз̆']юрчати. Роздільна вимова цього звука на зразок [дз̆]воник, так само, як і роздільна вимова, наприклад, у слові [дӂ]ерело, є порушенням орфоепічної норми. Сполучення звуків [д] і [з], яке відбувається на межі морфем, вимовляють так, що кожен звук лунає окремо: пі[дз̆]олистий, на[дз̆]вичайний.

2.6. Вимова приголосних у звукосполученнях

Вимова приголосних у звукосполученнях має свої особливості, порівняно з тим, як вимовляють ці приголосні, наприклад, у позиції між голосними, після голосного, у кінці слова або перед голосним на початку слова. Якщо приголосні звуки опиняються поруч, один із них може зазнавати якісних змін під впливом іншого звука. Найчастіше один зі звуків уподібнюється іншому. Таке явище називають **асиміляцією**. Наприклад, у слові *зсередини* перший приголосний звук уподібнюється наступному, тому вимовляють подовжений звук [с:]: [с:]середини.

Слід розглянути типові випадки асиміляції приголосних звуків.

1. *Зміни дзвінких перед глухими*. Дзвінкий приголосний, унаслідок впливу наступного глухого звука, утрачає дзвінкість і його вимовляють як глухий: *зцідити* – [сц']ідити, *з характеристики* – [сх]арактеристики, *розподіл* – ро[сп]оділ, *вогко* – во[хк]о. У наведених словах вимову не позначають на письмі (пишуть не так, як вимовляють). Водночас, є слова, у яких вимову позначають на письмі (пишуть так, як чують): *схилити* – [сх]илити, *спочатку* – [сп]очатку.

Типовим випадком асиміляції дзвінких перед глухими є вимова префікса *з-* і прийменника *з* перед наступним глухим приголосним: префікс *з-* і прийменник *з* уподібнюються глухому та їх вимовляють як глухий звук [с]: *зцілити* – [сц']ілити, *зсув* – [с:]ув, *з тексту* – [ст]ексту. На письмі таке уподібнення передають тільки перед приголосними *к, п, т, ф, х*: [сф]ормувати – *сформувати*, [ст]ворити – *створити*, [ск]ривдити – *скривдити*, але [с:]унути – *зсунути*.

Піддається асиміляції за ознакою глухості/дзвінкості також кінцевий дзвінкий приголосний [з] односкладових префіксів *роз-*, *без-* перед наступним глухим приголосним. Таку вимову спостерігають у швидкому темпі мовлення (*розподілити* – ро[с]поділити, *забезпечити* – *забе[с]-печити*), а на письмі не позначають. Проте в повільному темпі мовлення переважає чітка вимова кінцевих приголосних, тобто асиміляція не відбувається. Уподібнення не відбувається також, якщо корінь слова починається на [с]: *бе[з]сильний*, *ро[з]сідлати*, *бе[з]сміху*.

У позиції перед глухими [х] вимовляють у словах: *ні[х]ті*, *кі[х]ті*, *ле[х]ко*, *во[х]ко*, *дьо[х]тю*, *ді[х]тяр* та похідних. Таку вимову не позначають на письмі (пишуть *нігті*, *кігті* і под.).

2. *Зміни глухих перед дзвінкими*. У межах слова й на межі слів глухі приголосні перед наступним дзвінким вимовляють дзвінко: *молотьба* –

моло[д']ба, кісьба – кі[з']ба, отже – о[д]же, якби – я[г']би. Таку вимову, як можна бачити, не відображають на письмі.

3. *Зміни свистячих перед шиплячими.* До групи свистячих належать звуки: [з], [с], [ц]. У позиції перед шиплячими ці звуки вимовляють як шиплячі. Слід розглянути такі приклади:

звукосполучення [с+ш] вимовляють як [ш:]: *принісши* – прині[ш:]и, *вирісши* – вирі[ш:]и;

звукосполучення [з+ш] вимовляють як [жш]: *вивісши* – виві[жш]и, *безшумний* – бе[жш]умний. Можливе й повне уподібнення, коли це звукосполучення вимовляють як [ш:]: *зшити* – [ш:]ити;

звукосполучення [з+ж] вимовляють як [ж:]: *зжовкнути* – [ж:]овкнути, *безжалісний* – бе[ж:]алісний;

звукосполучення [з+ч] вимовляють як [жч]: *безчесний* – бе[жч]есний, *розчистити* – ро[жч]истити. На початку слова це звукосполучення вимовляють як [шч]: *зчорніти* – [шч]орніти, *з чого* – [шч]ого;

звукосполучення [з+дж] вимовляють як [ждж]: *з джерела* – [ждж]ерела, *з джурою* – [ждж]урою.

4. *Зміни шиплячих перед свистячими.* Шиплячі звуки внаслідок сусідства зі свистячими уподібнюються останнім. Слід розглянути такі приклади:

звукосполучення [ш+с'] вимовляють як [с':]: *милуєшся* – милує[с':]я, *смієшся* – сміє[с':]я;

звукосполучення [ш+ц'] вимовляють як [с'ц']: *на дошці* – на до[с'ц']і, *на вишці* – на ви[с'ц']і;

звукосполучення [ж+ц'] вимовляють як [з'ц']: *у книжці* – у кни[з'ц']і, *запоріжці* – запорі[з'ц']і;

звукосполучення [ч+ц'] вимовляють як [ц':]: *на річці* – на рі[ц':]і, *дочці* – до[ц':]і.

5. *Зміни звуків [д] і [т] перед шиплячими.* У позиції перед шиплячими можуть зазнавати змін звуки [д] і [т]. Слід розглянути такі приклади:

звукосполучення [д+ш] вимовляють наближено до [джш]: *молодший* – моло[джш]ий, *підшити* – пі[джш]ити;

звукосполучення [д+ч] вимовляють наближено до [джч]: *відчутти* – ві[джч]ути, *підчепити* – пі[джч]епити;

звукосполучення [д+ж] вимовляють наближено до [джж]: *віджати* – ві[джж]ати, *підживити* – пі[джж]ивити;

звукосполучення [т+ш] вимовляють як [чш]: *коротший* – коро[чш]ий, *багатший* – бага[чш]ий;

звукосполучення [т+ч] вимовляють як [ч]: *уквітчати* – укві[ч:]ати, вітчим – ві[ч:]им.

6. *Зміни звуків [d] і [t] перед свистячими.* У позиції перед свистячими звуки [д] і [т] також можуть асимілюватися. Слід розглянути такі приклади:

звукосполучення [д+с] вимовляють із наближенням до [д̣зс] і [д̣зц]: *звідси* – зві[д̣зс]и і зві[д̣зц]и, *підсолити* – пі[д̣зс]олити;

звукосполучення [д+ц] вимовляють наближено до [д̣зц]: *над цим* – на[д̣зц]им;

звукосполучення [д+з] вимовляють як [д̣зз]: *відзначити* – ві[д̣зз]начити;

звукосполучення [д+с] вимовляють як [д̣зс']: *підсіяти* – пі[д̣зс']іяти, *відсіч* – ві[д̣зс']іч;

звукосполучення [д+ц'] вимовляють із наближенням до [д̣зц']: *двадцять* – два[д̣зц']ять, *молодці* – моло[д̣зц']і;

звукосполучення [д+з'] вимовляють як [д̣зз']: *від зірок* – від[д̣зз']ірок;

звукосполучення [т+с] вимовляють як [ц:]: *братство* – бра[ц:]тво;

звукосполучення [т+ц] вимовляють як [ц:]: *коритце* – кори[ц:]є;

звукосполучення [т'+с'] вимовляють як [ц':]: *робиться* – роби[ц':]я, *навчається* – навчає[ц':]я;

звукосполучення [т+ц'] вимовляють як [ц':]: *ворітця* – ворі[ц':]я.

7. *Зміни твердих перед м'якими.* Звуки можуть асимілюватися також за ознакою твердості/м'якості. Під впливом наступного м'якого приголосного попередній твердий може пом'якшуватися: *могутній* – могу[т'н']ій, *пісня* – пі[с'н']я, *свято* – [с'в']ято. Переважно, таке асимілятивне пом'якшення не позначають на письмі. Асимілятивного пом'якшення зазнають здебільшого звуки [д], [т], [н], [л], [с], [з], [ц], [дз]. Однак на межі морфем ці приголосні не пом'якшуються: *ро[зв']ідати, пі[дн']імати, [зв']істка.*

Отже, звуки, які перебувають поруч, взаємодіють у мовленнєвому потоці, асимілюються, і ці процеси відтворюються в нормативній вимові.

Разом із явищем асиміляції в літературній вимові спостерігають також спрощення звуків у групах приголосних, тобто випадіння у вимові окремих приголосних звуків. Спрощують ті звуки, які посідають місце всередині групи. Так, слово *студентський* вимовляють як студе[нс']кий, *агентство* як аге[нс]тво й под. У словах іншомовного походження це явище не відображають на письмі: *контрастний* вимовляють як контра[сн]ий, *гігантський* – як гіга[нс']кий. Але у словах слов'янського походження здебільшого спрощення позначають на письмі: *чесний* – че[сн]ий, *виїзний* – виї[зн]ий, *швидкий* – швидкі[сн]ий – *швидкісний*, *перехре* – перехре[сн]ий – *перехресний*, *у* – у[сн]ий –

усний, обла[сн]ий – обласний, жалі[сн]ий – жалісний, захи[сн]ий – захисний.

Явище спрощення можна спостерігати в багатьох типах слів української мови, його, так само, як і асиміляцію, потрібно відтворювати в літературній вимові.

2.7. Засоби милозвучності української мови

В українській мові існують певні правила, за якими поєднують звуки в мовленнєвому потоці. Ці правила спрямовано на те, щоб полегшити вимову для того, хто говорить, і сприймання для того, хто слухає. Українська мова уникає, насамперед, збігу голосних звуків. Тому говорять *ріка й озеро* (а не *ріка і озеро*), *були в Олега* (а не *були у Олега*). Небажаним також є важкий збіг приголосних. Тому говорять *використовують у промисловості* (а не *використовують в промисловості*), *запишеш усе* (а не *запишеш все*). Дотримання правил поєднання голосних і приголосних звуків забезпечує милозвучність мовлення.

Запам'ятайте!

Милозвучність, або **евфонічність** (від грец. *euphonia* з *eu* – гарно і *phone* – звук – приємне звучання) – це здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, а також до створення звукових образів у висловлюванні.

Слід розглянути засоби милозвучності української мови.

1. Чергування у – в

У вживають після приголосних для того, щоб уникнути їхнього збігу: *приніс у кошику, слід уживати*.

Також **у** вживають на початку речення перед приголосним: *У кабінеті фізики. Учора відбулася нарада. У 1997 році. У Японії*.

Якщо наступні приголосні **в**, **ф** або їхні сполуки з іншими звуками (**-льв-**, **-св-**, **-тв-**, **-хв-** і под.): *Сидимо у вагоні. Прочитала у творі*.

Після розділового знака перед приголосним (тире, дужки, лапки, кома, крапка з комою): *Моя мама, учителька, сьогодні провела відкритий урок*.

В вживають між голосними, щоб уникнути збігу голосних: *знайшли в автомобілі, запитали в автора*.

На початку речення перед голосним також вживають прийменник **в**: *В Україні. В олімпіаді брали участь*.

Між голосними: *Була в Одесі.*

Після голосного перед більшістю приголосних (крім **в, ф, -льв-, -св-, -хв-, -тв-** і под.): *Прочитала в повісті.*

Не чергуються **у – в**:

У словах, де від зміни звуку змінюється значення слова: *вдача – удача; вправа – управа.*

У словах іншомовного походження та власних назвах: *увертюра, ультиматум, утопія, Вдовенко, Врубель, Владивосток, Угорщина, Удовиченко, Урал* тощо.

2. Чергування **і – й**

Сполучник **і** вживають на початку речення перед приголосним: *І ви прийдете? І рахувати доведеться?*

Після приголосних також уживається варіант **і**: *ліс і поле, хліб і олія, сніг іде.* У таких випадках можливе вживання синонімічного сполучника **та**: *ліс та поле, хліб та олія.*

Сполучник **й** уживається між голосними: *клени й акації; ріки й озера; не тільки у статтях, а й у монографії.* Можливе вживання синонімічного сполучника **та**: *клени та акації, ріки та озера.*

Однак сполучник **й** не вживають, коли зіставляють поняття: *конкурс "Бабусі і онуки", дні і ночі.*

3. Чергування часток **би – б, же – ж**

Частки, що закінчуються на голосний, уживають після приголосних: *сказав би, сказав же, він би, він же.*

Частки, що складаються із приголосного звуку, уживають після голосних: *сказала б, сказала ж, вона б, вона ж.*

4. Чергування прийменників **з – зі – із**

Прийменник **з** може мати форми **зі, із**. Варіант **зі** вживають, коли наступне слово починається зі збігу приголосних: *зі мною, зі школи.* Варіант **із** уживають між приголосними, коли в наступному слові наявний збіг: *пив із джерела, зрозумів із прочитаного.*

В інших випадках уживають прийменник **з**: *приїхав з міста, приїхала з міста.* Зрідка вживається прийменник **зо**: *разів зо два.*

5. Чергування прийменників **над – наді, під – піді, перед – переді, у – уві та аналогічних префіксів**

Варіанти, що містять голосний, уживають у разі збігу приголосних у наступному слові: *наді мною, піді мною, переді мною, уві сні.*

В інших випадках уживають варіанти без кінцевого голосного: *над полем, під дахом, перед вами*.

Подібним чином уживають префікси. Порівняйте: *відкинути – відібрати, надкусити – надібрати, обгорнути – обігріти, підшити – підірвати, усунути – увійти*.

6. Чергування постфіксів **ся – сь**

Перед приголосними вживають форми дієслів на **-ся**, перед голосними – на **-сь** (переважно в розмовному стилі): *навчалася в університеті, дивлюсь у воду*.

Отже, чергування голосних і приголосних звуків, яке відображає тенденцію до рівномірної послідовності їхнього вживання в мовленнєвому потоці, носії мови усвідомлюють як милозвучність. Дотримання правил милозвучності є обов'язковою умовою грамотного, досконалого мовлення. Слід постійно звертати увагу на те, як використовують засоби милозвучності письменники, публіцисти, науковці – усі ті, хто має взірцеве мовлення.

Цікава інформація!

Одним мовам надає привабливості їх граматична стрункість, іншим – ясна будова слів чи своєрідна акустичність приголосних або голосних. Українській мові краси й чарівності надає властива їй милозвучність... (М. Жовтобрюх)

2.8. Поняття про словесний наголос. Акцентуаційні норми української мови. Окремі закономірності наголошування

Фонетичне виділення одного зі складів називають словесним наголосом. Наголос є обов'язковою ознакою самостійного слова: *водá, водí, водянíй, обезвóдити*. Засвоїти слово означає не тільки з'ясувати його значення, а й правильно відтворити його наголос. У разі, якщо нормативними є два можливих наголоси, один із них, переважно, є більш уживаним, і у словниках слово з таким наголосом ставлять на першому місці: *завждí і зáвжди, залишкóвий і зáлишковий, доповідáч і доповідач*.

Наголошування в українській мові підпорядковане ustalеним правилами, відображеним у різноманітних словниках (тлумачних, термінологічних, орфографічних, орфоепічних). Однак у практиці усного мовлення

можна спостерігати багато грубих порушень цих норм. Такі порушення бувають викликані впливом інших мов (російської, польської, румунської, угорської тощо), місцевих говірок, а також можуть бути пов'язані з недостатнім мовно-культурним рівнем носіїв мови, бідністю їхнього словникового запасу, відсутністю навичок у нормативному наголошуванні.

Часті порушення норм наголошування певним чином зумовлено складністю української системи акцентуації, що відображає особливості українського наголосу.

Зверніть увагу: правильне наголошування!

Українська мова	Російська мова
топОля	тОполь
ненАвидіти	ненавИдеть
Олень	олЕнь
дОшка	доскА
руслО	рУсло
фартУх	фАртук
просІка	прОсека
літОпис	лЕтопись
рукОпис	рУкопись

В українській мові наголошений склад передусім довший за тривалістю звучання. Тому український наголос визначають як *кількісний*. Водночас, наголошений склад виділяють більшою силою голосу, тому український наголос уважають *силовим*, або *динамічним*. Подібні характеристики має наголос і у слов'янських мовах, а також германських та романських. Для порівняння: наголос може бути *музичним*, або *тонічним*, тобто залежить від зміни висоти тону: у китайській, корейській, в'єтнамській, японській мовах.

Як і в більшості слов'янських мов, в українській мові наголос *різномісний*, або *вільний*, тобто не закріплений за якимось певним складом слова. Наприклад, є слова, у яких наголос падає на останній склад (*водá, рікá, принесті́*), на передостанній (*читáти, красі́вий, десятиклáсник*), на третій від кінця (*похóдження, розбалансóваний, накíдати*), на четвертий

від кінця (*обслуговувати, командування*), на п'ятий від кінця (*приєднуватися*) тощо. Є мови, де наголос закріплений: у французькій мові, наприклад, він на останньому складі, у чеській – на першому, у польській – на передостанньому. Переважно, на передостанньому складі наголос в італійській, іспанській та румунській мовах.

Друга важлива особливість українського наголосу – його *рухомість*. Це означає, що наголос може змінювати свою позицію в різних формах одного й того ж слова: *стіна́* – *стіни́*, *земля́* – *зе́млю*, *зробі́ти* – *зроблю́* – *зроби́ш*. Переміщення наголосу відбувається не хаотично, а регулюється граматичними закономірностями. У лексичному складі мови можна бачити цілі групи слів з однаковою схемою розміщення наголосу у граматичних формах. Наприклад, слова *сестра́*, *трава́*, *межа́* в усіх формах однини мають наголос на закінченні (*сестру́*, *сестри́*, *сестру́*, *сестро́ю*), а у формах множини – наголос на основі (*се́стри*, *се́страм*, *сесте́р*, *се́страми*). Іменники типу *земля́*, *рука́*, *нога́*, *зима́* теж мають наголос на закінченні у відмінкових формах однини, за винятком знахідного відмінка, де наголос переміщено на основу (*землі́*, *зе́млю*, *земле́ю*). На відмінку від таких слів, іменники типу *кни́га*, *до́ля*, *ні́ша* в усіх відмінкових формах однини та множини мають наголос на основі. Уважають, що такі групи мають нерухомий наголос.

Різномісність і рухомість українського наголосу значною мірою ускладнюють засвоєння акцентуаційних норм. Тому важливе значення має з'ясування *закономірностей наголошування*. Ці закономірності виявляють себе досить виразно, що дозволяє говорити про сталість системи наголошування в українській мові. Слід розглянути деякі правила:

1. У **двоскладових іменниках чоловічого роду**, які в однині мають наголошений перший склад, у формі множини наголос пересувають на останній склад: *а́втор* – *автору́*, *ве́ксель* – *векселі́*, *ко́рпус* – *корпусу́*, *по́яс* – *поясу́*, *се́ктор* – *сектору́*, *слю́сар* – *слюсарі́*, *тра́ктор* – *трактору́*, *я́щик* – *ящику́*. Таке наголошування наявне в усіх відмінкових формах: *секторі́в*, *сектора́м*, *сектора́ми*, у *сектора́х*. Водночас, є незначна група іменників, які мають нерухомий наголос: *ве́ктор* – *вектори*, *гло́бус* – *глобуси*, *ле́бідь* – *леbedі*, *ро́змір* – *розміри*, *сте́льмах* – *стельмахи*.

Рухомий наголос часто мають і *трискладові іменники*, які в однині мають наголошений перший або другий склад, а у множині функціонують із наголошеним закінченням. На такі слова слід звернути увагу, оскільки часто вони є назвами професій або звань: *дире́ктор* – *директору́*,

інспéктор – інспекторі́, профéсор – професорі́, реда́ктор – редакторі́, але: прибі́чник – прибі́чники, застúпник – застúпники.

2. Більшість **двоскладових іменників жіночого роду**, які закінчуються на **-ка**, у відмінкових формах множини мають наголос на закінченні. Наприклад: *ба́йка – байкі́, го́лка – голкі́, грядка – грядкі́, ді́жка – діжкі́, ка́ртка – карткі́, клі́тка – кліткі́, мі́ска – мискі́, ні́тка – ниткі́, скля́нка – склянкі́, сму́жка – смужкі́, ха́тка – хаткі́, ру́чка (для писання) – ручкі́.*

Водночас, є іменники, у яких наголос залишається нерухомим (постійним): *жме́нька – жме́ньки, кі́шка – кішки, па́пка – папки, про́бка – про́бки.*

Переміщення наголосу у відмінкових формах множини можна спостерігати і у значній частині трискладових іменників на **-ка**: *вказі́вка – вказі́вкі́, гові́рка – гові́ркі́, колю́чка – колю́чкі́, пампу́шка – пампушкі́, пелю́стка – пелю́сткі́, помі́лка – помилкі́, соро́чка – сорочкі́, сторі́нка – сторі́нкі́.* Разом із тим є чимала група трискладових іменників із надкореневим наголосом у відмінкових формах множини: *зав'я́зка – зав'я́зки, діля́нка – діля́нки, примі́тка – примі́тки, розпу́ска – розпу́ски.*

3. Слід звернути особливу увагу на наголошування **віддієслівних іменників середнього роду на -нн(я)**, частина яких досить активно функціонує в науковому та офіційно-діловому стилях мовлення. Здебільшого такі іменники зберігають наголоси тих дієслів, від яких вони утворені. Це може бути наголошення на корені: *нала́годити – нала́годження, уподо́бати – уподо́бання.* Також подібні іменники можуть мати наголошений суфікс: *запита́ти – запита́ння, навча́ти – навча́ння, пізна́ти – пізна́ння, повста́ти – повста́ння, поєдна́ти – поєдна́ння, посла́ти – посла́ння, придба́ти – придба́ння, чита́ти – чита́ння.*

Іменники, утворені від дієслів з наголошеним префіксом, наприклад, із префіксом **ви-**, ці іменники, переважно, мають наголошений префікс: *ві́дужати – ві́дужання, ві́коренити – ві́коренення, ві́рахувати – ві́рахування, ві́нищити – ві́нищення.* Такі іменники, передусім, означають завершену дію. Якщо ж іменники називають незавершену дію чи процес, наголос у них падає на корінь, незалежно від того, як наголошене відповідне дієслово: *виду́жувати – виду́жування, викорі́нювати – викорі́нювання, визі́скувати – визі́скування, вирі́внювати – вирі́внювання.* Треба звернути увагу на деякі іменники із префіксом **ви-**, який у відповідному дієслові, переважно, наголошений, що не збігається з наголошуванням іменника: *ві́знати – визна́ння, ві́гнати – вигна́ння, ві́дати – вида́ння.*

Незначна частина іменників не зберігає наголос відповідного інфінітива: *підвесті́* – *підвѣ́дення*, *відомсті́ти* – *відом́щення*, *цвісті́* – *цві́тіння* й под.

4. Щодо **прикметника**, то слід звернути увагу на наголошування **непохідних двоскладових слів**. Значну частину їх уживають із наголосом на закінченні: *бліді́й, малі́й, нові́й, нудні́й, пісні́й, рябі́й, рясні́й, стічні́й, старі́й, тісні́й, товсті́й, черстві́й*. Під впливом російської мови подібні прикметники іноді наголошують неправильно. Водночас, є чимало двоскладових непохідних прикметників, які мають наголос на корені: *бо́сий, во́гкий, ко́сий, ті́хий, ці́лий*.

5. **Кількісні числівники** *одина́дцять, чотирна́дцять* наголошують, як і інші слова із цим значенням. Цей наголос зберігають однокореневі збірні числівники: *одина́дцятєро, чотирна́дцятєро*. Якщо ці числівники є компонентом складного слова, то основний наголос падає на другу складову частину, а побічний – наголошує компонент **на-**: *одина́дцятикласні́к, чотирна́дцятиповерхові́й*.

Кількісні числівники *ші́стдесят, сі́мдесят, ві́сімдесят* мають наголос на другому компоненті, наголошування на першому складі є ненормативним.

Відмінюючи кількісні числівники, слід звернути увагу на те, що числівники на **-дцять** і **-десят** мають наголошені закінчення **-ох, -ом, -ма** й **-ома**: *одинадцятьо́х, одинадцятьо́м, одинадцятьма́, одинадцятьома́*.

Числівник *один* (*одна, одне, одно*) може входити до складу стійких сполук, у яких можна спостерігати переміщення наголосу на перший склад числівника: *всі́ до о́дного, одне́ до о́дного, оді́н за о́дним, оді́н по о́дному, одне́ о́дному, одні́ о́дним, ні́ о́дного, ні́ о́дному, оді́н по о́дному, одне́ о́дному, одні́ о́дним, ні́ о́дного, ні́ о́дному, оді́н о́дного, одна́ о́дну, одно́ о́дне, оді́н за о́дного, одна́ за о́дну, одно́ за о́дне, оді́н з о́дним, одна́ з о́дною*, але: *зрозумі́в з о́дного́ слова*.

Порядковий числівник *други́й* не змінює наголосу у відмінкових формах: *дру́гого, дру́гому*.

6. Досить часто виникають проблеми з наголошуванням особових та часових форм **дієслів**. Треба звернути увагу на дієслова з основою на приголосний, які мають наголошений елемент **-ти**: *везті́, весті́, плесті́, завезті́, привесті́, переплесті́* тощо. В особових формах та у формі минулого часу такі дієслова мають наголос на останньому складі: *веду́,*

ведéш, ведúть, ведемó, веде́те, велá, велú тощо. Наголошення на корені є ненормативним.

Запам'ятайте: наголосу у словах!

1-й склад	2-й склад	3-й склад	4-й склад
вАги	аджЕ	бюлетЕнь	безготівкОвий
вИпадок	борОдавка	гастронОмія	безперестАнку
вІльха	виБОїна	горіЛІць	буржуазІя
вчЕння	визвОльний	горошІна	ветеринАрія
гЕтьман	вітчИм	двоскладОвий	дешевинА
дАно	всерЕдині	диспансЕр	медикамЕнт
дОнька, дОньчин	гуртОжиток	джентльмЕн	нафтопровід
(але дочкА, доччИн)	данІна	докумЕнт	начистотУ
жАлісливий	довідник	жалюзІ	невитравНІй
зрУчний	допІзна	запитАння	недовідНІй
кАмбала	експЕрт	інженЕрія	сирокопчЕний
кИшка	жадАний	інструмЕнт	щодобовИй
кОлія	житлО	каталОг	
кОсий	індУстрія	металУргія	
Оцет	іржАвіти	некролОг	
пОмилка	квартАл	низинА	
(рідше – помИлка)	мерЕжа	перелЯк	
пОсмішка	надлИшок	пересічний	
прИщіпка	отАман	псевдонІм	
рИнковий	позАторік	симетрІя	
рАзом	почАсти	солонІнка	
рУно	промІжок	урочИстий	
спИна	пулОвер		
стАтуя	серЕдина		
фОльга	танОк		
фОрзац	тризУб		
цЕнтнер	цемЕнт		
цИган	ціннИк		
щИпці	чорнОслив		
Яловичина	чорнОзем		

Було розглянуто лише деякі закономірності наголошування слів, які належать до самостійних частин мови, де можливі порушення. Якщо виникають питання щодо наголошування слів чи граматичних форм, слід звертатися до спеціальних праць та нормативних словників.

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Запишіть слова, подані у транскрипції.*

[росц'інка], [утворе^н'н':а], [с:ипати], [спотвори^ети], [найізни^ек], [брацтво], [с'в'ідоцтво], [три^евожи^ец':а], [бе^нж:ал'існий], [могут'н'ій], [при^емножи^ети], [б'ізне^нс], [книз'ц'і].

Завдання 2. *Випишіть слова, у яких шиплячий вимовляють як напівпом'якшений.*

Чотири, хоч, чималий, зачинити, шість, учений, зачіпати, щелепа, суперечка, збіжжя, щітка, ящірка, щирий, ласощі, призначити, звичайно, бджілка.

Завдання 3. *Прочитайте виразно текст. Обґрунтуйте правильну літературну вимову голосних, приголосних, їхніх сполук.*

Звуковий образ держави

Литовські вчені дослідили, що складена геофізиками карта електромагнітних полів на території їхньої держави накладається на карту литовських діалектів з точністю до одного кілометра. Учені стверджують: у зв'язку з тим, що корінний етнос формується дуже тривалий час в однорідному природному середовищі, між ним і цим середовищем встановлюється гармонія. Доведено, що кліматичні умови, неповторні навколишні ландшафти, особливості рослинного і тваринного світу, гравітаційного та магнітних полів, геохімія – усе це певним чином впливає на фізичні та психічні властивості етносу, його соціотип, мову, традиції, мелос. І чим глибший родовід має людина, тим комфортніше почуває себе на своїй батьківщині, менше хворіє, має більшу життєву енергію. Якраз звукова мова відіграє надзвичайно важливу роль – на жаль, ще не зовсім пізнану й усвідомлену – в активізації біоритмів національного інстинкту, у зміцненні психофізичної структури національного типу, у мобілізації суспільства на основі етнонаціоналізму. І тому дуже важливо дбати про звуковий образ держави.

Не кожний задумується над тим, що частота вживання голосних (ідеться про українську мову), порівняно із приголосними, надзвичайно велика. Якщо у фонетичній системі голосні становлять усього 15,8 %, то в живому мовленні ця цифра інша – майже 42 %. У кожній мові є своя звукова система. І ця система, можна сказати, найконсервативніша. Якщо словниковий склад мови за 10 років оновлюється на 25 %, то зміни у звуковій системі можна простежити хіба що на відрізьку в сотні, а то й тисячі років (За О. Сербенською).

Завдання 4. Проведіть лінгвістичне дослідження. Перевірте тезу, замінивши один звук на інший у запропонованих словах.

Теза. Завдяки тому, що звуки мови протиставляють один одному за цілою низкою ознак, ми легко сприймаємо на слух будь-які слова. Замініть хоча б один звук у слові – і воно "зруйнується" або перетвориться на інше.

Крим, клин, крук, крос, град, уран, гора, полова, морок, квас, школа, клас, крупа.

Завдання 5. Прочитайте кожне слово справа наліво, зверніть увагу, як змінилося значення слів від такої перестановки.

Мир, сир, козак, луг, тік.

Доберіть самостійно п'ять слів, під час читання яких зліва направо та навпаки не змінюється їхнє лексичне значення, як-от: око, радар.

Теоретична довідка

Паліндром, перевертень, рак літеральний, паліндромон (від грец. *παλιν* – назад, знов та грец. *δρομος* – біг) – слово, число, набір символів, словосполучення або віршований рядок, що однаково читають в обох напрямках (зліва направо та справа наліво).

Завдання 6. Поставте наголоси у словах.

Український, випадок, вимова, квартал, вісімдесят, партер, діалог, центнер, завдання, випадок, урочистий, ознака, сільськогосподарський, симетрія, індустрія, вірші, розмах, поняття, громадянин, чотирнадцять, договір, каталог, літопис, подруга.

Завдання 7. Випишіть слова, що мають варіанти наголошування, поставте наголоси.

Дихання, помилка, дошкульний, апостроф, дефіс, завжди, весняний, простий, старий, запитання, одинадцять, читання, сантиметр, довідник.

Завдання 8. Утворіть форми множини, поставте наголоси.

Трактор, паспорт, округ, інспектор, лебідь, корпус, помилка, загадка, крапка, розписка, студентка, смужечка, краватка, вектор, редактор.

Завдання 9. Поясніть, як впливає зміна наголосу на лексичне, граматичне чи лексико-граматичне значення наведених слів. Доберіть (два-три) аналогічні приклади зі словників.

Орган, замок, приклад, вилки, атлас, колос, говірка, батьківщина; дядьків, різка, палка, струнка, липка, плакати, округ, борони, жила, батьків,

дідів; вибігав, виграє, виносити, викликати, висипати, зрізати, скликати, розсипався, вслухаюсь, признаюся, закидати, визнаю; пальта, руки, ноги, вікна, моря, літа, жінки, казки, сестри, землі, паски, весни; тепло, хліба, вівса, пшениці, завдання, повстання; поверх, шляхом, прошу, варений, учений, ніколи, ніяк, нікуди, ніким, нікого.

Завдання 10. *Поставте наголос в українсько-російських відповідниках. Користуйтеся словниками наголосів. Поміркуйте, як запам'ятати унормований наголос.*

Українські	Російські	Українські	Російські
верба	верба	вітчим	отчим
отаман	атаман	дрова	дрова
балувати	баловать	коромисло	коромысло
бесіда	беседа	косий	косой
блиснути	блеснуть	плетений	плетёный
бородавка	бородавка	підтвердити	подтвердить
босий	босой	показ	показ
ввозити	ввозить	зачіска	прическа
витий	витой	приятель	приятель
внесення	внесение	простір	простор
восьмий	восьмой	розбір	разбор
вручення	вручение	ненавидіти	ненавидеть

Завдання 11. *Запишіть, обираючи у або в, і або й.*

Кредит (у, в) банку; шляхи (у, в)досконалення; події (у, в) світі; документи (у, в) обробці; попередили (у, в) зв'язку з; участь (у, в) конкурсі; використовується (у, в) сфері; розділ (у, в) монографії; цілком (і, й)мовірно; дебет (і, й) кредит; батьки (і, й) діти; падає (і, й) розсіюється; попит (і, й) пропозиція; покупець (і, й) продавець; нарахування (і, й) витрати у Донецьку (і, й) Києві; зателефонували (і, й) повідомили.

Запитання й завдання для самодіагностики

1. Визначте поняття "мовна норма".
2. Схарактеризуйте типи мовних норм.
3. Розкажіть про особливості вимови голосних звуків української мови.
4. Розкажіть про особливості вимови приголосних звуків української мови.
5. Схарактеризуйте вимову приголосних звуків у звукосполученнях.

6. Розкажіть про словесний наголос.
7. Як ви розумієте поняття "рухомість українського наголосу"?
8. Схарактеризуйте закономірності наголошування слів, що належать до самостійних частин мови.
9. Як ви розумієте варіативне наголошування?
10. Завдяки чому українська мова досягає милозвучності?

Тести для самоконтролю

1. Укажіть ряд слів, у кожному з яких літера **е** позначає звук [e^и]
 - А** поселитись, весна, твердо
 - Б** тепліший, Петро, несли
 - В** зерно, колесо, далекий
 - Г** земля, керую, степ
 - Д** село, повели, кремінь
2. Позначте рядок слів, у кожному з яких у ненаголошеній позиції вимовляють звук [o^у]
 - А** розумний, добути, пробуджений
 - Б** бордюр, популярний, фортуна
 - В** ворухиться, голубка, кожух
 - Г** одужати, розрубаний, зозуля
 - Д** собі, косуля, вуличний
3. Укажіть ряд слів, у вимові кожного з яких спостерігають оглушення дзвінкого приголосного
 - А** низка, зубки, сад
 - Б** вогкий, кігтик, легкість
 - В** піднігтьовий, рядки, погляд
 - Г** дужка, грядка, мороз
 - Д** дуб, казка, ніж
4. Укажіть ряд слів, у кожному з яких шиплячий вимовляють як напівпом'якшений
 - А** законодавчий, поточний, очолити, чек
 - Б** причина, чітко, обчислити, чинний
 - В** щодня, обличчя, щедрий, визначений
 - Г** узбіччя, сумішшю, зустріччю, ущільнений
 - Д** почищений, економічний, продаж
5. Укажіть ряд слів, вимова яких записана правильно
 - А** [вог'зал], [м и^е луй е^и с':а], [на р'іц':і]
 - Б** [одж е^и], [н'іхт и^е к], [сиджу]

- В** [зсипати], [с'в'іт и^е ц':а], [ш'ізд е" с'ат]
- Г** [поси^ев'ійут'], [дочц':і], [з'л'і с' т']
- Д** [фудбол],[с'м'ійет'с'а],[зозул'а]
- 6.** Укажіть пару слів, у яких вимовляють звук [г']
- А** а[г,г']рус – [г,г']анок
- Б** [г,г']устий – [г,г']рунтовий
- В** [г,г']речний – [г,г']рецький
- Г** [г,г']усінь – [г,г']удзик
- Д** [г,г']авань – [г,г']рамота
- 7.** Позначте рядок, де в усіх випадках правильно відтворено вимову приголосних у звукосполученнях
- А** бе[ж:]алісний, ро[жч]истити, [сш]ити
- Б** кни[жц]і, навчає[т'с']а, бе[жш]умний
- В** [шч]ухрати, ка[ч'ц']і, бага[ц:]тво
- Г** укві[ч:]аний, [ж:]увати, готує[ц':]а
- Д** ві[ч:]изна, кві[тц']і, товари[с'ц']і
- 8.** Позначте рядок, у якому всі слова мають наголос на останньому складі
- А** новий, видання, каталог
- Б** кілометр, сімдесят, занесла
- В** документ, навчання, фарфор
- Г** хутро, комбайнер, житло
- Д** фольга, мережа, жалюзі
- 9.** Позначте рядок слів, у кожному з яких у формах множини наголос переходить на закінчення
- А** директор, автор, слюсар
- Б** сторінка, подружка, вказівка
- В** пелюстка, сорочка, ділянка
- Г** сектор, пояс, глобус
- Д** плюс, менеджер, помилка
- 10.** Укажіть рядок дієслів, у кожному з яких правильно позначено нормативне наголошування
- А** нésла, вéзти, перейдéш
- Б** булá, відíйдете, завелá
- В** привéзли, нéсу, плéсти
- Г** призвéло, обíйду, завéсти
- Д** одинáдцять, оптóвий, кілóметр

Домашнє завдання

1. У підтримці екології української мови важливу роль відіграють поети. Віктор Коптілов у статті "Життя у слові" про Д. Г. Білоуса наголошує: "Не знаю нікого з наших поетів, хто так жив би у Слові, як Дмитро Білоус, у Слові сокровенному, влучному, народному, у Слові вишуканому, добірному...".

Прочитайте вірш "Рідне слово". Підготуйте виступ для участі в конференції "Дивосвіт рідної мови у творчості Дмитра Білоуса".

Рідне слово

Ти постаєш в ясній обнові,
як пісня, линеш, рідне слово.

Ти наше диво калинове,
кохана материнська мово!
Несеш барвінь гарячу, яру
в небесну синь пташиним граєм

і, спивши там від сонця жару,
зеленим дихаєш розмаєм...
Плекаймо в серці кожне гроно,
прозоре диво калинове.
Хай квітне, пломенить червоно
в сім'ї великій, вольній, новій.

Дмитро Білоус

2. Ознайомтеся зі словниками, зазначеними в табл. 2.3. Заповніть її.

Таблиця 2.3

Види словників та їхні особливості

Види словників		Об'єкти опису	Приклади статей словника
Енциклопедичний			
Мовні	Тлумачний		
	Етимологічний		
	Орфографічний		
	Іншомовних слів		
	Термінологічний		
	Синонімів		
	Наголосів		
	Перекладний		
	Орфоепічний		
	Морфемний		
	Діалектний		
	Омонімів		
	Антонімів		

Рекомендована література

1. Бабич Н. Практична стилістика і культура української мови / Н. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 230 с.

2. Боярова Л. Мовна норма і термінологія / Л. Боярова // Мовознавство : тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків : Око, 1996. – 247–250 с.
3. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові / В. М. Винницький. – Київ : Наук. думка, 1984. – 175 с.
4. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
5. Головащук С. І. Складні випадки наголошення : словник-довідник / С. І. Головащук. – Київ : Либідь, 1995. – 192 с.
6. Довідник з культури мови / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Вища школа, 2005. – 399 с.
7. Літературна норма і мовна практика : [монографія] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Т. А. Коць та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : ТОВ Вид-во "Аспект-Поліграф", 2013. – 320 с.
8. Карпіловська Є. Норма в сучасному українському словотворенні : зразок і реальність / Є. Карпіловська // Культура слова. – Київ : ВД Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 74. – С. 43–45.
9. Культура мови на щодень / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 2002. – 170 с.
10. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – Київ : ВЦ "Академія", 2007. – 360 с.
11. Орфоепічний словник української мови / уклад. М. І. Погрібний. – Київ : Рад. школа, 1984. – 629 с.
12. Орфоепічний словник української мови / уклад.: В. М. Русанівський, В. В. Чумак, Г. М. Ярун ; за ред. В. М. Русанівського. – Київ : Перун, 2006. – 202 с.
13. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови. – 6-те вид., стереотип. – Київ : Наукова думка, 1997. – 240 с.
14. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів : довід. вид. Вид. 2-ге, переробл. / Є. Д. Чак. – Київ : Рад. школа, 1984. – 184 с.
15. Черемська О. С. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові (на матеріалі преси Харківщини 50 – 80-х років ХХ століття) : [монографія] / О. С. Черемська. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 184 с.

3. Лексичний склад української літературної мови. Лексична норма як компонент формування мовної компетенції

- 3.1. Лексичний склад української мови.
- 3.2. Стилiстична диференціяція лексики української мови.
- 3.3. Лексичне та фразеологічне багатство української мови.
- 3.4. Лексична нормативність мови з огляду на сфери використання.

Мета: сформувати у студентів цілісне, основане на сучасних наукових концепціях, уявлення про виникнення та функціонування лексичної системи сучасної української мови, про лексичні одиниці та зв'язки між ними; сприяти прищепленню необхідних навичок виявляти та правильно аналізувати мовні явища, підвищувати загальну грамотність і культуру писемного мовлення.

Компетентності: інформаційна, лінгвістична, ціннісно-смилова, комунікативна; професійна.

Ключові слова: лексика, слово, омоніми, пароніми, синоніми, фразеологізми, терміни.

Теоретична частина

*Протягом століть, відбираючи по словечку,
по зернятку, геній народу витворив
і передав нам у спадок, у вічне користування,
неосяжне, розкішне у своїй красі
й блиску розуму лінгвістичне багатство:
майте, гордіться, не будьте німі!*

О. Гончар

3.1. Лексичний склад української мови

Лексика (із грец. *lexikos* – словниковий) – це словниковий склад мови. Він містить усі слова, які вживають у мові та з якими пов'язано певні значення, закріплені в суспільному вжитку. Лексика – найбільш рухомий елемент мовної системи, тому що одні слова виходять з ужитку, інші виникають як власні чи запозичені. Перебуваючи у стані постійних змін, словниковий склад відображає ті зміни, що відбуваються в навколишньому світі. На зламі тисячоліть невпізнанно змінилася економічна

лексика: *комп'ютер, менеджер, бізнес, інформатика, ажіо, дистриб'ютор* тощо.

Водночас, сьогодні в активному складі сучасної української літературної мови рідковживані слова: *чадо, ректи, волость, колективізація, жупан, неп, сардак, кобеняк, рало, п'ятирічка, соціалістичне змагання* та ін., – оскільки зникли поняття, що називали ці слова.

До словникового складу української мови належать слова з різним лексичним значенням і граматичними властивостями, різні за походженням, фонетичним складом та морфемною будовою.

Теоретична довідка

Лексикологія – розділ науки про мову, який вивчає лексику в усьому її обсязі.

Словниковий склад української літературної мови формувався протягом тривалого історичного періоду. Лексика сучасної української мови не є однорідною за походженням.

Виділяють **корінну й запозичену** лексику.

Корінна лексика – це слова, які успадкувала українська мова з індоєвропейської мовної єдності, праслов'янської мови, а також створені на власному мовному ґрунті. Вона становить приблизно 90 % від загальної кількості слів української мови.

До корінної лексики належать:

індоєвропеїзми – слова, успадковані від індоєвропейського лексичного фонду; їх уживають в усіх мовах, що належать до індоєвропейської мовної сім'ї: *мати, брат, сестра, дім, око*;

спільнослов'янська лексика – слова, які слов'яни успадкували зі спільнослов'янської мови-основи, що існувала до V – VI ст. н. е., коли слов'яни становили єдиний народ. Кількісно ця група не перевищує 2 000 слів. Спільнослов'янські слова означають назви понять, які охоплюють усі важливі галузі життя та діяльності людини, що означають:

➤ назви родинних зв'язків: *мати, дочка, брат, сестра, тато, свекор*;

➤ назви частин людського тіла: *око, мозок, вухо, череп, ніс, ясна, язик, лікоть*;

➤ назви диких і свійських тварин, птахів, риб, комах і продуктів тваринництва: *ведмідь, віл, кінь, пес, змія, птах, соловей, окунь, плітка, комар, жук*;

- назви багатьох рослин: *дерева, дуб, береза, ясен*;
- назви житла, господарських занять і страв: *кузня, стайня, вікно, піч, пліт, борона, відро, вила, ніж, шило, коровай, кисіль, пиво, мука, борошно, тісто*;
- назви небесних світил, часу та явищ природи основних дій і процесів: *небо, зоря, буря вихор, потік, киснути, читати, писати, варити, гоїти*;
- назви основних якостей: *розумний, мурий, гідний, хитрий, здоровий, сліпий, кислий, солодкий, дурний*;

спільносхіднослов'янська лексика – слова, які виникли в період виділення східнослов'янських діалектів зі спільнослов'янської мовної єдності:

- *батько, дядько, племінник*;
- *собака, кішка, жайворонок, снігур*;
- *гречка, смородина, хвощ*;
- *зовсім, тепер, спасибі та ін*;

власне українська лексика – це слова, які виникли на українському мовному ґрунті в період формування й розвитку української мови та становлять її специфіку. Це пласт корінної лексики, який утворює загально-вживані слова різних тематичних груп: назви страв, напоїв, одягу, взуття, рослин, явищ природи, абстрактна лексика:

- *вареник, борщ, паляниця, млинець, юшка*;
- *штани, спідниця, черевик, чобіт, хустка, сорочка*;
- *соняшник, суниця, шовковиця, гай, хурделиця, мрія, поступ*;
- *власність, громада, громадянин, галузь, держава, працівник, іспит, освіта*;
- *мрія, поступ, виховання, іспит, підручник, підприємство, промисловість*.

Як її розпізнати?

За фонетичними та граматичними ознаками:

чергуванням:

- **[о], [е]** у відкритих складах чергуються з **[і]** в закритому: *село – сільський, розкошувати – розкіш*;
- **[е]** змінюється на **[о]** після шиплячих та **[й]**: *женили – жонатий, шість – шести*;

іменниковими суфіксами:

- **-ин(а)**: *дитина, година, хвилина*;
- **-ин(и)**: *оглядини, заручини*;

- **-инин(а):** мішанина, біганина;
- **-щин, -ччин:** козаччина, Київщина;
- **-анн, -аль:** зростання, скрипаль;

префіксами:

- **су-:** сузір'я, суміш, сув'язь;
- **між-:** міжвіконня, міжгір'я;
- **прі-:** прірва, прізвище.

прийменниками: біля, від, посеред, поміж;

сполучниками: але, немов, проте, якщо.

Запам'ятайте!

Запозичене слово	Українські відповідники
1	2
аеропорт	летОвище
алфавіт	абЕтка (Азбука)
аномалія	відхИлення
актуальний	важлИвий (сучАсний)
аплодисменти	Оплески
апелювати	звертАтися
аргумент	дОказ
бібліотека	книгозбІрня
біографія	життЄпис
візит	відвІдини
вокзал	двірЕць
вертикальний	прямовИсний
галстук	кравАтка
горизонтальний	позЕмний
дистанція	відстань
дифтонг	двозвУк
епоха	добА
екватор	рівнодЕнник
журнал	часОпис
карта	мАпа
консенсус	згОда
куліси	лаштУнки
менеджмент	управлІння
меридіан	півдЕнник
полюс	бігУн
прогрес	пОступ
процент	відсОток

1	2
ранг	звання
раціонально	доцільно
резерв	запас
стенографія	скорочення
тротуар	хідник
фарфор	порцеляна
феномен	явище
фіаско	невдача, провал
фікція	вигадка
фон	тло
фонтан	водограй
фотокартка	світлина
фундатор	засновник
чемодан	валіза

Запозичення з інших мов займають близько 10 % усього її словникового складу. Процес їхнього засвоєння відбувається, унаслідок культурних, економічних, політичних контактів з іншими народами. Із часом запозичення з інших мов пристосовують до фонетичних і граматичних законів української мови, тобто відбувається їхнє освоєння (адаптація). Тому не завжди легко встановити відмінність між корінними й запозиченими словами, особливо зі слов'янських мов. Запозичення слів властиве всім мовам світу та є ознакою життєздатності певної мови. Запозичені слова збільшують виражальні властивості та придатність до спілкування в суспільстві; вони з часом утрачають свій іншомовний характер, підлягаючи законам фонетики й морфології української мови. Це особливо стосується найдавніших запозичень із:

✓ **грецької:** лавр, мак, м'ята, ангел, патріарх, алфавіт, кафедра, Софія, вишня, телефон, Андрій, Василь, Олександр, Олена.

✓ **латині:** коляда, фортуна, Марко, Павло, Юлія, аргумент, мотор, дедукція, контакт, конституція, республіка, соціалізм, адвокат, нотаріус, прокуратура.

✓ **тюркських, скандинавських та угро-фінських мов:** оселедець, Ігор, ябеда, сани, аркан, кавун, каракуль, балік, халва, чабан, лапша, табун.

Лексичні запозичення з нових західноєвропейських мов:

✓ **німецької:** верстат, шайба, бухгалтер, штраф, солдат, бинт, лазарет, мольберт, масштаб, бутерброд, флейта, кеглі;

- ✓ **французької:** парламент, атака, антракт, екіпаж, костюм, сюжет, бульйон, політика, шосе, пальто, пудра, партизан, паска, шик;
- ✓ **англійської:** блюмінг, тунель, мітинг, бокс, футбол, яхта, трамвай, старт, кекс, джем, ром, плед;
- ✓ **італійської:** акорд, дуєт, арка, нетто, аварія, бензин, опера, банк;
- ✓ **голландської:** шлюпка, картуз, каюта, матрос, гавань.

Більшість запозичених слів зберігають характерні фонетичні, словотвірні та морфологічні ознаки (додаток А).

Грецизми, наприклад, мають характерні **[а]**, **[о]** на початку слова: афера, ера, епос; звукосполучення **кс**, **пс**: псевдонім, лексика; **ад**, **ид**, **ід**: олімпіада, панахида, піраміда.

Зверніть увагу!

Ознаки іншомовних слів	
1) майже всі слова, що починаються на а , е , більшість на і	аваль , економіка , інтелект
2) важкі для вимови збіги приголосних	штангенциркуль , монстр , джентльмен
3) збіги голосних	аура , олеандр , ампула
4) усі слова зі звуком [ф] (крім фе , Фастів , форкати)	фактор , фільм , професор
5) немає чергування о , е , з і , немає випадних о , е	трон – трону , брелок – брелока
6) багатоскладовий корінь	профілактика , інтерпретація
7) специфічні префікси й суфікси	інваріант , симулянт , ідеаліст
8) невідмінювані слова з кінцевим голосним	хобі , боа , шасі , леді , какаду

Різновидом запозичень є **кальки** – слово чи вислів, скопійовані за собою української мови з іншої мови, у яких значущу частину перекладено буквально: **відмінник** – **отличник**, **співробітник** – **сотрудник**.

Калькування – процес творення нових слів, словосполучень, фразеологізмів, за якого засвоюють лише значення та принцип організації

іншомовної одиниці, що передають засобами (морфемами, словами) окремої мови [76, с. 227].

Калькування є одним зі способів збагачення словникового складу, однак у багатьох випадках воно стає причиною порушень на лексичному рівні. Під впливом російської мови в українській іноді з'являються такі ненормативні кальки: *вищестоящий* (*вищий*), *гранична точність* (*виняткова, надзвичайна точність*) *співставляти* (*зіставляти*), *співробітничати* (*співпрацювати*), *за виключенням* (*окрім*), *приймати участь* (*брати участь*), *приймати міри* (*уживати заходів*), *дане питання* (*це питання*), *губити власність* (*утрачати власність*), *роздивлятися закон у першому читанні* (*розглядати закон у першому читанні*) та ін.

Професійна комунікація

Має бути лише одне: не **пануюче**, а **панівне**

Порівняймо троє слів: *панівний*, *пануючий* і *домінуючий*. Дієприкметники *пануючий* і *домінуючий* трапляються в усному та писемному мовленні. Проте ці слова не відповідають нормам сучасної української літературної мови.

Замість дієприкметників *пануючий* і *домінуючий*, потрібно вживати прикметник **панівний** – природного й милозвучного українського слова. Цей прикметник виражає значення "найпоширеніший; який підноситься, домінує над чим-небудь" [10, с. 96].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **оціночний** чи **оцінний** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Підготуйте діалог на тему "Лінгвістична й комунікативна компетентності у професійній діяльності особистості", використовуючи терміни та професіоналізми.

Калькування, що значно поширилося в українській мові в умовах запровадження в Україні російсько-української двомовності, стало причиною появи в українській мові значних семантичних видозмін інтерференційного характеру: *знаходиться* (*бути, перебувати, бути розташованим, міститися*), *не дивлячись* (*незважаючи на*), *дякуючи* (*завдяки*), *ясно* (*зрозуміло*), *вірно* (*правильно*), *відмічати* (*відзначати*), *познайомитися* (*ознайомитися*), *область науки* (*галузь, сфера науки*).

Уживання таких кальок із російської мови є невиправданим, оскільки призводить до нівелювання мовної системи.

Запам'ятайте: невиправдане вживання кальок!

Норма	Калька
безготівковий	безналічний
брати/узяти участь	приймати/прийняти участь
будь-який	любий
виняток	виключення
виторг	виручка
внески	взноси
мити, збір	пошлина
митниця	таможня
передплата	підписка
післяплата	накладна плата
постачальник	поставщик
розпродаж	розпродажа
суперечності	протиріччя
штатний розклад	штатний розпис

3.2. Стилiстична диференцiацiя лексики української мови

Лексика є одним із мовних засобів, що характеризують певний стиль мови – різновид літературної мови, який визначають за сферою її функціонування. Для кожної сфери характерні свої лексичні засоби.

У зв'язку із цим уживану в мові лексику розподіляють на стилістичні групи. Виділяють лексику стилістично нейтральну (загальноновживану) і стилістично забарвлену.

До **стилістично нейтральної** лексики належать слова, які є назвами основних понять, пов'язаних із щоденним життям членів мовного колективу: предметів дійсності (*земля, поле, степ, річка*); явищ природи (*вітер, дощ, мороз*); людей за статтю та родинними стосунками (*чоловік, жінка, мати, батько, дядько, брат*); предметів побуту, страв, одягу, взуття (*будинок, стіл, хліб, вареники, рушник, хустка, сорочка, шапка, черевики*); дій і станів (*думати, радіти, сміятися, боротися*); кольорів (*зелений, чорний, червоний, жовтий*); почуттів і станів людини (*хвилювання, сон, стурбованість, радість*).

Стилiстично нейтральна лексика є найчисленнiшою, найрiзноманiтнiшою за складом i найбільш мiнливою. Вона збагачується за рахунок переходу слiв iз рiзних стилiстичних груп: *iнженер, агроном, курси, план, електронiка, завод* та iн.

Стилiстично нейтральнi слова вживають в усiх стилях мовлення, а *стилiстично забарвленi* – лише в окремих стилях. Стилiстично нейтральна,

або міжстильова лексика, охоплює також назви органів людського тіла (*рука, нога, живіт*); будівель та їхніх частин (*сарай, двері, вікно, квартира, будинок*); меблів (*ліжка, диван, стілець*); страв (*борщ, печеня*); рослин (*дуб, пшениця, яблуня, порічка, бузок, трава*); тварин (*кішка, собака, вівця, кінь, лисиця, заєць*); кольорів (*червоний, рожевий, синій*); місця й часу (*там,десь, сьогодні, завтра*); способу дії (*жваво, повільно, примусово*).

До нейтральної лексики належить більшість числівників (*десять, один, три*); займенники (*я, ти, свій, наш*); сполучники (*але, проте, а*); прийменники (*над, в, за, про*) тощо.

Слова вужчого стилістичного призначення пов'язані не з усіма, а з окремими функціональними стилями. Серед слів, співвідносних з окремими функціональними стилями, розрізняють лексику розмовну, експресивно забарвлену, книжну. Сюди належать просторічна лексика, терміни, професіоналізми, жаргонізми, діалектизми.

До **книжної лексики** входять слова, що позначають абстрактні поняття: *здатність, старанність*; застарілі слова, що використовують у сучасній літературній мові: *кольчуга, лучник*; поетичні слова: *блакить, золотокосий*. Книжна лексика переважає в писемному варіанті. Між книжною й загальноживаною лексикою межі немає. Із розвитком науки та культури, підвищенням освітнього рівня народу слова, колись книжні, стають нейтральними: *реактор, газ*.

До **розмовної лексики** належать слова, що надають мовленню розмовного забарвлення: *завидющий, гуп, репетувати, гультяй, крутій, мастак*.

Розмовній лексиці властива стилістична зниженість, обмеженість уживання за розмовно-побутовим мовленням. Розмовна лексика буває:

1) власне розмовна: *білоручка, автовокзал, товарняк, усячина, гальорка, читалка*;

2) розмовно-знижена: *злющий, загребущий, зубатий, горлохват, дармоїд*;

3) згрубіла, яка виражає справжнє зниження стилю: *розмазня, розпатякувати, гультяй, голодренець*;

4) вульгаризми: *гавкати, гадюка, дуля*.

Книжна лексика, властива писемному мовленню, теж не є стилістично однорідною. Забарвлення книжності властиве й цим групам:

1) власне книжна: *інфляція, указ, толерантність*;

2) суспільно-політична: *суспільство, держава, партія, Верховна Рада, сесія*;

3) виробничо-професійна, що складається зі слів, які називають професії, посади, виробничі процеси, знаряддя праці: *бухгалтер, інженер, розклад, зміна*.

Кожна галузь характеризується своєю виробничо-професійною лексикою, зокрема педагогічна: *аудиторія, лекція, викладач, професор, декан, стипендія, студент*.

Слова чи звороти, властиві мовленню людей окремої галузі виробництва, називають **професіоналізмами**. Ці слова ніби деталізують загальновідомі назви. До них належать назви знарядь праці, трудових процесів, специфічні професійні вислови. Іноді професіоналізми використовують замість термінів (для спрощення спілкування) або там, де термінологія ще не усталена. Більшість професіоналізмів є словами загальноживаної мови, ужитими в переносному значенні: *вікно, мишка, кошук, буфер, прапорець, вірус, ярлик, каталог, меню* (із мови програмістів). Виробничо-професійна лексика збагачується у процесі розвитку суспільства, мови, унаслідок змін, що відбуваються в суспільстві.

Професіоналізми мало поширені в літературній мові. Однак вони є багатим джерелом для творення термінів.

Теоретична довідка

Групи слів за значенням, походженням, уживанням та емоційним забарвленням		
Групи	Назва	Значення
1	2	3
За значенням	Однозначні слова	Мають одне лексичне значення
	Багатозначні слова	Мають декілька лексичних значень. Багатозначні слова можуть уживати у прямому та переносному значеннях. <i>Пряме</i> – основне, первинне значення слова. <i>Переносне</i> – вторинне, виникло шляхом перенесення назви з одного явища дійсності на інше за подібністю їхніх ознак
	Омоніми	Слова, однакові за звучанням, але різні за значенням
	Синоніми	Слова, різні за звучанням і написанням, але однакові або близькі за значенням
	Антоніми	Слова із протилежним лексичним значенням
За походженням	Власне українська лексика	Слова, що їх уживають лише в українській мові
	Запозичена лексика	Слова, що ввійшли до української мови з інших мов (слова іншомовного походження)

1	2	3
За вживанням	Загальновживані слова	Активно вживають усі носії мови
	Професійні слова	Використовують люди певних професій
		<i>Терміни</i> – слова, що мають чітко окреслене значення й поняття з різних галузей науки, техніки, мистецтва
	Діалектні слова	Уживають мешканці певної місцевості
	Неологізми	Нові слова, що виникають у мові.
		У художній літературі є авторські неологізми , які творить сам письменник
	Застарілі слова	
а) історизми	Слова, що вийшли з активного вжитку через зникнення понять, які вони називали	
б) архаїзми	Слова, які витіснилися з активного вжитку іншими словами	
За емоційним забарвленням	Нейтральна лексика	Слова, якими користуються всі носії мови в повсякденному житті
	Емоційно забарвлена лексика	Слова, які у своєму значенні мають позитивну або негативну емоційність і слугують для вираження почуттів (<i>радість, горе, любов, ніжність...</i>)

3.3. Лексичне та фразеологічне багатство української мови

Слово – мовний знак, що виникає, унаслідок пізнання людиною ознак, властивостей предмета. Здатність слова називати поняття дає можливість користуватися невеликим запасом слів. Усвідомлення нерозривного зв'язку слова й поняття – запорука успішного оволодіння мовою свого фаху, уміння точно висловити думки, добираючи відповідні лексеми. Поняттєвість як основну ознаку наукового мислення виражають у словах-термінах.

У процесі розвитку мови можуть виникати нові значення слова, тобто його семантичний обсяг змінюється – розширюється або звужується. Але в кожний історичний період семантична структура слова є величиною постійною, оскільки інакше неможливо було б порозумітися.

Насамперед, слід пам'ятати про **багатозначність (полісемію)** слів. Її слід розуміти як здатність слова вживатися з кількома значеннями, що виникли у процесі розвитку початкового значення.

Розвиток багатозначності відбувається на основі схожості, суміжності, багатofункціональності. Наприклад, іменники *механізм, приплив* шляхом метафоризації набувають значень "сукупність заходів", "надходження чогонебудь суцільною масою" (*Кабінетові Міністрів України та Національному*

банку України необхідно розробити та запровадити механізм, який сприяв би припливу коштів населення до Ощадного та інших банків).

Полісемія має велике значення в житті мови. Якби не полісемія, словник мови мусив би збільшитися в десятки разів. Вона дає змогу вживати слово образно. *Сонце море сонця ллє (Олександр Олесь)*.

Розрізняють такі типи переносних значень: метафору, метонімію та синекдоху (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Типи переносних значень

Метафора	Метонімія	Синекдоха
<p>(від грец. <i>metaphorā</i> – перенесення) – це тип переносного вживання слова, що ґрунтується на подібності ознак. Найчастіше використовують метафоричні перенесення ознак, властивостей предметів на істоти, і навпаки.</p> <p>Наприклад: <i>Тепер не коле вже мене стерня, Я – на хребті осідланого слова.</i> <i>Дзвенить залізна рима як підкова.</i> Прудкий скакун думки на здоганя (Д. Павличко).</p> <p>На основі метафоричного перенесення значень у художньому мовленні створюються мовні образи, наприклад: <i>зоря надій, хмара думок, хвиля радості, море любові, людського серця мова</i></p>	<p>(від грец. <i>metonimia</i> – перейменування) – це перенесення назви з одного класу предметів або назви одного предмета на інший, які межують між собою, перебувають в органічному зв'язку.</p> <p>Може переноситися, наприклад, назва приміщення – на людей у ньому (<i>Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця відсвяткував 75-річчя</i>); назва заходу – на її учасників (<i>Конференція виробила ухвалу</i>); ім'я автора – на його книги (<i>Прочитали Сквороду</i>) тощо</p>	<p>(від грец. <i>sinekdochē</i> – співпереймання) – тип перенесення назви частини на назви цілого й навпаки. Як і метонімія, синекдоха ґрунтується на понятті суміжності, але специфічним для неї є те, що ця суміжність кількісного характеру – загальніша й конкретніша від назви.</p> <p>Наприклад: <i>Ґринджолами мовчазно кожух проїхав</i> (М. Драй-Хмара). Двадцять разів я вам говорив про це (тобто багато разів).</p> <p>Синекдоху використовують як мовний художній засіб, однак рідше, ніж метафору й метонімію</p>

Система понять усвідомлена народом і закріплена у значеннях слів, характеризується національною своєрідністю. Багатство лексики виявляється не лише в різноманітності лексичних груп, а й обсязі семантики.

Від багатозначності слід відрізняти **омоніми** – слова, однакові за звучанням, але різні за значенням. Їхні значення нічим не пов'язані між собою: *ключ від дверей, ключ журавлів, музичний ключ*.

Зовнішньо омонімія подібна до полісемії. Проте за своїм змістом і походженням це різні явища. Кожне переносне значення багатозначного слова так чи інакше пов'язане з його первинним значенням. Омоніми семантичної близькості не мають: *бал – оцінка, бал – вечір із танцями*.

Варто пам'ятати, що омонімію легко усунути за контекстом: *Такий виднокруг мій, вузький мені світ. Раз у два тижні в містечко чуть світ*. Омонімія не є корисною, бо може призводити до двозначності. Тому деякі з омонімів поступово виходять з ужитку: *розважати – бавити, розважати – розмірковувати*. Не шкідливі омоніми, які належать до цілком різних сфер життя: *жовтяниця – хвороба, рослина. Мій зір до зір дістане. Біля самісіньких дверей, і справді, сорокопуда варті, зайшли воїни на варті*.

До різновидів омонімів належать:

омофони – слова, що мають однакове звучання, але різне написання: *Ігор – ігор, Роман – роман, греби – гриби, кленок – клинок*. До них належать і синтаксичні омоніми: *сон це – сонце, доволі – до волі*;

омоформи – слова, що мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі: *три – дієслово, три – числівник, шию (від шити), шию (від шия), варта (сторожа), варта (від вартий)*;

омографи – слова, які однаково пишуть, але вимовляють по-різному (мають різний наголос): *тéпло, теплó, прі́клад – приклáд, дорóга – дорога́*.

Близькими до омонімів є схожі за звучанням, але різні за значенням слова – **пароніми**. Відрізняються кількома звуками, які належать до суфіксів або префіксів, інколи також і наголосом (додаток Б).

Приклади паронімів

Дослідний	Дослідницький
який стосується досліду, пов'язаний із ним: <i>дослідна ділянка, лабораторія</i>	який стосується дослідника належить йому: <i>це явище має дослідницький інтерес</i>
Зарозумілий	Зрозумілий
поводиться гордовито, самовпевнено, пихато: <i>зарозумілий пан</i>	доступний для сприймання: <i>зрозумілий термін</i>
Фігурний	Фігуральний
який має складну форму, що нагадує контур якогось предмета чи істоти: <i>фігурні ніжки стола</i>	1) насичений стилістичними фігурами (виразами, конструкціями речень): <i>фігуральна мова</i> ; 2) переносний образний: <i>фігуральний зворот значного слова</i>

Тому варто дбати про правильне використання таких слів. Неточне слововживання часто відбувається від незнання синонімів або невмілого користування ними.

Синоніми – це слова, що називають те саме поняття, спільні за своїм основним значенням, але різняться відтінками або емоційно-експресивним забарвленням (іноді тим і тим водночас): *горизонт, обрій, небосхил, небокрай, крайнебо, видноколо; міцний, сильний, дружний; говорити, казати, мовити, промовляти, балакати, базікати, теревенити.*

Синоніми об'єднують за спільним основним значенням, утіленим у семантиці стрижневого слова, або домінанти ряду, наприклад: *іти* – *прямувати, крокувати, чимчикувати, шкандибати, ступати*. Домінанта – *іти*, оскільки вживана в будь-якому стилі мовлення. До складу синонімічного ряду можуть належати слова різні за походженням (питомі українські, запозичені, літературні діалекти), емоційно-експресивним забарвленням і сферою вживання, проте всі вони об'єднані спільним основним значенням, передають одне поняття.

Синонімічні ряди незамкнені, вони можуть постійно поповнюватися новими словами, утрачати застарілі слова, перегруповуватися: *велетенський, гігантський, грандіозний, колосальний*.

В українській мові виділяють такі різновиди синонімів:

1. **Абсолютні синоніми** – слова, що однакові за лексичним значенням, інколи мають незначні відмінності (залежно від сфер уживання). Наприклад, "*оплески*" й "*аплодисменти*" означають "плескання в долоні на знак вітання кого-небудь або схвалення". Проте перше слово більш характерне для побуту, а друге – для документів

Часто абсолютні синоніми утворюються від запозичення іншомовних слів. Наприклад "*азбука*" – старослов'янське, "*абетка*" – українське, "*алфавіт*" – іншомовне.

2. **Семантичні** (ідеографічні, логічні) **синоніми** відрізняються одне від одного лише відтінками лексичного значення. Емоційно й експресивно вони приблизно однакові. Наприклад, слово "*успіх*" має цілу низку синонімів: *досягнення, удача, здобуток, перемога, талан, щастя, звершення, поступ, тріумф, рекорд*. Кожне із цих слів має своє значення, яке не повністю збігається із значенням слів синонімічного ряду: *успіх* – позитивний наслідок роботи, справи, змагання; *рекорд* – найвище досягнення у якійсь роботі; *тріумф* – блискучий публічний успіх.

3. **Стилістичні синоніми** мають виразно різне експресивне забарвлення і належать до конкретних стилів, обмежені тією чи тією сферою вживання. Наприклад слово *обличчя* має нейтральне забарвлення, його вживають без обмежень, а застаріле *лик* характерне для поетичної мови, тоді як виразно вульгарне *твар* містить негативний відтінок.

4. **Контекстуальні синоніми** – цікаве явище в мові, адже зближення за значенням відбувається лише в певному мовленнєвому контексті. Наприклад, не є, на перший погляд, синонімами слова *високий* і *багатий*, однак, коли говориться про урожай, то можна їх взаємно замінювати.

5. Інколи ще виділяють **фразеологічні синоніми**, де будь-який фразеологізм співвідноситься з одним нейтральним словом або іншим фразеологізмом. Наприклад, *байдики бити* – лінуватися; *комарика придавити* – спати, давати хропака.

Фразеологізм – стійке сполучення двох і більше слів, яке у процесі мовлення відтворюється як готова словесна формула та є семантично цілісною одиницею. У мові фразеологізми функціонують нарівні з окремими словами та є частиною її лексики (додаток В).

Фразеологізм складається не менше як із двох слів-компонентів: *брати за душу*, *збити з пантелику*, *як на сповіді*, *багатіти думкою*, *як сніг на голову*. Своїм лексичним значенням фразеологізми рівнозначні окремим словам або словосполученням: *бути на сьомому небі* – почуватися щасливим; *права рука* – найближчий помічник; *робити з мухи слона* – перебільшувати.

Згідно із класифікацією В. В. Виноградова, виділяють такі типи фразеологізмів: *фразеологічні зрощення*, *фразеологічні єдності*, *фразеологічні сполучення*.

Фразеологічні зрощення – одиниці, у яких цілісне значення ніяк не вмотивоване: *байдики бити* – ледарювати; *собаку з'їсти* – мати досвід; *глек розбити* – посваритися.

Фразеологічні єдності – одиниці, у яких цілісне значення вмотивоване переносним значенням їхніх компонентів: *грати першу скрипку* – бути головним; *чужими руками жар загрібати* – використовувати когось; *пускати повз вуха* – не звертати уваги.

Фразеологічні сполучення – одиниці, у яких цілісне значення вмотивоване прямим значенням їхніх компонентів: *надати слово*, *покласти край*, *подавати надію*, *узяти верх*, *ласкаво просимо*.

Варто пам'ятати, що фразеологічні одиниці мови є національним специфічним явищем, властивим тільки цій мові, що не перекладають іншою мовою. Тому одне й те ж поняття часто виражають в українській і російській мовах різними фразеологічними зворотами.

Фразеологізми не створюють з окремих слів під час мовлення, а відтворюють у пам'яті в готовому вигляді, тому вони характеризуються постійною структурою. Зміна лексичного складу та граматичної форми компонентів фразеологічної одиниці призводить до порушення її образності, втрати експресивності. Механічне калькування може також призводити до втрати фразеологічного значення, *дефразеологізації*.

3.4. Лексична нормативність мови, з огляду на сфери використання

Норми слововживання в офіційно-діловому стилі такі ж, як і в усій українській літературній мові, а саме: слово мають уживати, ураховуючи його лексичне значення, стилістичне забарвлення та лексичну сполучуваність.

У ділових текстах лексичні помилки є найпоширенішим видом порушень мовленнєвих норм. Слід розглянути деякі з них: *Створення нормативної бази для організації власників житла*. Слово *організація* в цьому випадку використано без урахування його лексичного значення, тому що в словнику це слово має два значення: 1) організованість, внутрішня дисципліна; 2) суспільне об'єднання або державна установа. "Нормативну базу створюють для того, щоб власники житла *організувалися*, а для того, щоб вони *з'явилися*, доречним було б використати віддієслівний іменник *поява*.

Такі помилки, на жаль, трапляються в текстах документів: *ухвалювати нові підходи*, тоді як *ухвалювати* можна *резолюції*, а нові підходи слід *шукати*. Ще можна навести приклад: *Угода набуває чинності з моменту її підписання й буде чинною, поки не буде припинена будь-якою зі сторін*. Угода не може бути *припиненою*, вона може бути *укладеною* та *розірваною*, а *припиняються* договірні відносини.

Дуже часто в арбітражних (господарських) судах розглядають позови, у яких конфліктні ситуації виникають саме через двозначність слова або через недбало складену фразу в тексті угоди. Для того щоб правильно визначити лексичне значення того чи того слова, слід звертатися до тлумачних словників.

Для ділового мовлення важливе значення має таке явище, як **синонімія**, покликана якнайточніше відтворювати відтінки людської думки.

Незнання синонімічних можливостей слова часто призводить до помилок. Уміле використання синонімів робить текст більш досконалим, тому, добираючи слова із синонімічного ряду, треба враховувати й лексичний відтінок у їхньому значенні, і стильову належність. Наприклад:

приміщення – кімната, квартира, зал;

документи – ділові папери, першоджерела;

думка – твердження, ідея, задум;

будівля – сарай, будинок, кіоск;

рішення – вирішення, ухвала, постанова, вирок;

підприємство – фірма, концерн, холдинг, синдикат.

Більшість слів-синонімів неважко розрізнити за значенням:

Наприклад: *робітник* – *працівник* – *співробітник*. *Робітник* – людина фізичної праці; *працівник* – людина розумової праці; *співробітник* – колега по роботі.

Але окремі слова-синоніми спонукають до осмислення тотожності чи відмінності значень, наприклад: *замісник* – *заступник*. *Замісник* – людина, яка тимчасово виконує чийсь обов'язки на місці відсутнього керівника; *заступник* – офіційна назва постійної посади працівника, який працює одночасно з керівником.

Останнім часом у сфері економіки, політики, інформаційних технологій активно використовують англomовну лексику як терміни. Наприклад: *ф'ючерсні кредити*, *консалтинг*, *франчайзинг*, *корпорація*, *лізинг*, *диверсифікація*, *ріелтер*, *тендер*, *офшор* і багато інших. Однак навіть ці слова, що вживають досить часто та які постійно є предметом розмов, не завжди використовують коректно.

Сьогодні часто менеджером називають рекламного агента, страхового агента, продавця. Однак *менеджер* – це управлінець, директор, адміністратор, найманий професійний управлінець, який не є власником фірми.

Таким же чином "розмивають" лексичне значення слів *презентація* та *бізнес-план*. Слово *презентація* часто замінює слово "відкриття", а *бізнес-план* – план господарської діяльності чи план заходів.

У документі кожне слово має бути вмотивованим: не слід змішувати значення слів, наприклад, *підписка* – *передплата*; *іноземний* – *іншомовний* –

закордонний; *є* – *являється* тощо. Такі слова, утворюючи словосполучення, мають різну семантику:

<i>підписка</i> про невіїзд	<i>передплата</i> на газети й журнали
уві сні мені часто <i>являється</i> бабуся	
	наполеглива праця <i>є</i> запорукою
	успіху
<i>іноземний</i> гість – <i>іншомовне</i> слово – <i>закордонний</i> паспорт	

Незнання або неточне знання лексичного значення слова є причиною таких помилок, як невміння розрізнити *слова-пароніми*. Так, скажімо, важко розрізнити значення прикметників, що мають спільний корінь: *споживчий* – *споживний* – *споживацький*. У цьому випадку кожне слово має своє значення: *споживчий* – який слугує для задоволення потреб споживання (*споживчий ринок*); *споживний* – той, що придатний для споживання, їстівний (*споживні речовини*); *споживацький* – властивий тому, хто прагне задовольнити власні потреби (*споживацькі інтереси*).

Більшість слів сучасної української мови є загальноновживаними. Їх використовують в усіх сферах життя й діяльності. Значно менше слів вузькоспеціальних, які вживають окремі групи людей у різних галузях народного господарства, науки, культури. Ще менше слів або словосполучень, властивих мовленню людей певної професії. Такі слова називають **професіоналізмами**.

Професіоналізми часто разом із загальноновживаним значенням позначають назви понять певної галузі виробництва, роду занять тощо. Наприклад:

шапка – загальний заголовок документа;

пара – навчальне заняття у вищій школі;

платіжка – платіжна відомість;

бігунець – обхідний лист;

кадровик – працівник відділу кадрів.

У тексті документа не рекомендують використовувати професіоналізми, які вживають в особливому, специфічному значенні, характерному для певної професійної сфери.

Значна частина професіоналізмів із часом стає **термінами**, однак деякі з них не набувають загального поширення й літературного унормування. Професіоналізми є одним із найважливіших джерел творення

термінів. І терміни, і професіоналізми покликані визначити поняття певної галузі виробництва, культури, науки тощо. Але якщо мета *професіоналізмів* – спростити спілкування, то *терміни* відіграють роль передавання досвіду у процесі спільної діяльності, забезпечують передання інформації в тексті ділового документа. Значення термінів розкривають у тексті. Серед термінологічної лексики є низка слів, якими послуговуються представники різних галузей: *аргумент, теорія, фактор, справа, стимул*. Але найчастіше терміни використовують в обмеженій сфері мовлення. Наприклад, в адміністративно-діловій сфері: *циркуляр, ухвала, формуляр, реквізит, штамп, протокол* тощо. Під час укладання документів використання нестандартних термінів не бажане, оскільки вони утруднюють не тільки укладання, а й розуміння ділових паперів.

Усі терміни мають низку характерних ознак:

а) системність терміна (зв'язок з іншими термінами певної предметної системи). Наприклад: *податок на додану вартість, розрахунковий рахунок, диверсифікація продукції*;

б) наявність дефініції (визначення) у більшості термінів, наприклад: *вексель* – цінний папір, що містить безумовне грошове зобов'язання про сплату певній особі певної суми в певний строк; *дебітор* – боржник (юридична чи фізична особа), що має грошову заборгованість підприємству, організації, установі; *диспонент* – уповноважений у справах фірми;

в) точність (термін має якнайповніше й найточніше передавати зміст поняття, яке він позначає; неточний термін може бути джерелом непорозумінь між фахівцями);

г) прагнення до однозначності в межах своєї терміносистеми (якщо більшість слів загальноживаної мови багатозначні, то більшість термінів – однозначні, це зумовлено їхнім призначенням, але повністю усунути багатозначність (найчастіше двозначність) не вдається);

д) відсутність емоційного забарвлення й синонімів.

Термінознавці називають і такі ознаки (або вимоги) до терміна: нейтральність, інтернаціональний характер, стислість, відкритість і динамізм системи, що виявляється у процесах термінологізації ре- й детермінологізації, постійному поповненні системи новими термінами; прозорість внутрішньої форми терміна, що поліпшує його сприйняття та збереження в терміносистемі.

Теоретична довідка

Процес перетворення слів або словосполучень у терміни називають **термінологізацією**.

Джерела творення термінів можуть бути різні:

- ✓ переосмислення загальноновживаних слів: *особа* – юридична особа, фізична особа; *відповідальність* – матеріальна відповідальність;
- ✓ запозичення з інших мов: *баланс, сальдо, дебет*;
- ✓ поєднання власне мовних слів та частин іншомовних слів: *автобіографія, радіоприймач*;
- ✓ професійні слова: *експрес, проводка, стаття*;
- ✓ за допомогою власних назв: *ом, герц, ват, рентген*.

Термінологія виконує такі основні функції – позначає наукові поняття й задовольняє потреби спілкування фахівців – за умови, якщо вона є загальноприйнятою, унормованою, відповідає вимогам до термінів. Важливою у цій сфері є **кодифікація** термінів – систематизація термінів у словниках, довідниках, що орієнтують мовців на правильне їхнє використання, а також **стандартизація термінології** – вироблення термінів-еталонів, термінів-зразків, унормування термінології в межах однієї країни (якщо це національний стандарт) або групи країн (якщо це міжнародний стандарт). Стандартизована термінологія обов'язкова для вживання в офіційних, наукових, ділових, виробничих текстах.

Основною рисою лексики ділових паперів є її стандартизованість, яка характеризується наявністю типізованих словосполучень, типових речень, канцеляризмів.

Канцеляризми – складні, громіздкі слова та фрази, іноді зі стійкою архаїчною структурою й характерними канцелярськими сполучниками та сполучними словами. За формою вони відповідають нормам літературної мови, тому слід обережно з ними поводитися, бо недоречно їхнє використання призводить до беззмістовності фрази, неконкретності змісту. Наприклад: *Зростаюча невідповідність зростанню продуктивності праці та наявності техніки; виконати планове завдання по лінії усіх показників; належить розробити заходи щодо усунення наявних недоліків; у справі підвищення кваліфікації на сьогоднішній день ми маємо.*

Багато канцеляризмів трапляється у службовому листуванні. Окремі з них є вже архаїзмами та їх не застосовують.

Зверніть увагу!

Неправильно	Правильно
Цим повідомляємо таке...	Повідомляємо...
На Вашу відповідь листом від ...	На Ваш лист №....
Маєте повідомити...	Просимо повідомити...
У подальшому повідомте...	Повідомте...
Долучити до справи...	Додати до справи...

У діловому мовленні широко використовують *типізовані словосполучення*, які ще називають **мовними штампами** або **мовними кліше**, **стійкими словосполученнями**. Наприклад: *установити контроль; беручи до уваги; підбивати підсумки; відповідно до; згідно з...*

Типізовані словосполучення мають інформативно-необхідний характер, і в діловому тексті використання таких словосполучень доцільне й не свідчить про збіднілість лексичного запасу, а визначає характерні риси ділового стилю (додаток Г).

Розрізняють іменні та дієслівні стійкі словосполучення (залежно від головного слова). Наприклад:

- іменні словосполучення: *адміністративне стягнення; акти громадянського стану; акцизне оподаткування; бартерна угода; вивання основних фондів;*
- дієслівні стійкі словосполучення: *увести до складу; упроваджувати у виробництво; висувати пропозицію; призначити на посаду; зобов'язати керівників.*

У писемному діловому мовленні функціонує унормована або книжна лексика. Книжне забарвлення мають терміни – слова, що виражають загальнонаукові поняття, – і їх уживають у широкому значенні. Значне місце відведено словам з абстрактним значенням на **-ання, -ення, -ство, -цтво**: *функціонування, протиставлення, використання, посередництво* та ін.

Серед книжних слів є чимало таких, які характеризуються незначним відтінком книжності. Це дієслова на **-увати, -ювати** (*використовувати,*

отримувати, узагальнювати, перевищувати, заповнювати); віддієслівні іменники (*виконання, призначення, креслення*).

Слід також бути уважним, використовуючи в діловому мовленні **іншомовні слова**. Їхнє уживання недоречне, якщо іншомовні слова можна замінити відповідними українськими. Якщо ж іншомовні слова ввійшли до активного словника, тоді їх використовують в окремих ділових паперах, що стосуються питань угоди чи міжнародних проблем. Здебільшого це лексика з фінансової сфери: *бюджет, авізо, сальдо* тощо.

Щоб правильно вживати іншомовні слова, варто дотримуватися таких правил: а) не використовувати в тексті іншомовні слова, якщо є відповідник в українській мові; б) уживання іншомовного слова в діловодстві припустиме лише в тому значенні, у якому воно зафіксоване у словниках; в) не слід використовувати в одному й тому ж документі іншомовне слово та його український відповідник на позначення того самого поняття.

Слід навести декілька прикладів слів іншомовного походження та їхніх українських відповідників, що часто вживають у діловому мовленні, але, на жаль, не завжди доречно:

<i>апелювати</i> – звертатися;	<i>екстраординарний</i> – особливий;
<i>аргумент</i> – підстава, доказ;	<i>координувати</i> – погоджувати;
<i>брокер</i> – посередник;	<i>лімітувати</i> – обмежувати;
<i>дебати</i> – обговорення;	<i>прерогатива</i> – перевага;
<i>дефект</i> – недолік, вада;	<i>пріоритет</i> – першість;
<i>домінувати</i> – переважати;	<i>фіксувати</i> – записувати.

Отже, дотримання норм слововживання сприяє правильному розумінню тексту, забезпечує точність і логічність мовлення, пришвидшує та полегшує опрацювання документа.

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Доберіть синоніми до поданих слів, шість із них уведіть у речення.*

Акція, аргумент, бізнесмен, кон'юнктура, конкуренція, кореспонденція, рентабельний, стимулювати, поширювати, обмін, представляти, одночасний, наполегливий, вимагати, берегти, байдужий, актуальний, творчий.

Завдання 2. *Перекладіть слова українською мовою та доберіть до них синоніми.*

Аматор, безгранично, імміграція, експорт, дискуссія, снабженец, трудоустройство, осваивать, сообщанье, текущий, прогресс, вдохновение, шоссе, импорт.

Завдання 3. *Складіть речення із синонімами.*

Заперечення – протест – спростування;
сучасний – модерний – сьогоденний;
культурний – вихований – цивілізований;
напруження – напруженість – драматизм – насторога.

Завдання 4. *Визначте джерела омонімії (випадковий збіг слів української мови; одне слово власне українське, друге – запозичене; випадковий збіг унаслідок словотворення; випадковий збіг запозичених слів).*

Мул – "відклади на дні водоймищ" і "домашня тварина" (із тибетської мови); кран – "трубка із затвором для рідини, газу" (із голландської) і "механізм для підняття вантажів" (із німецької); обпилювати – від "пил" і від "пиляти"; загин – від "загинути" і від "загинати"; топити – "підтримувати вогонь" і "занурювати у воду"; лава – вулканічна та дубова; слати – ліжко та лист.

Завдання 5. *Доберіть паронімічну пару до слів. Поясніть лексичне значення слів-паронімів. Складіть із ними речення.*

Адресат, акціонерний, прописка, адреса, корисний, текст, гарантійний, громадський, баланс, професійний, декваліфікація, девальвація, економічний, лабіринт, місто, особистий, чисельний.

Завдання 6. *З'ясуйте значення паронімів, увівши їх у речення.*

Особовий – особистий, диференційний – диференціальний, змістовий – змістовний, зумовлювати – обумовлювати, відношення – відносини, ставлення – становлення, імміграція – еміграція, споживний – споживчий – споживацький, визначити – відзначити – зазначити, корисний – корисливий, спостережний – спостережливий.

Завдання 7. *Прочитайте слова. З'ясуйте, чи є нормативним їхнє уживання. Відповідь обґрунтуйте.*

Міри, госпошлина, довіреність, учбовий, діючий, міропириємство, прожиточний, оточуючий, невстигаючий, слідуєчий, положення (матеріальне), співставляти, отримувати (освіту), опиратися (на факти), перевести (валюту), відмінити (заходи).

Завдання 8. *Перекладіть українською мовою.*

Нанесенные убытки, на протяжении года, неотложное дело, действующее законодательство, повестка дня, принять участие, заслушать следующие факты, в соответствии с приказом, обобщить вопрос, проверка документов, при помощи, одобрить решение, валютный риск, единодушное решение, благодарю вас, крупные вложения.

Завдання 9. *Перекладіть українською мовою, підкресліть професіоналізми.*

Каждый специалист, каждый инженер, врач, каждая медицинская сестра, каждый плотник или токарь, шофёр или грузчик, крановщик и тракторист должны обладать культурным кругозором. Не должно быть слепых к красоте, глухих к слову и настоящей музыке, чёрствых к добру, беспамятных к прошлому... (Д. Лихачев).

Завдання 10. *Перекладіть кліше українською мовою.*

Лицевой счёт, выписка из протокола, листок нетрудоспособности, отстраниться от дел, прийти к убеждению, принимать участие, ведущий специалист, взаимоотношения в коллективе, вакантная должность, за имением, прибегать к крайним мерам, исковое заявление, содействовать продвижению, испытательный срок, неотложное дело, не по силам, краткосрочный договор, несмотря на непредвиденные обстоятельства, личный листок, освободить по собственному желанию, по непредвиденным обстоятельствам, по просьбе сотрудников, работать по специальности, поступать в аспирантуру.

Завдання 11. *Користуючись словником, з'ясуйте значення термінів. Визначте спосіб їхнього творення.*

Аваль, авансування, авантаж, аверс, авізо, автомобіль, агентство, відрахування, адміністративно-територіальний поділ, диверсифікація, дивіденд акумульований, бруто дохід, біржа ф'ючерсна, інкасо документарне, бони, валюта, вальвація, власність, гривня, гонорар, депозит, дебітор, експорт, інвестиції, комерція, конто, монетаризм, номенклатура, обіг, пасив, податок, відсоток, рахунок, ревальвація, преференція.

Завдання 12. *Згрупуйте терміни за способом їхнього творення.*

Акцептант, асигнувати, анулювання, бруто-баланс, демаркетинг, документообіг, євровалюта, платоспроможний, застава, знижка, нарахування, інтервалюта, заморожування активів, мікроекономіка, економтеорія, обіг капіталу, націнка, окупність, переоцінка, податок, позика, позичка, попит, товарознавство, міграція капіталу, операції банків пасивні.

Завдання 13. *Випишіть із фахової літератури 10 – 15 термінів вашої спеціальності, зверніть увагу на спосіб їхнього творення.*

Завдання 14. *Користуючись словником, доберіть українські відповідники до термінів і термінологічних словосполучень.*

В рассрочку, платёж по векселю, платежеспособный, платежеспособный спрос, платёжная ведомость, платёжная расписка, платёжная способность, платёжное завещание, платежное извещение, платёжное поручение, платежное требование, платёжные средства, платёжный баланс, платёжный оборот, платит в рассрочку, платит вперед, платит наличными, платит по перечислению, платит по частям, заплатит взносы, платит по счёту, платит, уплатит неустойку, уплатит по таксе.

Завдання 15. *Виберіть правильно вжиті словосполучення і складіть із ними речення.*

- Філія банку – філіал банку;
- повістка дня – порядок денний;
- учбові плани – навчальні плани;
- прийняти міри – вжити заходів;
- слідуючі задачі – такі завдання;
- текучий рахунок – поточний рахунок;
- доказувати протилежне – доводити зворотнє.

Завдання 16. *Перекладіть текст, випишіть із нього п'ять економічних термінів і поясніть їхнє значення.*

Экономика представляет собой сферу разумной деятельности людей, направленной на создание благоприятных условий в воспроизводственной жизни общества. Предприятие представляет собой обособленное организационно и экономически основное звено экономической системы, которое создается и функционирует для реализации определенных целей. Такими целями могут быть производственная деятельность, коммерческая деятельность, инновационная деятельность, маркетинговая деятельность, посредническая деятельность. Виды деятельности определяются законом Украины и закрепляются в уставе предприятия. Предприятия являются юридическим лицом, имеющим право найма и увольнения работников, соответствующую печать, р/сч и другие счета в банках. Государством утверждается перечень видов деятельности, которые подлежат лицензированию. Виды деятельности, не подлежащие лицензированию, осуществляются предприятием самостоятельно. Предприятие

в Україні функціонує на основі законодавства. Основними законами, регулюючими підприємницьку діяльність є закони: "О собственности", "О предприятиях", "О предпринимательстве", законодавство о налогах. Основным документом, на основании которого регистрируются предприятия, является устав предприятия.

Завдання 17. *Поясніть, чим відрізняються значення слів. Складіть із ними речення, які вживають в офіційно-діловому стилі мовлення.*

Робітник – працівник – службовець.

Становище – положення – стан.

Галузь – сфера – ділянка.

Дилема – проблема – завдання.

Заступник – замісник.

Повістка – порядок денний.

Завдання 18. *Прочитайте. Чи всі слова ви розумієте? Чим пояснити наявність в українській мові іншомовних слів? Із яких мов, на вашу думку, запозичені слова, ужиті в цьому вірші? Чи є серед них слова, що вживаються в багатьох європейських мовах, так звані інтернаціоналізми?*

Землю тривожать галактик акорди.

Транспозиційних енграмів орди.

Відеотрони. Протони. Фотони.

Кібернетичні кричать Фултони.

Синтез. Тези. Формули стислі.

Цереброквантифікатори в мислі

Тр. Пр. Гр. Мж!

"Тр. Пр. Гр. Мжи! – аббревіатури, –

Мов солов'їні пісні з натури.

З кутів і граней, із мислі й складності

Шляхів шукаєм до невідкладності,

А більма жаху вкривають гору,

Термокосмічну, атомнокору.

(...Рости, рости, тополенько,

Все вгору та вгору!)

(А. Малишко)

Яке ваше ставлення до засилля іншомовних слів в українській мові останнім часом?

Запитання й завдання для самодіагностики

1. На які групи (на основі яких ознак) розподіляють лексику?
2. Які слова належать до власне українських?
3. Які слова називають синонімами?
4. Яку роль відіграють синоніми в мовленні?
5. Які слова називають професіоналізмами? Наведіть приклади.
6. Що таке "стандартизованість мови" й чим вона характеризується?
7. Які слова називають канцеляризми? Наведіть приклади.
8. Наведіть приклади типізованих словосполучень.
9. Як ви розумієте поняття "книжні слова"?
10. У яких випадках не рекомендовано вживати іншомовні слова в ділових паперах?

Тести для самоконтролю

1. Позначте рядок, у якому помилково вжито слово
 - А розв'язувати задачу
 - Б уникнути небезпеки
 - В надати допомогу
 - Г перекладати англійською
 - Д вжити заходи
2. Позначте слово, значення якого тлумачать неправильно
 - А Письменність – система графічних знаків, що використовують для написання в будь-якій мові.
 - Б Депозит – запис у банківських книгах, що підтверджує певну вимогу клієнта до банку.
 - В Ліміт – гранична норма, у межах якої дозволено користуватися чим-небудь.
 - Г Гонорар – грошова винагорода авторам праць із науки, літератури, мистецтва, яку видають за договором.
 - Д Капітал – вартість, що дає її власникові додаткову вартість.
3. Позначте рядок, у якому кожне слово має омонім
 - А замок, коса, запускати, тварина
 - Б захід, край, здаватися, джерело
 - В земля, жати, тур, загородити
 - Г термін, застава, вити, мати
 - Д слід, літній, три, дерево

4. Позначте рядок стилістично забарвлених слів
- А ніжність, таємниця, визволитель
 - Б доблесть, рать, військо
 - В благодать, доброта, благати
 - Г провісник, високий, величний
 - Д відомий, знаменитий, осягнути
5. Позначте рядок, у якому всі слова є запозиченими з англійської мови
- А конкретизувати, конкурент, кредит, курс
 - Б консалтинг, контейнер, комп'ютер, кліринг
 - В купюра, купон, кліше, бюро
 - Г бухгалтер, капітал, канцлер, кегль
 - Д каракуль, курага, табун, майдан
6. Позначте рядок, у якому всі слова є власне українськими
- А гай, мрія, надія, поступ, гарт
 - Б власність, громада, держава, працівник, екзамен
 - В громадянин, галузь, освіта, інститут, діяльність
 - Г підприємство, виховання, підручник, промисловість
 - Д зростання, навчання, уміння, знання, прогнозування
7. Позначте рядок, у якому всі слова є синонімами
- А відважний, хоробрий, мужній, знаменитий
 - Б прихильник, прибічник, послідовник, однодумець
 - В реалізувати, здійснювати, втілювати в життя, продавати
 - Г район, регіон, зона, місце
 - Д рахунок, конто, підсумок, кінець
8. Позначте рядок, у якому всі слова є іншомовними
- А реакція, резонанс, резолюція, рішення
 - Б репортаж, інформація, повідомлення, розповідь
 - В трафаретний, шаблонний, стандартний, стереотипний
 - Г програма, план, курс, перелік
 - Д колектив, персонал, штат, обслуга
9. Укажіть рядок термінів
- А акція, бюджет, дохід, кредитування
 - Б ціна, ринок, товар, платіжка
 - В логарифм, синус, калькулятор, коефіцієнт
 - Г капітал, дебет, сальдо, зарплата
 - Д акциз, бартер, кадровик, девальвація

10. Установіть відповідність між термінами та їхніми визначеннями.

1 професіоналізм	А Слова чи словосполучення, вживані в певному професійному середовищі.
2 термінологія	
3 термінознавство	Б Слово або словосполучення, яке позначає поняття певної галузі знань чи діяльності людини.
4 термін	
	В Розділ мовознавства, що вивчає терміни.
	Г Сукупність термінів окремої мови або галузі.

Домашнє завдання

1. Гіпотеза лінгвістичної відносності Уорфа стверджує, що носії певної мови вимушені тлумачити світ саме через ту унікальну лексику та граматику, які дає їм їхня мова. Відповідно до цієї гіпотези, кожна мова дає різні зрізи світу, звертаючи увагу на різні грані людського досвіду. За Уорфом, ми "просіюємо" інформацію тим способом, що визначається нашою мовою: одні речі ми сприймаємо, інші "фільтруються" мовою. Тож якщо мові бракує певного вислову, то думка, якій відповідає цей вислів, навряд чи спаде на думку тим, хто розмовляє лише такою мовою.

Отже, чи погоджуєтеся ви з тим, що мова визначає форму нашого мислення та нашого сприйняття світу? Доберіть аргументи. Підготуйтеся до обговорення на занятті.

2. Прокоментуйте особливості адаптації іноземних слів в українській мові.

Naïf (фр.) – наївний (укр.); *fabŭla* (лат.) – байка, послідовний стислий виклад подій, фактів, зображених у художньому творі (укр.); *problema* (грец.) – проблема (укр.); *sound track* (англ.) – саунд-трек (укр.); *senatus* (лат.) – сенат (укр.); *arena* (лат.) – круглий майдан посеред цирку (укр.), перен. "місце, де відбувається, розігрується щось" (укр.); *to scan* (англ.) – сканувати (укр.); *magister* (лат.) – магістр "учене звання" (укр.); *licensing* (англ.) – ліцензування (укр.); *credo* (лат.) – переконання, основи світосприймання (укр.); *butic* (фр.) – бутик, крамничка, майстерня (укр.).

Рекомендована література

1. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. – Львів: Світ, 1994. – 150 с.

2. Бабич Н. Практична стилістика і культура української мови / Н. Бабич. – Львів: Світ, 2003. – 230 с.
3. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
4. Гнатишена І. М. Словник інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження в сучасній термінології / І. М. Гнатишена, Т. Р. Кияк. – Київ : Либідь, 1996. – 118 с.
5. Довідник з культури мови / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Вища школа, 2005. – 399 с.
6. Словник фразеологічних антонімів української мови [Текст] / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз ; НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд, Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Київ : Довіра. 2001. – 284 с.
7. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне "я" / С. Караванський. – Київ : Академія, 2001. – 233 с.
8. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. – Київ : Кобза, 1994. – 152 с.
9. Коваль А. П. Культура української мови / А. П. Коваль. – Київ : Наукова думка, 1966. – 192 с.
10. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування : [навч. посіб.] / З. Мацюк, Н. Станкевич. – Київ : Каравела, 2006. – 352 с.
11. Муромцева О. Г. Головні процеси в розвитку лексичного складу української літературної мови другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / О. Г. Муромцева // Мовознавство. – 1983. – № 6. – С. 18–25.
12. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Каган, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
13. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради : [навч. посіб.] / О. Пономарів. – Київ : Либідь, 1999. – 240 с.
14. Сапальова М. Використання в українському перекладі науково-технічних термінів іншомовного походження / М. Сапальова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – Київ : Наукова думка, 2003. – Вип. V. – С. 13–16.
15. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
16. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Л. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
17. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів : довід. вид. / Є. Д. Чак. – Вид. 2-ге, переробл. – Київ : Рад. шк. 1984. – 184 с.

4. Морфологічні та орфографічні норми як чинник належного рівня культури мови

4.1. Морфологічна нормативність мови.

4.2. Особливості творення та вживання словозмінних форм різних частин мови.

4.3. Орфографічні норми сучасної української літературної мови.

Мета: узагальнити знання студентів про особливості відмінювання змінних частин мови, уживання іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів у професійному мовленні; сформулювати вміння доречно добирати граматичні форми іменників; правильно вживати форми прикметників у діловому спілкуванні та записувати цифрову інформацію.

Компетентності: лінгвістична, інформаційна, ціннісно-смилова, комунікативна; професійна.

Ключові слова: частини мови, орфографія, апостроф, чергування звуків, подвоєння та подовження приголосних, спрощення у групах приголосних.

Теоретична частина

*Чи ти задумувавсь, відкіль оті
у нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво калинове –
частини мови!*

Д. Білоус

4.1. Морфологічна нормативність мови

Рівень культури мовлення фахівця значною мірою виявляє себе в морфології, де питання нормативності тієї чи тієї форми визначають досить точно. Ненормативність морфологічної форми є одним із найбільш грубих порушень у мові, тому незнання морфологічних норм свідчить про низький рівень освіти мовця.

Теоретична довідка

Морфологія (від грецьких слів *morphé* – форма і *lógos* – наука, учення) – це розділ граматики, що охоплює вчення про будову слова, форми словозміни, способи вираження граматичних значень, а також учення про частини мови та властиві їм способи словотворення. Основною одиницею морфології є слово, але в аспекті граматичної будови, особливостей змінювання та творення, вираження властивих слову граматичних значень.

Словоформа – це конкретна граматична форма слова. Наприклад, у словосполученнях *побачив студента, порадив студенту, говорить зі студентом* ужито три словоформи слова *студент*. У кожному повнозначному слові поєднано два значення: лексичне та граматичне.

Укладаючи текст документа, важливо не лише доречно добирати слова, а й правильно утворювати та вживати їхні форми (відмінок, рід, число, особу тощо). Неправильно утворена форма слова спричинює граматичні помилки, і це ускладнює розуміння змісту. Допущені в документі граматичні помилки не тільки свідчать про невисокий рівень грамотності й культури, а й створюють негативне враження про ділові риси суб'єктів ділових стосунків. Найчастіше граматичних помилок припускаються в тих документах, текст яких потрібно укласти в довільній формі, на відносно низькому рівні стандартизації (автобіографія, діловий лист, рекламне оголошення, характеристика тощо).

В офіційно-діловому спілкуванні використовують форми кодифікованої писемної мови, оскільки тільки дотримання цих форм забезпечує точність передавання інформації.

Слід ураховувати те, що в мові наявна варіантність словозміни різних частин мови. Звичайно, більшість слів змінюють за правилами, які не допускають відхилень чи паралельних утворень. Водночас, є слова, які змінюючись за своїми граматичними ознаками (родами, числами, відмінками, особами, часами тощо), можуть утворювати варіанти форм. Наприклад: *директорові й директору, популярніший і більш популярний, п'яти й п'ятьох, на моєму й на моїм, визначатимем і визначатимемо, повідомлятиму й буду повідомляти* тощо. Дослідники вважають, що такі слова "досить обмежені за кількісним складом і розпорошені в різних стилях мови незначними вкрапленнями" [34, с. 144]. Однак саме вони потребують розгляду, оскільки наявність нормативних варіантів ставить мовця перед проблемою вибору. Необхідно знати, чим саме один варіант відрізняють від іншого.

У літературній мові є варіанти, рівноцінні за змістом і сферою вживання (наприклад, відмінкові форми кількісних числівників: *п'яти й п'ятьох, п'ятьма й п'ятьома*). Є також варіанти, використання яких у тому чи тому стилі з різних причин обмежене (наприклад, усічені форми прикметників та прикметникових займенників на зразок *на зеленім, на моїм* не вживають у науковому та офіційно-діловому стилях мовлення).

Наявність варіантів граматичної форми потребує від мовця в кожному конкретному випадку певного аналізу мовного контексту та стилю

спілкування, що має ґрунтуватися на глибоких знаннях. Тому далі слід розглянути найважливіші правила творення граматичних форм та проаналізувати варіанти, наявні в системі словозміни кожної частини мови, щоб запобігти можливим помилкам у їхньому вживанні.

Зверніть увагу!

Частини мови			
6 самостійних + 3 службові + 1 вигук			
		Значення	Питання
самостійні	іменник	предмет, особа	хто? що?
	прикметник	ознака предмета	який? чий?
	числівник	число, кількість, порядок під час лічби	скільки? котрий?
	займенник	указує на предмет (але не називає його), на ознаку, кількість	хто? що? який? чий? скільки? котрий?
	дієслово	дія або стан	що робити? що зробити?
	прислівник	ознака дії, ознака ознаки, ознака предмета	як? коли? де? куди? звідки? для чого? навіщо? чому? яким способом? наскільки?
службові	прийменник	слугує для зв'язку слів у словосполученні	не відповідають на питання
	сполучник	слугує для зв'язку однорідних членів, простих речень у складному	
	частка	слугує для утворення окремих граматичних форм, надання відтінків значень	
вигук	виражає почуття та волевиявлення		

4.2. Особливості творення та вживання словозмінних форм різних частин мови

Іменник

Іменник є тією частиною мови, де досить часто можна спостерігати варіантність граматичних форм. Водночас, виникає багато питань, пов'язаних зі словозміною іменника, зокрема відмінюванням, норми якого нерідко порушують.

У професійному мовленні часто доводиться вживати назви професій, посад, звань. За традицією ці назви є іменниками чоловічого роду зокрема й тоді, коли такі слова позначають осіб жіночої статі: *професор Задніпровська Р. І., працівник фірми Лісова А. О., бухгалтер Новицька С. Я.* Таке вживання підкреслює соціальну роль людини, а не її стать.

В офіційних текстах слова, синтаксично залежні від назви посади чи звання, узгоджують із цією назвою у чоловічому роді: *дільничний лікар Петрова Л. І., черговий диспетчер Смілянська Н. В.* Якщо в реченні вказано прізвище особи, то означення узгоджують із назвою посади, а присудок – із прізвищем: *дільничий лікар Новицька виявила, директор школи Ковалевська доповіла, черговий диспетчер Гайова дозволила.*

В українській мові іменники розподіляють за родами (табл. 4.1).

Рід – граматична категорія, що виражає належність іменника до певного класу одиниць. Це незмінна граматична категорія, тобто кожен іменник має сталий рід, який визначають за співвіднесеністю іменника до займенників: *він, вона, воно* або *цей, ця, це* (додаток Д).

Таблиця 4.1

Категорія роду іменника

Рід	Чоловічий	Жіночий	Середній	Спільний	Подвійний	Нульовий (відсутній)
Закінчення	-а, -я; -о, □	-а, -я; □, -и	-о, -е, -я	-а, -я	-о, -е (на -исько, -ище)	множинні іменники
Приклади	<i>Микола, Ілля, Петро, тюльпан</i>	<i>Олеся, книга, тінь, мати</i>	<i>село, прізвище, навчання, дівча</i>	<i>листоноша, плакса, Женя</i>	<i>зайчисько, дубище</i>	<i>Карпати, вечорниці</i>

Запам'ятайте!

Рід деяких іменників часто різниться в українській і російській мовах:

- *путь, розкіш, Об, нехворощ, Умань* (жіночий);
- *дріб, степ, ступінь, шампунь, насип, тюль, кір, толь, Сибір, Дніпро, лебідь, нежить, сажень, біль, продаж* (чоловічий).

чоловічий рід (українською мовою)	жіночий рід (російською мовою)
багатолюдний ярмарок	многолюдная ярмарка
вищий ступінь	высшая степень
густий пил	густая пыль
далекий Сибір	дальняя Сибирь
дорогий посуд	дорогая посуда
гуртовий продаж	оптовая продажа
лютий собака	злая собака
обідня перерва	обеденный перерыв
стародавній рукопис	древняя рукопись
далека путь	дальний путь
добра картопля	хороший картофель
струнка тополя	стройный тополь
чужа адреса	чужой адрес

Категорія роду в незмінюваних іменниках виявляється на лексичному й синтаксичному рівнях, тобто залежить від їхнього значення (табл. 4.2).

Таблица 4.2

Визначення роду незмінюваних іменників

Рід	Назви осіб (за належністю до статі)	Назви тварин	Назви неістот	Незмінні аббревіатури (за родом опорного слова)	Незмінні власні назви (за родовою назвою)
1	2	3	4	5	6
Чоловічий	<i>аташе, конференсьє, маестро</i>	(більшість) <i>шимпанзе, поні, ара</i>	ВИНЯТКИ: <i>торнадо, сирокко, майстро, грего</i> (вітри)	<i>ЧНУ</i> (університет) <i>ВНЗ</i> (заклад)	<i>Капрі, Хоккайдо</i> (острови)
Жіночий	<i>пані, леді, міс, донья</i>	ВИНЯТКИ: <i>цеце</i> (муха), <i>маго</i> (мавпа), <i>івасі</i> (риба), <i>кві</i> (пташка), <i>окапі</i> (жирфа)	ВИНЯТКИ: <i>авеню</i> (вулиця), <i>кольрабі</i> (капуста), <i>саламі</i> (ковбаса)	<i>ЧАЕС</i> (станція), <i>СПУ</i> (спілка)	<i>Лімпопо</i> (річка), <i>Перу</i> (країна)

1	2	3	4	5	6
Середній	–	–	(більшість) <i>таксі,</i> <i>бра, журі,</i> <i>рагу, суфле</i>	<i>РЕУ</i> (управління)	<i>Баку</i> (місто), <i>Онтаріо</i> (озеро)

Відмінок – граматична категорія іменника, яка слугує для вираження його функційних значень, тобто виражає відношення іменника до інших слів у реченні. Система відмінків української мови має один прямий (*називний*) і шість непрямих (*родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний*) відмінків.

Уживаючи відмінкові форми іменників, треба пам'ятати, що окремі з них можуть мати варіанти. Так, можливі варіанти форми родового відмінка множини іменників першої відміни. Вони пов'язані з характером вставного голосного між двома останніми приголосними основи або в корені слова: *сосон* і *сосен*, *крихт* і *крихот* (*крихит*), *війн* і *воєн*. Ці варіанти є рівноцінними для вживання. Поодинокі випадки варіантних форм іменників у родовому відмінку множини виявляють у можливості вживання нульового закінчення та закінчення **-ів**: *губ* і *губів*, *легень* і *легенів*. Варіанти форми можуть бути утворені від різних значень багатозначного іменника. Порівняйте *нарада старост* і *заслати старостів*; *пройшов кілька верстов* і *походив із найнижчих верств суспільства*.

Теоретична довідка

Відміни іменників				
<i>I</i> відміна	<i>II</i> відміна		<i>III</i> відміна	<i>IV</i> відміна
чоловічий, жіночий, спільний рід, закінчення -а (-я)	чоловічий рід, закінчення нульове або -о	середній рід, закінчення -о, -е, -а (-я)	жіночий рід, нульове закінчення, а також іменник мати	середній рід, закінчення -а (-я) , за відмі- нювання з'явля- ються суфікси -ат- (-ят-), -ен-
<i>суддя,</i> <i>земля,</i> <i>сирота</i>	<i>сад,</i> <i>батько,</i> <i>Петро</i>	<i>село,</i> <i>море,</i> <i>весілля</i>	<i>радість,</i> <i>подорож,</i> <i>любов</i>	<i>ягня,</i> <i>ім'я,</i> <i>плем'я</i>

Іменники чоловічого роду другої відміни однини в давальному відмінку мають варіанти закінчень: **-ові (-еві, -єві)** та **-у (-ю)** (*працівникові та працівнику, батькові й батьку*). Такі варіанти є рівноцінними. Треба віддавати перевагу закінченню **-ові (-еві, -єві)**, якщо іменник позначає істоту: *директорові, керівникові, менеджерів, завідувачеві, водієві, гостеві, коневі*. Такі ж закінчення мають чоловічі імена та прізвища, що належать до другої відміни: *Дубові, Коваленкові, Головкові, Кущеві, Зайцеві, Гайдаєві, Петрові, Василеві, Андрієві*. Слід звернути увагу на цю форму, оскільки вона часто трапляється в різноманітних документах (посвідченнях, довідках тощо). Коли в тексті стоять поряд прізвище, ім'я та по батькові у формі давального відмінка однини, рекомендують для уникнення одноманітності вживати різні закінчення, обравши для першого слова закінчення **-ові, (-еві, -єві)**, а для наступних слів закінчення **-у, (-ю)**: *Петренкові Олександрю Дмитровичу, Олександрові Дмитровичу Петренку, панові Богдану, добродієві Савчуку, письменникові Гончару, Василеві Петровичу*.

Іменники чоловічого роду, що позначають неістоти, у давальному відмінку однини також можуть мати варіанти закінчень: **-ові (-еві, -єві)** і **-у, -ю**. Наприклад: *лісові й лісу, комітетові та комітету, місяцеві й місяцю, краєві та краю*.

Деякі іменники чоловічого роду в давальному відмінку мають тільки закінчення **-у (-ю)**. Це пов'язано з тим, що закінчення **-ові (-еві, -єві)** можуть створювати разом із кінцевими звуками основ немилозвучний збіг або спричиняти до спотворення значення: *острів – острову, рів – рову, Київ – Києву, Іванов – Іванову, Тушин – Тушину*.

У географічних назвах з основою на **г, к, х** можливі варіанти закінчень **-у** та **-і**: *у Владивостоку й у Владивостоці, в Единбургу та в Единбурзі, але тільки в Петербурзі*. Дослідники рекомендують віддати перевагу закінченню **-у**, що дасть змогу уникнути чергування **з, ц, с**: *у Цюриху, у Лейпцигу, у Люксембургу*.

Таким чином, уживаючи відмінкові форми іменників, які можуть мати варіанти, слід зважати на традиції їхнього використання в окремих стилях мовлення. У разі сумнівів щодо утворення тієї чи тієї відмінкової форми необхідно звертатися до словника.

В українській мові іменники мають *кличний відмінок*, успадкований від давньоруської мови. Кличний відмінок утворюють від іменників жіночого й чоловічого роду – назв осіб, а також від назв тварин, явищ природи, предметів під час їхньої персоніфікації.

Кличний, або звертальний відмінок, чи вокатів (лат. *vocativus*) позначає звертання до певної особи чи предмета. Кличний відмінок посилює стилістичні функції звертань.

Кличний відмінок мають усі іменники першої, другої та третьої відмін в однині. У множині форма кличного відмінка збігається з формою називного відмінка: *сестри, брати*. Рідше його утворюють від іменників третьої відміни, бо це здебільшого назви предметів, понять, до яких ніхто не звертається, хоч і тут існує ця форма (переважно в поезії) із закінченням **-е**: *вісте, змінносте, ноче, смерте*. Переважно, обидва слова мають форму кличного відмінка в таких звертаннях, як *друзе Іване*.

I відміна

У кличному відмінку однини іменників першої відміни треба вживати такі закінчення:

- о** (тверда група): *дружино, перемого, сестро*;
- е** (м'яка та мішана групи): *воле, земле, Катре*;
- є** (іменники м'якої групи після голосного та апострофа): *Надіє, мріє, Маріє, редакціє, сім'є*;
- ю** (деякі пестливі іменники цієї ж групи): *бабусю, доню, матусю, татусю*.

II відміна

Іменники другої відміни в кличному відмінку закінчуються на **-у (-ю), -е**:

1. Закінчення **-у** мають іменники твердої групи (зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к**), іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *батьку, синку, ударнику, Джеку, Жаку, Людвігу, Фрідріху; погоничу, слухачу, товаришу*; також іменники *діду, сину, тату*.

2. Закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи: *Віталію, вчителю, Грицю, краю, лікарю, місяцю, пролетарю, розмаю, ясеню*.

3. Закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** та деякі інші іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж**: *Богдане, голубе, друже, козаче, мосте, орле, Петре, соколе, Степане, чумаче; женче (від жнець), кравче, молодче, хлопче, шевче (але: бійцю, знавцю); гусяре, Довбуше, маляре, стороже, тесляре, школяре*.

4. Прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн)**, як *Глібов, Королів, Пушкін, Романишин, Тютчев, Чапаєв, Щоголів*, під час звертання мають як форму називного, так і форму кличного відмінка: *Глібов і Глібове* та ін.

Географічні назви, до складу яких входять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-е** : *Києве, Лебедине, Львовє*.

У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка має як перше слово, так і друге, хоч друге слово може мати форму називного відмінка: *добродію, бригадире (бригадир), пане лейтенанте (лейтенант)*.

У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набуває як загальна назва, так і власне ім'я: *брате Петре, друже Грицю, колего Степане, пані Катерино, товаришу Віталію*.

У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка: *друже Максименко; колего Іванчук; добродійко Скирда, товаришу Гончар*.

У звертаннях, що складаються із двох власних назв (імені та по батькові), обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володимире Хомичу, Галино Іллівно, Маріє Василівно, Петре Кузьмичу, Ярославе Андрійовичу*.

III відміна

Іменники цієї відміни утворюють кличний відмінок за допомогою закінчення **-е**: *ві́сте, любóве, но́че, ра́досте, смéрте*.

IV відміна

Кличний відмінок однини збігається з називним та знахідним відмінками. Іменники четвертої відміни мають закінчення **-я** (після шиплячого – **-а**): *галченя́, гуся́, дитя́, ім'я́, козеня́, плем'я́; коліща́, курча́, лоша́*.

Кличний відмінок є засобом вираження звертання, і в цій функції йому притаманні експресивні відтінки (ніжності, пестливості, зневаги, презирства).

Виникають труднощі в написанні закінчень іменників у родовому відмінку однини іменників чоловічого роду другої відміни, що можуть мати закінчення **-а (-я)** або **-у (-ю)**. Тому потрібно запам'ятати такі правила:

закінчення -а (-я) мають такі групи іменників:

а) назви осіб та істот: *абітурієнта, професора, студента;*

б) назви конкретних предметів, які піддають лічбі: *документа, клена, кореня;*

в) власні назви населених пунктів: *Києва, Харкова, Стокгольма;*

г) назви водних об'єктів із наголошеним закінченням: *Дніпра, Дінця, Інгульця;*

д) назви довжини, площі, ваги, об'єму, часових проміжків: *сантиметра, кілограма, понеділка, місяця* (але *року, віку*);

е) іменники-терміни: *атома, квадрата, конуса, суфікса, трикутника*;

є) назви будівель та їхніх частин: *гаража, коридора* (але *паркана й паркану*);

закінчення -у (-ю) мають такі групи іменників:

а) матеріали та речовини: *бензину, кисню* (але *вівса, хліба*);

б) явища природи: *вітру, граду, снігу*;

в) сукупність: *гурту* (але: *табуна*), *колективу, танцю*;

г) середовище або простір: *заю, горизонту, небокраю*;

д) назви держав і територій: *Донбасу, Криму, Китаю*;

е) назви установ, закладів та організацій: *університету, парламенту, коледжу, театру*;

є) почуття, психічний і фізичний стан: *болю, жалю, сміху*;

ж) дії, процеси: *виходу, виступу, перельоту, переїзду*;

з) абстрактні поняття: *миру, слуху, настрою, романтизму*;

деякі групи іменників мають паралельні закінчення -а (-я) або -у (-ю): *до стола – до столу, двора – двору, стида – зі стиду* (ненаголошене закінчення *-у*); *каменя* (конкретного предмета) – *каменю* (матеріалу).

Число – граматична категорія іменника, що виражає кількісний вияв позначуваного в іменнику. Іменники можуть мати форми й однини, і множини. Частина іменників уживається або тільки в однині, або тільки у множині (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Уживання іменників

Іменники однинної форми (<i>singularia tantum</i>)	Іменники множинної форми (<i>pluralia tantum</i>)
із речовинним значенням: <i>борошно, сіль, вода, олово, нафта</i> ; збірні іменники: <i>городина, гілля, квасолиння, студентство</i> ; абстрактні назви: <i>біль, кохання, радість, синява</i> ; деякі власні назви: <i>Київ, Україна, Дніпро</i>	назви предметів парної або симетричної будови: <i>вила, ножиці, штани</i> ; назви сукупностей: <i>кучері, ласощі, шахи</i> ; назви речовин: <i>висівки, ліки, вершки</i> ; назви дій, процесів, станів: <i>збори, перемовини, посиденьки</i> ; назви часових понять: <i>роковини, канікули</i> ; деякі географічні назви: <i>Суми, Ромни, Карпати, Черкаси, Чернівці</i>

Прикметник

Серед прикметникових форм найчастіше зазнають порушення мовної норми вищий і найвищий ступені порівняння.

До прикметників **вищого** ступеня порівняння належать прикметники, які показують, що в одному предметі більше тієї самої якості, ніж в іншому. Є дві форми вищого ступеня порівняння: проста та складена (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Форми вищого ступеня порівняння якісних прикметників

Проста форма	Складена форма
<p>Утворюють від звичайного прикметника + суфікс -ш (-іш):</p> <p><i>вузький – вужчий,</i> <i>глибокий – глибший,</i> <i>довгий – довший.</i></p> <p>Деякі прикметники мають суплетивні форми вищого ступеня, тобто його утворення спричиняє зміну кореня слова:</p> <p><i>великий – більший,</i> <i>гарний – кращий,</i> <i>поганий – гірший,</i> <i>добрий – ліпший.</i></p> <p>Форми вищого ступеня порівняння прикметників уживають із родовим відмінком іменника, що є на-звою об'єкта порівняння із прийменниками за, від: <i>дорожчий за хліб, вищий за сина</i>, а також зі знахідним відмінком з прийменником над: <i>дорожчий над усе</i>.</p> <p>Часто трапляється і сполучник ніж: <i>допитливіший, ніж сестра</i></p>	<p>Утворюють поєднанням слів більш або менш і прикметника:</p> <p><i>більш вузький, менш глибокий,</i> <i>більш довгий, менш солодкий,</i> <i>більш досвідчений, менш удалий</i></p>

До прикметників **найвищого** ступеня належать прикметники, які виражають ознаку, що усвідомлюють із порівняння, але порівняння тут відбуваються не з одним предметом, а із сукупністю. Прикметники найвищого ступеня порівняння мають також дві форми: просту та складену (табл. 4.5).

Форми найвищого ступеня порівняння якісних прикметників

Проста форма	Складена форма
<p>Утворюють від простої форми прикметника вищого ступеня за допомогою префікса най-: <i>найколеритніший, найчорніший</i>.</p> <p>Частки-префікси що- , як- додають для посилення вираження ознаки: <i>якнайкращий, щонайбільший, якнайдорожчий</i></p>	<p>Утворюють сполученням слів найбільш, найменш і прикметника: <i>найбільш відомий, найменш підготовлений</i>.</p> <p>Складену форму найвищого ступеня порівняння вживають у сучасній мові значно рідше, ніж просту</p>

Не утворюють ступенів порівняння прикметники:

а) із суфіксами **-уват-** (**-юват-**), **-ав-** (**-яв-**), **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-юсіньк-**, **-езн-**, **-енн-**: *жовтуватий, синюватий, русявий, чорнявий, тоненький, малесенький, глибочезний*;

б) із префіксами **пре-**, **за-**, **над-**, **пра-**, **архі-**, **ультра-**: *предобрий, преславний, зависокий, архіважливий*;

в) з абсолютною ознакою та назви мастей тварин: *босий, кривий, хворий, живий, порожній, буланій, гнідий, карий*;

г) які перейшли з відносних або присвійних у якісні: *каштановий, малиновий, кремовий*;

д) складні прикметники: *синьоокий, темно-зелений*.

Зверніть увагу!

Ступені порівняння прикметників		
Неправильно	Правильно	Коментар
1	2	3
Сливи смачніше, ніж яблука	Сливи смачніші, ніж яблука	Прикметники узгоджують у роді, числі та відмінку з іменниками (займенниками)
Більш довший; найменш добріший	Більш довгий; найменш добрий	Під час утворення складеної форми до слів <i>більш (менш), найбільш (найменш)</i> слід додавати прикметник початкової форми

1	2	3
Брат старший мене; брат старший, чим я	Брат старший від (за) мене; Брат старший, ніж (як) я	Прикметники вищого ступеня під час порівняння вживають із прийменниками <i>від, за</i> або сполучниками <i>ніж, як</i> . Конструкції без цих слів або із займенником <i>чим</i> є ненормативними
Самий довгий	Найдовший (щонайдовший, якнайдовший)	Ненормативним є поєднання прикметників зі словом <i>самий</i> (пор. у рос. мові: <i>самый длинный</i>)

Числівник

Значні труднощі можуть виникати, у зв'язку з відмінюванням числівників, зокрема кількісних. Системи відмінкових закінчень кількісних числівників наведено в підручниках та різноманітних посібниках з української мови, якими й треба користуватися в разі потреби.

Відмінюючи складні кількісні числівники на **-десят**, слід пам'ятати, що змінюватися може лише друга частина: *п'ятдесяти* й *п'ятдесятьох*, *п'ятдесятьма* та *п'ятдесятьома*. Під впливом російської мови іноді трапляється неправильне утворення форм зі зміненою першою частиною. Такому вживанню слід запобігти. У складних кількісних числівників на **-сот** змінюють обидві частини: *двохсот*, *двомстам*, *п'ятисот*, *п'ятистам*.

У складених кількісних числівниках відмінюють усі слова. Відмінюючи такі числівники, треба бути уважним, пам'ятаючи, що до їхнього складу можуть входити як прості, так і складні кількісні числівники, кожен із яких має свої особливості відмінювання. Наприклад: *одній тисячі чотирьомстам вісімдесяти семи*, *однією тисячею чотирмастами вісімдесятьма сьома* тощо.

Слід звернути увагу також на варіативні відмінкові форми числівників.

Числівники *п'ять* – *двадцять*, *тридцять*, *п'ятдесят* – *вісімдесят* мають варіативні форми непрямих відмінків: *п'яти* й *п'ятьох*, *п'ятдесяти* та *п'ятдесятьох*; *п'яти* й *п'ятьом*, *п'ятдесяти* та *п'ятдесятьом*; *п'ятьма* й *п'ятьома*, *п'ятдесятьма* та *п'ятдесятьома*. Ці варіанти рівноцінні, їх можна без обмежень уживати в будь-якому стилі мовлення. Так само можливі варіанти словозміни неозначено-кількісних числівників: *кільканадцяти* й *кільканадцятьох*, *кількадесятьма* та *кількадесятьома*. Подібні числівники, унаслідок семантичної невизначеності числа, не вживані в науковому й офіційно-діловому стилях, ознакою яких є точність та достовірність мовлення.

Зверніть увагу!

Відмінювання кількісних числівників

1. Числівник **один, одна, одно (одне)** відмінюють так:

Відмінки	Однина чоловічий рід	Однина жіночий рід	Однина середній рід	Множина
Н.	<i>один</i>	<i>одна</i>	<i>одно (одне)</i>	<i>одні</i>
Р.	<i>одного</i>	<i>одної (однієї)</i>	<i>одного</i>	<i>одних</i>
Д.	<i>одному</i>	<i>одній</i>	<i>одному</i>	<i>одним</i>
Зн.	Н. або Р.	<i>одну</i>	Н. або Р.	Н. або Р.
Ор.	<i>одним</i>	<i>одною(однією)</i>	<i>одним</i>	<i>одними</i>
М.	<i>(на) одному (-ім)</i>	<i>(на) одній</i>	<i>(на) одному (-ім)</i>	<i>(на) одних</i>

2. Числівники **два, дві, обидва, обидві** відмінюють, як прикметники твердої групи.

3. Числівники **три, чотири** відмінюють за таким зразком:

Н.	<i>три</i>	<i>чотири</i>
Р.	<i>трьох</i>	<i>чотирьох</i>
Д.	<i>трьом</i>	<i>чотирьом</i>
Зн.	Н. або Р.	Н. або Р.
Ор.	<i>трьома</i>	<i>чотирма</i>
М.	<i>(на) трьох</i>	<i>(на) чотирьох</i>

4. Числівники від **п'яти до десяти** відмінюють так:

Н.	<i>п'ять</i>	<i>шість</i>
Р.	<i>п'яти, п'ятьох</i>	<i>шести, шістьох</i>
Д.	<i>п'яти, п'ятьом</i>	<i>шести, шістьом</i>
Зн.	<i>п'ять, п'ятьох</i>	<i>шість, шістьох</i>
Ор.	<i>п'ятьма, п'ятьома</i>	<i>шістьма, шістьома</i>
М.	<i>(на) п'яти, п'ятьох</i>	<i>(на) шести, шістьох</i>
Н.	<i>сім</i>	<i>вісім</i>
Р.	<i>семи, сімох</i>	<i>восьми, вісьмох</i>
Д.	<i>семи, сімом</i>	<i>восьми, вісьмом</i>
Зн.	<i>сім, сімох</i>	<i>вісім, вісьмох</i>
Ор.	<i>сьома, сімома</i>	<i>вісьма, вісьмома</i>
М.	<i>(на) семи, сімох</i>	<i>(на) восьми, вісьмох</i>

Як **п'ять** або **шість**, відмінюють числівники від **дев'яти** до **двадцяти** і **тридцять**.

5. Складні числівники **п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят** відмінюють за таким зразком:

Н.	<i>п'ятдесят</i>
Р.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьох</i>
Д.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьом</i>
Зн.	<i>п'ятдесят, п'ятдесятьох</i>
Ор.	<i>п'ятдесятьма, п'ятдесятьома</i>
М.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьох</i>

6. Складні числівники **двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот** відмінюють за такими зразками:

Н.	<i>двісті</i>	<i>шістсот</i>
Р.	<i>двохсот</i>	<i>шестисот</i>
Д.	<i>двомстам</i>	<i>шестистам</i>
Зн.	<i>двісті</i>	<i>шістсот, шестисот</i>
Ор.	<i>двомастами</i>	<i>шістьмастами, шістьомастами</i>
М.	<i>(на) двохстах</i>	<i>(на) шестистах</i>

7. У **складених кількісних числівниках** відмінюють усі складові частини: *із чотирьохсот вісімдесяти дев'яти тисяч шестисот п'ятдесяти дев'яти (гривень)*.

8. Числівники **сорок, дев'яносто, сто** в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках уживають із закінченням **-а**: *сорока, дев'яноста, ста*.

9. Збірні числівники **двоє, обоє, троє** в непрямих відмінках мають форми від **два, оба** (давня форма), **три**: *двох, обом, трьох, трьом*.

10. Збірний числівник **обидва (обидві)** має в непрямих відмінках такі форми: *обох, обом, обома, на обох*.

11. **Збірні числівники** в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників.

12. Числові назви **тисяча, мільйон, мільярд** відмінюють, як іменники.

13. Неозначено-кількісні числівники **кільканадцять, кількадесят** відмінюють, як числівник **п'ять**: *кільканадцяти й кільканадцятьох, кількадесятьма та кількадесятьома*.

Відмінювання дробових числівників

1. Дробові числівники читають так: $1/2$ – *одна друга*, $5/3$ – *п'ять третіх*, $2/3$ – *дві третіх*, $3/5$ – *три п'ятих*, $2/7$ – *дві сьомих*, $9/10$ – *дев'ять десятих*.

2. Відмінюють їх як звичайні числівники: *двом третім, трьома п'ятими, ділити на одну двадцятку*.

3. Числівники *півтора* (карбованця, відра), *півтори* (тисячі), *півтора*ста не відмінюють.

Професійна
комунікація

Більше ста осіб чи понад сто осіб?

Останнім часом дедалі частіше звучать сполуки **більше шістдесяти дітей, більше двохсот будинків, більше трьох тисяч гектарів, більше року**. Використання цих сполук спричинене впливом російського *более*.

Українська мова має для вираження перевищення кількості кого-, чого-небудь сполуки із прийменником **понад**.

Отже, уживаймо глибше вкорінену в ґрунт нашої мови сполуку **понад сто осіб**, а не **більше ста осіб** [10, с. 26].

Завдання:

1. Визначте, у яких випадках слід писати сполучні слова **який, що, котрий і чий** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Підготуйтеся до обговорення теми "Мовні обов'язки громадян". Відповідь проілюструйте прикладами із власного досвіду.

Займенник

Відмінкові форми займенників також можуть виступити у варіантах. Так, у місцевому відмінку однини деякі іменникові займенники мають варіанти: *на ньому і на нім, на кому і на кім, на чому і на чім*. Такі ж варіанти спостерігають серед прикметникових займенників чоловічого роду: *на моєму і на моїм, на якому і на яким, на кожному і на кожному, на іншому і на іншим, на котрому і на котрім, на всьому і на всім, на тому і на тім* і под. Ці форми розрізняють за сферою вживання. Форми типу *на моїм, на кожному* можливі лише в розмовному та художньому стилях.

Також є займенники, що мають варіанти лише в називному відмінку однини: *кожний – кожен, жодний – жоден* (але: *кожного, жодного, кожному, жодному* тощо). Ці варіанти можна однаково використовувати в будь-якому стилі.

Уживання займенників **їх** і **їхній** залежить від позиції в реченні: **їх** – додаток, стоїть після дієслова або іменника, **їхній** – означення – перед означуваним словом (*чекати їх, їхній розвиток, значення їх, їхнє значення, а не їх значення*).

Дієслово

Під час уживання дієслів, слід звертати увагу на можливість варіантних форм у словозміні. Дієслова недоконаного виду в майбутньому часі можуть утворювати прості форми (*працюватиму, працюватимемо, виховуватиму, виховуватимемо*) і складені форми (*буду працювати, будемо працювати*). За змістом ці форми рівноцінні, однак складені утворення частіше вживають в офіційно-діловому та науковому стилях, ніж відповідні їм прості.

У формі майбутнього часу першої особи множини можливі варіантні форми із закінченнями **-емо** та **-ем**: *готуватимемо* й *готуватимем*, *носитимемо* й *носитимем*. Ці варіанти розрізняють за сферами вживання: усічені форми із закінченням **-ем** використовують лише в розмовному стилі.

Існують також варіанти у формі третьої особи однини. За аналогією з формами дієслів першої дієвідміни разом із нормативними варіантами *ходить, носить* у діалектах південно-східного наріччя трапляються форми *ходе, носе*. Такі утворення, безумовно, перебувають за межами літературної норми.

Варіантними також можуть бути форми інфінітива: *виконувати – виконувать, робити – робить*. Ці варіанти нормативні, але в науковому та офіційно-діловому стилях уживають лише форми із суфіксом **-ти**: *застосовувати, використовувати*.

Уживаючи дієслова, варто звернути увагу на те, що звороти з пасивними дієсловами не властиві українській мові. Тому не можна вважати вдалим речення такого типу: *"Досліди проводяться в запланованому режимі"*. Замість пасивного дієслова, краще вжити особові форми активних дієслів або використати безособову конструкцію з дієслівними формами на **-но**, **-то**: *"Досліди проводять у запланованому режимі"*, *"Досліди проводимо в запланованому режимі"* або *"Досліди проведено в запланованому режимі"*. Під впливом російської мови звороти з пасивними дієсловами набули значного поширення в науковому стилі мовлення. Таких конструкцій слід уникати.

Дієприкметник

Свої особливості утворення та вживання мають також дієприкметники. Частина мовознавців вважає, що українська мова не знає ані активних дієприкметників на **-чий, -(в)ший** (активні дієприкметники виражають ознаку за дією, яку виконує сам предмет), ані пасивних на **-мий** (пасивні дієприкметники виражають ознаку за дією, яку хтось виконує над предметом). У мові є лише незначна кількість прикметників дієслівного походження із суфіксами **-уч-(-юч-), -ач-(-яч-), -ущ-(-ющ-), -ащ-(-ящ-), -им-**: *балакучий, болючий, лежачий, терплячий, загребущий, роботящий, негасимий*. Такі слова повністю втратили дієслівні ознаки часу та виду й не можуть утворювати дієприкметниковий зворот.

Професійна комунікація

Незважаючи на скрутний час і **не дивлячись** на нас

У газетах та найчастіше в усному мовленні поширені речення зі сполукою *не дивлячись на*, яку вживають як прийменник. Це вислови на кшталт *Ми переможемо, не дивлячись на несприятливі обставини*.

Потрібно розрізнати дієприслівник *дивлячись* із заперечною часткою *не* і віддієприслівниковий прийменник *незважаючи на*, який указує на події, явища, обставини, усупереч яким відбувається дія, процес тощо.

Як синонім прийменника *незважаючи на* функціонує прийменник **попри**.

Отже, уживання **не дивлячись на** як прийменника помилкове. Замість цієї сполуки вживаймо прийменники **незважаючи на** або **попри** [10, с. 88].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **приводити** чи **призводити** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Складіть і запишіть уявну бесіду з роботодавцем (директор фірми – фаховий спеціаліст), розіграйте її в аудиторії.

Однак останнім часом мовознавці все ж схиляються до думки, що певною мірою активні дієприкметники в українській мові утворюються. Це активні дієприкметники теперішнього часу із суфіксами **-уч-(-юч-), -ач-(-яч-)**: *виконуючий, керуючий, зростаючий, оновлюючий*. Також зрідка утворюються активні дієприкметники минулого часу з суфіксом **-л-**: *посивілий, обважнілий, пожовклий*. Проте слід зазначити, що хоча такі утворення в сучасній мові побутують, усе ж частіше їх уживають у функції означення й практично зовсім не вживають у ролі головного компонента дієприкметникового звороту.

Зверніть увагу!

Активні дієприкметники теперішнього часу вживають у сучасній українській мові вкрай обмежено, замість них потрібно добирати власне українські мовні засоби (прикметники, іменники, дієприслівники, дієслова-присудки, складні речення)	
Неправильно	Правильно
1	2
Бажаючий	Охочий
Беззаперечні істини	Незаперечні істини
Біжуча вода	Проточна вода
Біжучий рядок	Рухомий рядок
Виборне право	Виборче право
Вибраний лідером (на посаду)	Обраний лідером (на посаду)
(Як) вижятий лимон	(Як) видушений/вичавлений лимон
Виконуючий	Виконавець, який виконує
Виконуючий роль	Виконавець ролі; який виконує роль
Виступаючий	Промовець, оратор, який виступає
Виступаючий з доповіддю	Доповідач
Вищестоячий суд	Суд вищої інстанції; суд вищий за підпорядкуванням
Вищестоячі державні органи	Вищі державні органи
Відпочиваючий	Відпочивальник, курортник
Віруючий	Вірянин, вірник, релігійний, богомільний
Віруючі	Віряни, миряни, хто вірує
Вражаючий ефект	Разючий, могутній, сильний, здатний вразити, приголомшливий ефект
Головуючий	Голова (зборів, засідання)
Дезінфікуючий засіб	Дезінфекційний засіб
Діюча армія	Регулярна армія
Діюча модель	Робоча модель
Діюче законодавство	Чинне законодавство
Діючий вулкан	Активний (живий) вулкан
Діючий порядок	Сучасний порядок
Діючі особи	Дійові особи, лицедії
Домінуюча ідея	Провідна, домінантна ідея
Домінуюча тенденція	Тенденція, що переважає (у суспільстві)
Домінуюче вживання	Переважне вживання
Домінуюче становище	Панівне становище
Домінуючий чинник	Визначальний, основний чинник
Захоплюючий	Захопливий, привабливий, звабливий, принадний

1	2
Змазочні матеріали	Мастильні матеріали
Знаючий	Знавець, тямущий, тямкий, досвідчений, обізнаний, компетентний
Знаючий міру	Поміркований
Зростаючі вимоги	Щораз вищі вимоги
Із наступаючим Новим роком!	Із настанням Нового року! Із передноворіччям! Із прийдешнім Новим роком!
Існуючий	Що існує, розташований, розміщений, зафіксований, чинний, сучасний, наявний, відомий
Миючі засоби	Мийні засоби
На слідуючий рік	На той рік, наступного року
Пануючий	Панівний
Підростаюче покоління	Молоде покоління, памолодь
Плаваючий графік	Змінний графік
Плаваючий курс валюти	Нестійкий (змінний) курс валюти
Потопаючий	Потопельник, потопальник
Початкуючий	Початківець
Слідуюча зупинка	Наступна зупинка
Справа в слідуючому	Справа ця така
Тимчасово виконуючий обов'язки	Тимчасовий виконувач обов'язків кого, тимчасовий заступник кого
Хвилюючий	Зворушливий, бентежний, животрепетний

В українській мові широко вживані дієслівні форми на **-но**, **-то**, які виконують роль присудка в безособовому реченні. Наприклад: *За новим правописом в українському алфавіті відновлено літеру ґ. Видобуто мільйони тонн високоякісного вугілля.* Такі конструкції становлять специфічну особливість українського синтаксису. Їх використовують, якщо треба передати стан не як процес, а як результат, дію, що відбулася в минулому.

Правильний вибір доречної граматичної форми сприяє точності, логічності, виразності мовлення, прискорює процес опрацювання інформації, полегшує міжперсональне спілкування.

4.3. Орфографічні норми сучасної української літературної мови

Орфографія – це історично сформована уніфікована система правил, що визначає написання слів, відповідно до усталених норм мови. Орфографія як розділ мовознавства вивчає та формулює відповідну систему правил, які забезпечують нормативність написання.

Сучасний український правопис бере свій початок із другої половини XIX ст. За цей час його неодноразово вдосконалювали, змінювали, ураховуючи вимоги науки, часу й мовців.

Українська графіка (як і білоруська, болгарська, македонська, російська, сербська) бере свій початок від старослов'янського письма. У сучасному українському алфавіті є тільки дві літери, яких не було в кирило-мефодіївській абетці, – це ґ, яка відома з кінця XVI ст. і набула поширення в XVII ст., та ї, що спершу вживалася замість колишньої літери ѣ та на місці е в новозакритому складі, а згодом перебрала на себе функції позначення сполучення й + і. Слід ще згадати про специфікацію в українському правописі літер е, є, відсутню в інших кириличних правописах. Решта літер – це ті, що їх, на думку професора І. Огієнка, знали вже в давньокиївський період, принаймні із VII ст. н. е. Правда, у старослов'янському алфавіті були й такі літери, які не відповідали жодним українським звукам, тому вживалися непослідовно, а потім і зовсім зникли (ж, л, ѡ, ѣ, ѣ та ін.).

Треба згадати й про те, що від 1708 року змінилося написання літер: традиційну кирилицю замінено так званою "гражданкою" – спрощеним кириличним письмом...

Графіку відтоді не переглядали, якщо не брати до уваги, що з 1933 року й до сучасного видання "Українського правопису" з неї було вилучено літеру ґ.

Орфографію ж постійно вдосконалювали, охоплюючи написання тих слів, які раніше не регулювали силою закону. Особливо це стосувалося слів іншомовного походження, насамперед новітніх запозичень із європейських мов, а також грецизмів і латинізмів. У травні 1928 року в Харкові відбулася правописна конференція, яка схвалила новий, розширений український правописний кодекс. Зберігаючи традиційну українську графіку, учені докладно опрацювали орфографію та вперше унормували правила української пунктуації. Орфографія "Українського правопису", схваленого 1928 та виданого 1929 року, була побудована на компромісі: українські за походженням слова писали, згідно зі східноукраїнськими правописними традиціями, а запозичені – згідно із західноукраїнськими.

Наступне видання правопису (1933) було вже зорієнтоване тільки на східноукраїнські правописні традиції. "Український правопис" 1933 року видання був настільки знекровлений, що потребував ґрунтовного доопрацювання. Цю роботу під керівництвом академіка Л. Булаховського завершено 1945 року, а 1946 року стабільний "Український правопис" видано. Правописом 1929 року користувалися до 1939 року в Західній Україні; до сьогодні ним послуговується значна частина української еміграції...

Правопис 1946 року з невеликими змінами й доповненнями перевидано 1960 року мільйонним тиражем. Проте сьогодні це вже бібліографічна рідкість. Та й мова за ці понад 30 років не стояла на місці: з'являлися нові слова, тривав процес запозичення, поповнювалася наукова термінологія, свої вимоги до орфографії висувала перекладацька практика. Постало закономірне питання про чергове видання "Українського правопису".

Отже, після проголошення незалежності України система української графіки та орфографії видозмінилася. 1993 року опубліковано четверте видання "Українського правопису", яке є чинним і сьогодні.

Правила українського правопису охоплюють такі основні частини орфографічної системи:

- передавання літерами фонемного складу слів;
- правопис слів разом, окремо чи через дефіс;
- уживання великої букви;
- способи переносу слів;
- уживання апострофа;
- графічні скорочення слів.

Центральним поняттям правопису є **орфограма**, під якою розуміють написання слова, що вибирають із кількох можливих і яке ґрунтується на закріпленому в орфографії правилі.

В основі української орфографії два головних принципи – фонематичний і морфологічний. Певну роль відіграють також історичний (традиційний) і смисловий (семантичний або розрізнявальний) принципи.

Сутність *фонематичного (фонетичного) принципу* полягає в тому, що написання слів ґрунтується на якнайповнішому врахуванні їхнього літературного звучання, тобто встановлюють максимальну відповідність між літерами й тими звуковими значеннями, які вони мають в алфавіті.

Так, за фонематичним принципом пишуть такі орфограми:

- спрощені групи приголосних: *пізно, чесний, обласний*;
- сполуки **лк/льк**: *гілка/галька*; **нк/ньк**: *циганка/яблунька*;
- **-о, е** після шиплячих: *шостий – шести, жонатий – женитися, чотири – четвертий*;
- суфікси **-ств-, -зтв-, -цтв-, -цьк-, -зьк-, -ськ-**: *товариство, убозтво, козацтво, молодецький, бузький, товариський* тощо.

Морфологічний принцип полягає в тому, що значущі частини споріднених слів (морфеми) пишуть однаково, незважаючи на те, що вони в різних формах одного й того ж слова або у споріднених звучать неоднаково.

За морфологічним принципом пишуть:

- ненаголошені **е** та **и**, а також **о**: *весна, степовий, живемо, голубка*;
- префікси **роз-**, **без-** перед глухими та шиплячими: *розказати, розчесати, безпечний, безшовний*;
- префікс **з** перед глухими (крім **к, п, т, ф, х**): *зчистити, зчорніти, зцілити, зсипати*;

Сутність *історичного (традиційного) принципу* полягає в тому, що деякі написання не зумовлені нічим: ні вимовою, ні морфологією. За традицією пишуть:

- літери **я, ю, є, ї** на позначення двох звуків;
- **-дж, -дз** на позначення однієї фонемі;
- низку слів із ненаголошеними **е, и**, що не можна перевірити наголосом: *кишеня, левада, келих*.

Смисловий або ж розрізнювальний принцип орфографії покладено в основу диференціації слів за написанням:

- власних і загальних назв: *Орел – орел, село Веселе – веселе товариство*;
- прикметників з іменниками й однозвучних слів: *у гору – угору, у бік – убік, у ранці – уранці*;
- складних слів і словосполучень: *лікар оглянув важкопоранених і в палату поклали двох важко поранених бійців*.

Апостроф

Апострофом позначають роздільність вимови **я, ю, є, ї** та попереднього твердого приголосного.

Апостроф ставлять після букв, що позначають тверді приголосні перед **я [йа], ю [йу], є [йе], ї [йї]** у таких випадках:

1. Після губних приголосних [**б, п, в, м, ф**]: *б'ю, м'який, кров'ю, В'єтнам, п'єса, мерех'янський*.

Запам'ятайте!

Апостроф не пишуть, коли перед губним звуком є приголосний (крім **р**), який належить до кореня: *дзв'якнути, мавпячий, свято, тьмянний, цвях, духмянний, Святослав* (але: *верб'я, торф'яний, черв'як*).

Коли такий приголосний належить до префікса, то апостроф пишуть, як і в тих же словах без префікса: *зв'язок, зв'ялити, підв'язати, розм'якшити*.

2. Після **р**: *бур'ян, міжгір'я, пір'я, матір'ю, на подвір'ї*.

3. Після префіксів, що закінчуються на приголосний: *з'їхати, з'явитися, пред'явник, від'їзд, з'єднати, без'язикий*.

Запам'ятайте!

Після префіксів із кінцевим приголосним перед наступними **і, е, а, о** апостроф не пишуть: *безіменний, зекономити, загітувати, зодягти, зуміти*.

4. Після першої частини складних слів: *Мін'юст, пан'європейський, двох'ярусний, пів'яблука, пів'юрби, пів'ящика*.

5. У слові Лук'ян та похідних від нього: *Лук'яненко, Лук'янчук, Лук'янець, Лук'янов*.

6. В іншомовних словах апостроф уживають в основному так само, як і в українських словах: *об'єкт, прем'єра, кур'єр*. Як виняток, після зубних апостроф ставлять у таких словах: *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, кон'юнктивіт*.

Чергування голосних

У сучасній українській мові відбуваються зміни звуків в одних і тих же частинах слів: у коренях (*року – рік, сідати – садити*); у суфіксах (*дубок – дубка – дубочка*); у префіксах (*одвідати – відвідати*); у закінченнях (*на широкому – на широкім*).

За твердженням учених, чергування звуків виникло давно, деякі з них властиві лише українській мові (чергування [o], [e] з [i]), а деякі – й іншим слов'янським мовам. Чергуються голосні та приголосні.

До чергувань голосних належать:

1. Чергування **о, е** з **і**. Це чергування відбувається в разі зміни форми слова (*коза – кіз, речі – річ*), а також у процесі словотворення (*школа – шкільний, нога – підніжжя, зілля – зелений*).

Зверніть увагу!

О, е слід писати у відкритих складах, **і** – у закритих: *ка-ме-ня (ка-мінь), но-чі (ніч, ніч-чю), о-со-ба (о-сіб), Ка-не-ва (Ка-нів)*.

О, е не переходять в **і** в закритому складі:

а) коли вони є випадними або вставними (*вітер – вітри, лапок – лапки*);

б) у буквосполученнях **-оро-, -оло-, -ере-, -еле-** (*морок, холод, терен, велет*, але: *поріг, оберіг, сморід* – винятки);

в) у родовому відмінку множини, переважно, іменників жіночого роду (*будов, вод, істот, проб, лелек, меж, потреб*, але: *осіб, підків*);

г) у звукосполученнях **-ор-, -ер-, -ов-** (*морква, жертва, шовковий*);

д) у низці префіксальних безсуфіксних іменників типу: *затон, затор, потоп*.

2. Чергування **о** з **а**. Це чергування відбувається в коренях дієслів: *гонити – ганяти, котити – качати, допомога – допомагати, схопити – хапати*. Але багато дієслів має кореневий **о**, що не чергується з **а**: *вимовити – вимовляти, просити – прощати* тощо.

3. Чергування **е** (випадного) з **и**. Випадний **е** чергується з **и** перед **л; р**: *беру – брати – вибирати, вистелю – вислати – вистилати, завмер – замри – завмирати, запер – запри – запирати*.

4. Чергування **е** з **о** після **ж, ч, ш, щ, дж, й**.

Після **ж, ч, ш, щ, дж, й**:

1) слід писати **е** перед м'яким приголосним, а також перед складами з **е** та **и** (яке походить від давньоруського **и**): *женити* (рос. *женить*), *четвертий, пшениця, джерело, окрасць*;

2) слід писати **о** перед буквами на позначення твердих приголосних і складами з **а, о, у** та **и**, що походять від давньоруського **ы**, яке без змін збереглося в російській мові: *жонатий, бджола, знайомий, пшоно*.

Запам'ятайте!

Потрібно писати **о** замість **е**:

1) у суфіксі **-ост(і)** іменників жіночого роду III відміни (*більшості, неминучості*);

2) у давальному і місцевому відмінках однини деяких іменників (*щоці, на щоці*);

3) у закінченнях родового й орудного відмінків жіночого роду прикметників, а також займенників і числівників прикметникового типу (*пекучої, пекучою; нашої, нашою; першої, першою*);

4) у похідних утвореннях типу *чорніти, чорнило* від *чорний*.

Потрібно писати **е** замість **о**:

1) у корені дієслів у формах 1-ої особи однини, 3-ої особи множини, в інфінітиві, у закінченні 1-ої особи множини деяких дієслів I дієвідміни (*шепчу, шепчуть, шептати, шепчемо*);

2) у пасивних дієприкметниках із суфіксом **-ен(ий)** і прикметниках із наголошеним суфіксальним **е** (*зосереджений, грушевий*, але: *грошовий*).

Чергування приголосних

В українській мові в разі змінювання (*книга – книзі*) або творення слів (*книжковий*) відбувається чергування приголосних. Найпоширенішими є такі:

Г – З – Ж *смуга – смузі – смужка;*
К – Ц – Ч *щука – щуці – щучка;*
Х – С – Ш *муха – мусі – мушка;*

У дієслівних основах чергуються:

Д – ДЖ *сидіти – сиджу;*
Т – Ч *летіти – лечу;*
С – Ш *писати – пишу;*
ЗД – ЖДЖ *їздити – їжджу;*
СТ – Ц *мостити – мощу;*
Б – БЛ *робити – роблю;*
П – ПЛ *топити – топлю;*
В – ВЛ *ловити – ловлю;*
Ф – ФЛ *графити – графлю;*
М – МЛ *гриміти – гримлю.*

У процесі творення нових слів за допомогою суфіксів **-ськ(ий)**, **-ств(о)** приголосні на межі твірної основи й суфікса можуть зазнавати різних змін (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Чергування приголосних під час словотворення

Групи приголосних	Приклади
1	2
Г, З, Ж + ськ(ий), ств(о) → -зьк(ий), -зтв(о)	<i>Рига – ризький;</i> <i>Кавказ – кавказький;</i> <i>Париж – паризький;</i> <i>убогий – убозтво</i>
К, Ц, Ч + ськ(ий), ств(о) → -цьк(ий), -цтв(о)	<i>кріпак – кріпацький – кріпацтво;</i> <i>ткач – ткацький – ткацтво;</i> <i>Гадяч – гадяцький;</i> <i>козак – козацтво</i>
Х, С, Ш + ськ(ий), ств(о) → ськ(ий), ств(о)	<i>чех – чеський;</i> <i>товариш – товариський – товариство;</i> <i>Сиваш – сиваський</i>
Г, Ж, З + ш(ий) → жч	<i>дорогий – дорожчий – дорожче;</i> <i>важкий – важчий – важче;</i> <i>вузький – вужчий – вужче</i>

1	2
-ськ(ий), -ск- + ин(а) → щ	<i>Миколаївський – Миколаївщина; віск – вощина</i>
-цьк- + ин(а) → чч	<i>Донецький – Донеччина</i>
-ськ- + енк(о), -ук → щ	<i>Тодоська – Тодощенко, Тодощук</i>
-шк- + енк(о), -ук → щ	<i>Терешко – Терещенко, Терещук</i>
-зьк- + енк(о), -ук → жч	<i>Кузько – Кужченко</i>

Сполучення літер йо, ьо

йо пишуть:

- 1) на початку слова: *його, йодистий, Йосип*;
- 2) після букв, що позначають голосні: *войовничий, бойовий*;
- 3) після букв, що передають тверді і м'які приголосні, на позначення звукосполучення [йо]: *серйозно, павільйон, Муравйов*.

ьо пишуть після приголосного для позначення м'якості приголосного перед **о**: *бадьорий, всього, сьогодні, Ковальов*.

Подвоєння та подовження приголосних

Подвоєння приголосних відбувається під час збігу однакових приголосних (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Подвоєння приголосних

Збіг приголосних	Приклади
Префікса й кореня	<i>віддати, ззаду, роззброїти</i>
Кореня або основи на -н-(нь) і суфіксів -н(ий) [-н(і)й], -ник, -ниц(я)	<i>безвинний, сонний, стінний, осінній, письменник</i>
Кінця першої й початку другої частини складно-скорочених слів	<i>юнат, військкомат, страйкком</i>
Основи дієслова минулого часу на -с і частки -ся	<i>розрісся, піднісся, трясся</i>
У прикметниках на -енн(ий), -анн(ий) [-янн(ий)]	<i>здійснений, нездійснений, незрівнянний, невблаганний, старанний</i>
У словах	<i>бовван, Ганна, лляний, овва, ссавці, ссати і в похідних від них: бовваніти, Ганнин тощо</i>
В іменниках, утворених від прикметників на -цьк(ий) , подвоюється ч	<i>Донеччина, Вінниччина, козаччина, Німеччина</i>

Подовження приголосних перед я, ю, є, ї

Приголосні **д, т, з, с, ц, л, н, ж, ш, ч** подовжують у вимові (на письмі їх позначають двома літерами), коли вони стоять між двома голосними:

1) в іменниках середнього роду: *життя, колосся, затишшя, узбіччя*; крім назв молодих істот: *теля, гуся, щеня*;

2) в орудному відмінку однини іменників III відміни: *тінь – тінню, сіль – сіллю, подорож – подорожжю*;

3) у дієслові *лити* та його формах: *ллю, ллеш, ллють, ллемо*;

4) у словах: *Ілля, суддя, стаття* (але *статей*), *рілля, зрання, спросоння, навмання, попідтинню, попідвіконню*.

Спрощення в групах приголосних

У процесі творення слова чи його зміни виникає важкий для вимови збіг кількох приголосних звуків. Уникнути цього допомагає спрощення у групах приголосних, тобто випадання одного зі звуків. В українській мові спрощення найчастіше передають на письмі.

Спрощення відбувається в таких групах приголосних:

ждн – жн	<i>тиждень – тижневий, тижня</i> ;
здн – зн	<i>виїзд – виїзний</i> ;
стн – сн	<i>честь – чесний</i> ;
стл – сл	<i>щастя – щасливий</i> ;
лнц – лн	(давньорус. <i>сьлньце</i>) – <i>сонце</i> ;
рдц – рц	(давньорус. <i>сьрдьце</i>) – <i>серце</i> ;
сткл – скл	(давньорус. <i>стькло</i>) – <i>скло</i> .

Запам'ятайте!

Спрощення не відбувається:

1) у словах *шістнадцять, хвастнути* (*хвастливий*), *пестливий, зап'ястний, хворостняк, кістлявий, випускний, тоскно, скніти, пропускний, рискнути*;

2) у прикметниках, утворених від іншомовних іменників на **-ст** за допомогою суфікса **-н-**: *баластний* (*баласт*), *контрастний* (*контраст*), *форпостний* (*форпост*) та ін.;

3) у словах типу *студентський, туристський, фашистський* (у вимові **т** випадває, а на письмі його зберігають).

Написання префіксів

В українській мові є префікси **з-** (**із-**, **зі-**), **с-**.

Префікс **з-** перед глухими **к, п, т, ф, х** переходить у **с-**: *спалити, стиха, сфотографувати, схуднути*. Перед усіма іншими приголосними слід писати **з-** (іноді **зі-**): *збити, зняти, зробити, зчепити, зігнорувати*.

Інколи префікс **зі-** чергують із префіксом **зо-**: *зігрівати* й *зогрівати*, *зітліти* й *зотліти*.

Існують і префікси **без-**, **від-** (**од-**), **між-**, **над-**, **об-**, **під-**, **перед-**, **понад-**, **пред-**, **роз-**, **через-**, у яких кінцевий дзвінкий приголосний перед глухим не змінюють: *безконечний*, *відхилити*, *міжпланетний*, *надсипати*, *обсаджувати*, *підсунути*, *передплатити*, *понадплановий*, *представник*, *розхитати*, *черезплічник*. Для милозвучності та полегшення вимови між префіксами **роз-** і **з-** та коренями, що починаються кількома приголосними, може з'явитися голосний звук [і]. Тоді вживають префікси **розі-**, **зі-**: *розігріти*, *розікрати*, *розігнати*, *зігнути*, *зіпсувати*, *зіставити*.

Автори "Українського правопису" радять розрізняти префікси **при-**, **пре-**, **прі-**.

Префікс **при-** вживають найчастіше в дієсловах, що вказують на наближення, приєднання, частковість дії, результат дії, а також у похідних словах: *прийти*, *присунути*, *прибудувати* (*прибудова*), *пригаслий*, *прикрити* (*прикриття*), *прилетіти* (*приліт*). Префікс **при-** слід писати і в іменниках та прикметниках, що утворилися шляхом поєднання іменників із прийменниками: *прикордонник*, *приярок*, *прибережний*, *прийдешній*.

Префікс **пре-** вживають найчастіше у якісних прикметниках і прислівниках, він указує на найвищий ступінь ознаки: *предобрий*, *прегарний*, *премудрий*, *превеликий*, а також у словах старослов'янського походження: *престол*, *преосвященство*, *преподобний*.

Префікс **прі-** слід писати лише в таких словах: *прізвисько*, *прізвище*, *прірва*.

Правопис слів іншомовного походження

Подвоєні й неподвоєні приголосні

У загальних назвах іншомовного походження приголосні звичайно не подвоюють: *бароко*, *беладона*, *бравісимо*, *грип*, *група*, *інтермецо*, *колектив*, *комісія*, *ват* (*Watt*), *фін*.

Подвоєння зберігають у таких випадках:

1) у загальних назвах: *аннали*, *брутто*, *ванна*, *мадонна*, *нетто*, *панна*, *тонна*, *вілла*, *мірра* тощо;

2) у разі збігу однакових приголосних префікса й кореня: *імміграція*, *інновація*, *іраціональний*, *іреальний*, *сюрреалізм*;

3) у географічних назвах, особових та інших власних назвах: *Андорра*, *Голландія*, *Марокко*, *Ніцца*, *Яффа*; *Мюллер*, *Руссо*, *Шиллер*, а також у похідних словах: *андоррський* (*Андорра*), *марокканець* (*Марокко*).

Апостроф

Апостроф у словах іншомовного походження пишуть лише перед буквами **я, ю, є, ї**:

1) після **б, п, в, м, ф, к, ж, р**: *б'єф, комп'ютер, інтерв'ю, прем'єра, Рів'єра, Барб'є, Монтеск'є*;

2) після кінцевого приголосного префікса: *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура*.

Апостроф не пишуть:

1) перед **йо**: *курйоз, серйозний*;

2) перед **я, ю**, які позначають пом'якшення попереднього приголосного: *бюджет, бюро, кювет, рюкзак; Гюго, Мюллер*.

М'який знак

М'який знак (**ь**) у словах іншомовного походження пишуть після приголосних **д, т, з, с, ц, л, н**:

1) перед **я, ю, є, ї, йо**: *адью, конферансьє, монпансьє, ательє, мільярд, бульйон; Кордильєри, Севілья; Готьє, Лавуазьє, Мольєр, Ньютон*;

2) після **л** перед приголосними, відповідно до вимови: *фільм, Нельсон*, але: *залп, катафалк*;

М'який знак не пишуть перед **я, ю**, коли вони позначають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**: *дюна, ілюзія, нюанс, тюбик, Аляска, Дюма, Цюрих*.

И, І у словах іншомовного походження

І пишуть:

1) на початку слова: *ідея, інструкція, Іліада*;

2) після приголосного перед голосним, **є** та **й**: *артеріальний, геніальний, діалектика, матеріал, аудієнція, клієнт, Віардо*.

И пишуть:

1) у загальних назвах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним: *диплом, директор, стимул, тип, позиція, цистерна, ширма, бригада, риф*;

2) у географічних назвах із кінцевими **-ида, -ика**: *Антарктида, Флорида, Америка, Балтика, Мексика*;

3) у географічних назвах із звукосполученням **-ри-** перед приголосним (крім **ј**): *Великобританія, Крит, Мадрид, Париж, Рига, Рим*, але *Австралія, Ріо-де-Жанейро*;

4) у географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ, ц** перед приголосним: *Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Лейпциг, Сан-Франциско, Чилі*;

5) у географічних назвах після приголосних **д, т** та в деяких випадках, згідно із традиційною вимовою: *Аргентина, Бразилія, Ватикан, Кордильєри, Сирія, Сицилія, Тибет* та в похідних: *аргентинець* тощо;

6) у словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишуть, відповідно до французького **и**, українське **у**, а не **ю**: *брошура, парашут, журі*, а також у словах *парфуми, парфумерія*.

Велика літера у власних назвах

Із великої літери пишуть:

1) імена, по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми: *Олесь Терентійович Гончар, Марко Вовчок* (Марія Олександрівна Вілінська), *Кобзар* (про Тараса Григоровича Шевченка), *князь Ярослав Мудрий, Володимир Великий, Квітка-Основ'яненко*;

2) власні назви, ужиті в загальному значенні (але в підкреслено позитивному плані): *ми вирощуємо майбутніх Мічуріних і Сумиренків*; якщо ж прізвища (імена) уживають зневажливо, їх пишуть із малої літери: *квіслінги* (зрадники), *наполеони* (завойовники);

3) власні назви міфологічних істот, персонажів: *Перун, Венера, Еней, Мавка, Наталка Полтавка*;

4) власні назви свійських тварин: *Васька, Мурчик* (коти), *Гнідий, Сірий* (коні), *Амадей, Рекс* (собаки);

5) астрономічні назви: *Чумацький Шлях, Велика Ведмедиця, планета Земля, Сонце, Кассіопея*;

6) географічні назви: *Україна, Київ, Харків, Середнє Полісся, Чорне море, Польща, Полтавщина*;

7) назви вулиць, площ, парканів, гаїв, шляхів, залізниць, каналів, вокзалів, станцій, портів, пристаней: *вулиця Героїв Праці, Голосіївська площа, Ботанічний сад, Харківський залізничний вокзал, Південно-Західна залізниця* тощо;

8) перше слово в назвах державних установ, партій, навчальних і наукових закладів, театрів, музеїв: *Харківський національний економічний університет, Андріївська церква, Демократична партія, Міністерство освіти і науки України, Книжкова палата, Парк культури і відпочинку ім. Максима Горького*;

9) назви найвищих вітчизняних і міжнародних організацій та деяких найвищих посад, почесних звань: *Президент України, Голова Верховної*

Ради України, Президент Академії наук України, Організація Об'єднаних Націй;

10) назви найважливіших релігійних понять: *Ісус Христос, Бог, Мати Божа, Святий Дух, Біблія, Євангеліє*;

11) назви історичних подій, державних, міжнародних, офіційних та релігійних свят (постів): *Гетьманщина, День знань, День незалежності України, Свято рідної мови, Великдень, Різдво, Івана Купала, Великий піст*;

12) назви, що беруть у лапки: *журнал "Слово і час", готель "Золотий колос", фірма "Україна", роман "Я, Богдан" П. Загребельного*;

13) прикметники, утворені від іменників – власних назв, якщо вони входять до складу назв, які за змістом дорівнюють словосполучкам "**імені когось**", "**пам'яті когось**": *Нобелівська премія, Франківська кімната, Шевченківська премія*;

14) прикметники, утворені від власних особових назв за допомогою суфіксів **-ів (-ова, -ове, -еве)**, **-їв (-єва, єве)**, **-ин (-ина, -ине)**, **-їн (-їна, -їне)**, якщо вони означають належність чогось цій особі: *Грінченків словник, Гончарове слово, Франкові поезії*.

Зверніть увагу!

Із малої літери пишемо присвійні прикметники, утворені від власних імен: за допомогою суфіксів **-івськ- (-ївськ)**, **-инськ- (-їнськ-)**: *бальзаківські традиції, шевченківські рукописи*;

якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполук або наукових термінів: *гордіїв вузол, езопівська мова, бертолетова сіль, гайморова порожнина, піфагорова теорема*.

Правопис прислівників

Прислівники пишемо разом, окремо і через дефіс.

Через дефіс:

1. Утворені за допомогою префікса **по-** і суфіксів **-ому, -єму, -е, -и**: *по-святковому, по-твоєму, по-перше, по-людськи*.

2. Утворені за допомогою часток **будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -бо, -но, -то, -от, -таки**: *будь-коли, коли-небудь, казна-де, хтозна-скільки, так-то, де-таки, як-от*.

3. Утворені із двох прислівників, повторенням одного й того ж слова, повторенням основи, сполученням синонімів або антонімів: *вряди-годи, швидко-швидко, рано-вранці, часто-густо, більш-менш*.

4. Прислівники *по-латині* та *на-гора*.

5. Через два дефіси пишуться слова: *будь-що-будь*, *віч-на-віч*, *де-не-де*, *коли-не-коли*, *пліч-о-пліч*, *хоч-не-хоч*, *як-не-як*, *всього-на-всього*.

Окремо:

1. Прислівники *в одному*, *в цілому*, *в основному*.

2. Слова, які відповідають на два запитання в реченні – запитання прислівника й запитання непрямих відмінків: а) *У гурті робити, що з гори (з чого? звідки?) бігти*. б) *А згори (звідки?) яскраво світить сонечко*.

3. Прислівники на зразок *по-новому* треба відрізнити від поєднання прийменника із прикметником *по новому*: а) *Живемо (як?) по-новому*. б) *Машини пішли (по якому?) по новому мосту*.

Запам'ятайте!

Без відома, без жалю, без кінця, без ладу, без потреби, без промаху, без пуття, без сліду, без смаку, без сумніву, без толку, без тям, без уваги, без упину, без черги, в гості, в далечі, в затишку, в міру, в ногу, в обмін, в обріз, в позику, в разі, в результаті, в цілості, від ранку до вечора, день у день, до біса, до відома, до вподоби, до загиби, до краю, до ладу, до лиця, до обіду, до останку (але наостанку), до пари, до пори, до побачення, до пуття, до речі, до решти (але врешті), до смаку, (але всмак), за дня, за кордоном, за рахунок, з боку на бік, з дому (але додому), з переляку, з розгону, з усіх усюд, на бігу, на весну (але навесні), на вибір, на виплат, на відчай, на віку, на диво, на добраніч, на жаль, на зло, на зразок, на льоту, на мить, на око, на прощання, на руку, на самоті, на світанку, на скаку, на славу, на смерть, на сміх, на совість, на сором, на ходу, на щастя, над силу (але насилу – ледве-ледве), не з руки, під боком, по змозі, по можливості, по правді, по суті, по черзі, по честі, рік у рік, тим часом (але тимчасом як), у вигляді, у височінь, у вічі, уві сні, у стократ, у поміч, час від часу, а також прислівник, утворений від займенника: на ніщо (але нінащо).

4. Прислівникові сполучення, утворені повторенням того самого слова в різних відмінках: *кінець кінцем* (Н. + Ор.), *сам на сам* (Н. + Зн.).

Першу частину пишемо окремо, а дві наступні – через дефіс: *не сьогодні-завтра*, *без кінця-краю*, *з діда-прадіда*, *з давніх-давен*.

Разом:

Більшість прислівників пишемо разом: *вбік*, *взимку*, *навпростець*.

Запам'ятайте!

Безвісти, безперестанку, безустанку, ввечері, ввік, вволю, вголос, вдалечині, вдалечинь, відразу, вкрай, влад, внаслідок, внизу, вночі, вплач, впору, врівень, врозкид, врозліт, врозсип, вслід, всмак, вшир, довіку, доверху, догори, додолю, додому, замужем, заочі, зараз, збоку, зверху, звіку, ззаду, зозла, зісподу, знизу, зранку, зроду, зсередини, ізвечора, навесні, навиліт, навік, навіки, напівдорозі, напідпитку, напоказ, наполовину, наприклад, наспіх, одвіку, поверх, повік, позаду, поночі, скраю, спідлоба, спідсподу, спереду та ін.

Правопис службових частин мови

Прийменники

Разом пишуть складні прийменники, утворені поєднанням одного чи кількох непохідних прийменників із самостійною частиною мови або поєднанням двох непохідних прийменників: *довкола, назустріч, поблизу, наприкінці, попід, посеред, напередодні, задля, заради.*

Окремо із самостійними частинами мови пишуть прийменники, що входять до складу прийменникових сполук: *згідно з, незалежно від, відповідно до, у розріз із, з огляду на, стосовно до, у відповідь на, у напрямку до, у результаті (але внаслідок).*

Через дефіс пишуть складні прийменники, які починаються на **з, із**: *з-за, із-за, з-понад, з-попід, з-над, з-під, з-поміж, з-посеред.*

Професійна комунікація

Не стійте **на протязі протязом** години

Мовці інколи використовують сполуку **на протязі** в ролі прийменника часу, який позначає тяглість, тривалість якоїсь дії, явища тощо.

Чіткіше часове значення тривання дії, явища та ін. передають прийменники **протязом і упродовж**.

Іменник *протяз* слід уживати, коли йдеться про різкий струмінь повітря, що продуває приміщення крізь щілини або відчинені двері, вікна та ін., розташовані одне проти одного. Це слово функціонує із прийменником *на*, указуючи на місце, де буває протяз. Отож не стійте на протязі, бо захворієте [10, с. 79].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **екземпляр** чи **примірник** (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Змодельуйте дискусію на тему "Чи варто висловлювати свою думку за допомогою протесту?".

Сполучники

Разом пишуть усі складні сполучники: *притому, причому, аніж, начебто, тобто, зате, з тим* тощо.

Окремо пишуть складені сполучники, які мають при собі частки та сполучникові звороти: *адже ж, або ж, хоч би, хоча б, але ж, бо ж, все ж, замість того щоб, з тим щоб, у міру того як, з тих пір як*.

Через дефіс пишуть складні сполучники, які мають при собі підсилювальні частки: *тільки-но, тим-то, тому-то, якби-то, отож-бо, тож-то*.

Частки

Разом пишуть частки **як, що, чим, аби, де, ані, же (ж), би (б), то, чи**, які стали префіксами, суфіксами або постфіксами; частки **ся (сь)** у зворотних дієсловах та частку **сь** у складі займенників і прислівників: *абихто, анітрішечки, чимдужче, щосили, дедалі, мовби, ніби, начеб, аякже, чималенький, дивиться, піднявся, якийсь, хтось, десь, кудись*.

Окремо пишуть частки, які надають різних емоційних та смислових відтінків висловлюваному: *навіть, тільки, невже, ну, лиш, хоч*.

Частку **що** у сполученнях із прислівниковим значенням: *поки що, хіба що, тільки що*.

Частки **хай, нехай**, що вживають для творення форми наказового способу дієслова (*хай зробить, нехай прийде*) та частки **би (б)**, що вживають для творення форми умовного способу дієслова (*зробив би, піднявся б*).

Через дефіс пишуть частки **-бо, -но, -от, -то, -таки**, які підсилюють значення слова (*прийшов-таки, тому-то, сідай-бо, давай-но*).

Частки **будь-, казна-, хтозна-, бозна-**, які виконують функцію префіксів та частку **-небудь**, що виконує функцію суфікса або постфікса, якщо вони входять до складу прислівників і займенників (*будь-хто, казна-де, хтозна-чого, що-небудь, який-небудь*).

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові, запишіть їх у давальному та орудному відмінках.*

Георгій, Григорій, Василь, Віктор, Федір, Ярослав, Валерій, Юрій, Степан, Олексій, Олександр, Ігор, Лука, Павло, Микола.

Завдання 2. *Запишіть українською мовою.*

Людмила Геннадієвна, Інна Сергєєвна, Віктор Вячеславович, Святослав Аркадієвич, Емма Зинов'євна, Анна Ільнична, Галина Кузьминична, Віолетта Львовна, Алла Юр'євна, Натал'я Васильєвна, Марія Лукинична, Павел Іннокент'євич, Соф'я Петровна.

Завдання 3. *Запишіть у кличному відмінку.*

Інна Павлівна, Віталій Миколайович, Петро Сергійович, Софія Олексіївна, Анастасія Василівна, Ігор Вікторович, Ілля Євгенович, Михайло Петрович, Віктор Валентинович, Любов Олександрівна, Юрій Борисович, Гліб Іванович, Оксана В'ячеславівна, пан директор, офіцер, водій, добродій Артемчук, товаришка Савицька, лікар, професор.

Завдання 4. *Запишіть, розкриваючи дужки.*

Запитали в (Грищук Павло)	Віддали (Осьмачко Владислав)
Відвідали (Сомко Василь)	Подякували (Стріха Ярослав)
Запросили (Махно Степан)	Видали диплом (Гірлиґа Олена)
Викликали (Смолка Олександр)	Відповіли (Перебендя Галина)
Призначили (Прохасько Тарас)	Передали (Лепетуха Ольга)
Нагородили (Олешко Орест)	Познайомилися з (Мохнач Ілля)
Запропонували (Сокирко Андрій)	Спілкувалися з (Мохна Тетяна)
Відзначили (Ковінька Сергій)	Підписано (Кушка Михайло)
Допомогли (Теліґа Петро)	Приїхали з (Кушко Андрій)
Надали (Гаранжа Олег)	Завізовано (Лутай Олексій)
Подарували (Осьмачка Віктор)	Пишаємось (Ольвія Дмитро)

Завдання 5. *Запишіть прізвища українською мовою, згрупувавши їх за написанням (з літерою е в корені та з літерою є в корені).*

Белов, Веселов, Лермонтов, Серов, Степанов, Лесков, Ветров, Хлебников, Светлов, Петров, Седов, Рєпин, Дєдов, Дємидов, Нєседкин, Мєльников, Пєшков, Стєлетов, Слєпцов, Пєров, Трєпетов, Пєрвенцев, Ефрємов, Нєстеров, Снєгов, Бєлинский.

Завдання 6. *Запишіть іменники в родовому відмінку однини:*

а) банк, текст, параграф, абзац, диплом, оклад, костюм, плюш, циклон, дефіс, феодалізм, неоліт, екватор, ґрунт, переклад, автомобіль, транспорт, Стамбул, Буг, Лаос;

б) карбованець, реферат, автограф, авторитет, м'який знак, диплом, спосіб, радіус, кисень, принтер, трикутник, примітивізм, Мадрид, Нєпал, Рейн, Ужгород, океан, космос, мольберт;

в) контроль, податок, загін, предмет, похід, десяток, Тернопіль, Кривий Ріг, кальцій, Мілан, Єгипет, сеанс, живопис, крем, апостроф, документ, реалізм, метрополітен, стандарт, палеоліт, прогрес;

г) арбітраж, мед, завод, Китай, степ, живопис, театр, стиль, Крим, конфлікт, район, наступ, волейбол, банк, радіус, кілометр, граніт, університет, Алтай, страх, розвиток, прогрес, принтер, Гурзуф, Лондон;

д) аудит, аудитор, мажор, теніс, Париж, Пакистан, Сахалін, Ганг, ідеал, комітет, світогляд, жанр, рейс, землетрус, рукопис, гіпс, трактор, Миргород, відсоток;

е) облік, відмінок, магній, вальс, диплом, сорт, максимум, канон, Житомир, епос, об'єкт, Крим, стандарт, Тель-Авів, Ірак, Ізраїль, виклик, принтер, імпресіонізм, Дрогобич, Ватикан, мороз, процес, процесор;

є) звіт, атом, дуєт, буддизм, подіум, бриз, електровоз, логарифм, Марсель, гідроліз, побут, портрет, Цейлон, характер, різновид, Берлін, плакат, термометр, експрес, спів, дисплей, сепаратизм, конфлікт, штаб, граніт.

Завдання 7. *Запишіть, розкривши дужки та поставивши іменник у потрібній формі.*

Фахівець з (аудит), частина (прибуток), на відстані (кілометр), обсяг (видобуток), шлях до (успіх), не вистачає одного (кілограм), термін дії (договір), пам'ять (комп'ютер), наявність (фільтр), приїхали з (Миргород), підвищення посадового (оклад), подавати до (розгляд), курс (долар), величина (коефіцієнт), значення наукового (термін), план (об'єкт), підписання (акт), ухвалення (закон), увійти до (комітет), початок (експеримент), потужність (агрегат), текст (документ), начальник (вокзал), довжина (екватор), оцінка технічного (стан), урахування (фактор), дійшли (висновок), немає іншого (примірник) (акт), правила (розпорядок), з (перелік) заходів, досягли потрібного (результат), величина (стаж), налагодження (облік), структура (опис), керівник (відділ), проведення (інструктаж), вилучення (залишок), немає (номер) (наказ), дотримання (режим), аналіз (текст).

Професійна комунікація

Завдання 8. *З'ясуйте значення слів фах, спеціальність, професія. Зверніть увагу на їхнє правильне вживання. Прорекламуйте обрану вами спеціальність для майбутніх абітурієнтів, уживаючи відповідні терміни.*

Завдання 9. *Запишіть словосполучення, розкриваючи дужки та обираючи закінчення -ам (-ям) або -ах (-ях).*

Допомогли люд.., віддали сусід.., літали по орбіт.., розвозили по бригад.., ходили по музе.., плавали по озер.., бігали по стежк.., їздили по міст.., розклали по полиц.., розставили по кімнат.., запропонували лікар.., розмістили по вагон.., розказали діт.., читали по склад.., розподілили по област.., рухалися по кол.., розкидали по грядк.. .

Завдання 10. *Запишіть у давальному відмінку однини: в один стовпчик іменники із закінченням -еві, а у другий стовпчик іменники із закінченням -ові.*

Школяр, столяр, слухач, інженер, доповідач, лікар, товариш, звір, командир, тесляр, писар, оглядач, друкар, пісняр, сторож, слюсар, аптекар, гончар, Гончар, каменярь, школяр, пісняр.

Завдання 11. *Запишіть словосполучення, розкривши дужки.*

Низка (стаття), усіх (суддя), багато (прислів'я), шість (кілограм), кілька рожевих (пелюстка), двоє (селянин), п'ять (доповідь), шість (громадянин), десять (апельсин), безліч (обличчя), вісім (місце), двадцять (гривня), ряди (автомобіль), нових (рояль), десять (мандарин), півкілограма (цукерка), банка (помідор), тонна (баклажан), отара (вівця).

Завдання 12. *Запишіть іменники в орудному відмінку однини.*

Повінь, розкіш, жовч, діагональ, тінь, гордість, ожеледь, вісь, суміш, подорож, Волинь, можливість, емаль, папороть, зустріч, особливість, гордість, совість, паморозь, міць, потужність, річ, суть, доповідь, ріка Об, путь, акварель, кров, любов, галузь, область.

Завдання 13. *Утворіть різні форми порівняння від прикметників.*

Цінний, стрункий, гнучкий, стійкий, новий, дешевий, повільний, лютий, сильний, легкий, чудовий, самотній, гарний, доречний, духмяний, прозорий, дорогоцінний, холодний, червоний, жорсткий, доцільний, цікавий, живий, круглий, смачний, дорогий.

Завдання 14. *Запишіть словами, поставивши числівники в потрібному відмінку.*

До 1 376 додати 7; від 5 298 відняти 24; скласти 8 із 54 8697; до 3 624 додати 9; від 311 2386 відняти 11; скласти 5 із 754; від 1 632 відняти 4; скласти 23 із 62 873; до 8 957 додати 19; сума чисел дорівнює 203; визначити добуток від множення 535 на 7; скласти 127 із 648 579; скласти 45 із 3 564; сума чисел дорівнює 876; від 7 856 відняти 91; відстань дорівнює 1 861 км; на 136 маршруті автобуса; скласти 17 із 586 492; скласти 19 із 378 564; від 1 756 відняти 18; скласти 22 із 785 642.

Завдання 15. *Запишіть дати словами.*

Угода від 19.03.2011 року. Народився 28.04.1986 року. Подовжено до 15.08.2017 року. Призначено на 01.04.2011 року. Подовжено до 17.05.2015 року. Одружилися 12.09.2005 року. Документ видано 18.01.2003 року. Починаючи з 10.03.2007 року. Виїхав 24.02.2009 року. Програму затверджено 16.02.2011 року.

Завдання 16. *Запишіть числівники словами, розкрийте дужки.*

40,5 (центнер), 174 (гривня), 3,5 (метр), 2,5 (тонна), 4 (кілограм), 6,05 (грам), більше 32,7 (відсоток), 1,8 (градус), 2 (олівець), 3 (стіл), півтори (година), півтора (гривня).

Завдання 17. *Перекладіть українською мовою речення. Порівняйте форми дієслів в українській та російській мовах.*

1. Давайте рассмотрим данную теорему. 2. Давайте сравним эти примеры. 3. Рассмотрим несколько самых простейших способов решения задачи. 4. Выберем самый короткий путь решения. 5. Предположим, что a равно b .

Завдання 18. *Перекладіть українською мовою словосполучення, до складу яких належать активні дієприкметники.*

Доминирующий процесс, существующие физические законы, запоминающее устройство, заведующий лабораторией, регулирующий клапан, затухающие колебания, действующий прибор, следующий вопрос, поступающий на факультет, командующий флотом.

Завдання 19. *Перекладіть українською мовою словосполучення, до складу яких належать пасивні дієприкметники.*

Направляемая волна, наблюдаемый объект, выражаемый формулой, выталкиваемый на поверхность, звуконепроницаемый материал, устраняемые помехи, компенсируемый за счет..., нелокализуемое явление, освещаемое помещение, охлаждаемый в воде.

Завдання 20. *Перепишіть речення, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені літери. Поясніть орфограми.*

1. Аудитор – бухгалтер(ревізор), що має спеціальні повноважен...я від д...ржавних органів на перевірку стану фінансово(господарс...кої) діяльності ...кціонерних к...мпаній. 2. Міжнародний ринок – с...стема міжнародних торг...вельно(екон...мічних) і кр...дитно(ф...нансових) відносин між н...ціональними г...сподарствами. 3. Інфр...структура – сукупність допоміжних галузей, використовуваних усіма або більшістю гр...мадян

та підпр...ємств країни ((авто)магістралі, мости, транспортні с...стеми, (водо)пост...чання, (електро)енергія, ф...нансове й банківс...ке обслуговуван...я).

Завдання 21. *Замініть, де потрібно, малу літеру на велику. Поясніть написання великої літери.*

Генеральний секретар ООН, президент академії наук України, королівство бельгія, слобожанщина, новий рік, біблія, данило галицький, медінститут, декларація прав людини, ахіллесова п'ята, грінченків словник, нобелівська премія, орден дружби народів, порт балаклава, кафедра української мови полтавської педакадемії, український поліграфічний інститут ім. івана франка, верховна рада України.

Завдання 22. *Уставте, де потрібно, пропущені букви. Прочитайте, поясніть вимову й правопис слів.*

Париж – пари...ький, Прага – пра...ький, дорогий – доро...чий, вузький – ву...чий, соня...ник, серде...на хвороба, серде...на людина, студент – студен...ський, книга – у кни...ці, юшка – у ю...ці, кіготь – кі...ті, радитися – ти ради...ся, сміятися – ти сміє...ся, він сміє...ся, невістка – невіс...ці, їздити – їж...у.

Завдання 23. *Поясніть значення поданих слів. Замість крапок напишіть и, і або ї. Поясніть правопис.*

Агност...ц...зм, Ч...лі, Верг...л...й, ауд...єнц...я, ...нду...зм, д...в...з...я, ант...б...от...к, шас..., р...тор...ка, Ка...р, к...бернет...ка, С...рія, Колх...да, К...пар...с, Ф...ладельф...я, С...ракузи, моза...ка, Мекс...ка, л...м...т, сто...ц...зм, д...ф...рамб, ...нгред...єнт, аж...отаж, д...сплей, сп...р...т...зм, сп...р...т...зм, пер...од...зац...я, с...єста, брав...с...мо, л...мон, коло...ди, аз...мут, Лу...зіана, в...мпел, сп...рт, х...мера, флю...д, ун...вермаг, Р...чард, г...гант, ант...лопа, екв...валент, рад...кул...т, з...ґзаґ.

Запитання й завдання для самодіагностики

1. Поясніть поняття "морфологічна норма".
2. Коли в родовому відмінку однини іменників II відміни слід писати закінчення -у, -ю, а коли -а, -я?
3. Які закінчення іменників чоловічого роду II відміни в давальному відмінку однини?
4. Поясніть правила чергування приголосних під час словотворення.
5. У яких словах не відбувається спрощення у групах приголосних?

6. Поясніть правила написання слів іншомовного походження.
7. Які типові порушення словозміни прикметників спостерігають у діловодстві?
8. Розкрийте особливості відмінювання кількісних числівників.
9. Поясніть складні випадки відмінювання займенників.
10. Охарактеризуйте вживання дієприкметників в українській мові.

Тести для самоконтролю

1. Позначте випадок непорушення морфологічних норм
 - А проектування автомобілей, більш детальніший розгляд
 - Б слідуючим виступить, довгі коріння
 - В заключити договір, семерих козенят
 - Г два керівники, приступити до роботи
 - Д у відповідності з планом, відношення до батьків
2. Позначте неправильно визначений рід іменника
 - А далека путь, високоякісна вермішель
 - Б різкий біль, нерозбірливий підпис
 - В широкий степ, дорогий шампунь
 - Г висока насип, старовинний рукопис
 - Д довга авеню, смачна кольрабі
3. Позначте рядок, де в усіх випадках правильно вжито числову форму прикметника
 - А кругле каміння, важке колосся, біляве волосся
 - Б дрібне насіння, обгорілі клоччя, хатнє начиння
 - В зелене гілля, сонячні проміння, картопляне лушпиння
 - Г довгі віття, пожовклі листя, курячі пір'я
 - Д відомі ім'я, довгі волосся, мичкуваті коріння
4. Позначте речення з помилкою у вживанні форми прислівника
 - А Потрібно ретельніше чистити зуби.
 - Б Найдоцільніше – перенести зустріч на завтра.
 - В Ця проблема досліджується найбільш детальніше.
 - Г Хлопчик виконав роботу найкраще.
 - Д Необхідно частіше бувати на свіжому повітрі.
5. Позначте ряд правильно побудованих словосполучень із прийменником **по**
 - А бігати по траві, екзамен по фізиці
 - Б рухатися по колу, поїхати по гриби

- В** робота по ліквідації, повзти по стіні
Г пливти по воді, по висновку фахівців
Д піти по воду, виконати по замовленню
- 6.** Позначте рядок слів, у яких у кожному випадку треба обрати велику літеру
- А** (Х,х)арківський (Н,н)аціональний (У,у)ніверситет, (М,м)арійчині вишиванки, (Н,н)ародний артист України
Б собака (Б,б)ілий (Б,б)ім (Ч,ч)орне (В,в)ухо, (І,і)горів дім, (М,м)іністерство (Ф,ф)інансів України
В місто (Ж,ж)овті (В,в)оди, (Ш,ш)евченківська хата, країни (З,з)аходу
Г (Г,г)олова (В,в)ерховної (Р,р)ади України, князь (Я,я)рослав (М,м)удрий, (Ш,ш)евченкові поезії
Д (Н,н)аціональна (С,с)пілка (П,п)исьменників України, (А,а)ндріївська (Ц,ц)церква, (К,к)абінет (М,м)іністрів України
- 7.** Позначте рядок слів, у кожному з яких на місці пропуску не пишуть *ь*
- А** лицар.., тон..ший, на калинон..ці
Б дівчин..ці, нян..чити, у хатин..ці
В брин..чати, різ..бяр, велетен..ський
Г мізин..чик, мен..ший, дівчинон..ці
Д промін..чик, девят..сот, у схован..ці
- 8.** Позначте рядок слів, у кожному з яких вимову відображають на письмі
- А** корис..ний, ус..ний, щас..ливий, контраст..ний
Б швидкіс..ний, радіс..ний, облас..ний, наїз..ник
В зліс..ний, кількіс..ний, пес..ливий, чес..ний
Г піс..ний, якіс..ний, зап'яс..ний, віс..ник
Д бриз..нути, шіс..надцять, тиж..невий
- 9.** Позначте рядок складних слів, кожне з яких пишуть через дефіс
- А** (науково)дослідний, (сіро)голубий, (вище)викладений
Б (аграрно)сировинний, (жовто)блакитний, (східно)слов'янський
В (кисло)солодкий, (пів)Києва, (електронно)обчислювальний
Г (жовто)гарячий, (сільсько)господарський, (мовно)літературний
Д (напів)автомат, (військово)зобов'язаний, валютно(фінансовий)
- 10.** Позначте рядок слів, у кожному з яких на місці пропуску пишуть апостроф
- А** ластів..я, прем..єра, інтерв..ю, гондол..єр
Б здоров..я, комп..ютер, мавп..чий, суб..єктивний

- В** п..єдестал, об..єкт, арф..яр, Рейк..явік
Г об..їхати, ад..ютант, П..ємонт, міл..ярд
Д без..ядерний, духм..яний, різьб..яр

Домашнє завдання

1. Прочитайте фрагмент художнього твору. Напишіть есе на тему "Які ми – українці?", використовуючи іменники різних лексико-граматичних категорій. Визначте рід, число, відмінок іменників та ступені порівняння прикметників, ужитих вами в тексті.

В останній день у Харкові йшла містом (майдан Свободи, вулиця Сумська, Бурсацький узвіз), дивилася на людей та аж плакала од любові й жалості. Люди – прекрасні. А українці – особливо. Якісь такі міцні національні здоров'я та врода! Чудові волосся, вії, очі, колір обличчя, рум'янець. Сміх, оптимізм, дотепність. І безмежна терплячість. Занадто велика терплячість.

2. Розкрийте дужки, правильно запишіть слова іншомовного походження.

Мі(с,сс)урі, коло(н,нн)а, маро(к,кк)анець, мі(р,рр)а, а(п,пп)ерцепція, комі(с,сс)ія, те(р,рр)иторія, а(с,сс)амблея, те(р,рр)икон, а(н,нн)отація, ба(р,рр)око, а(с,сс)истент, не(т,тт)о, і(н,нн)овація, Ру(с,сс)о, фі(н,нн)и, ша(с,сс)і, а(к,кк)умулятор, експре(с,сс)ія, конт(р,рр)еволюція, емі(с,сс)ія, сю(р,рр)еалізм, і(р,рр)еальний, баро(к,кк)о, гру(п,пп)овий, сю(р,рр)еалізм, і(р,рр)аціональний, е(м,мм)ігрант, ка(с,сс)ир, рене(с,сс)анс, бру(т,тт)о, а(с,сс)ортимент, а(с,сс)оціація, інте(л,лл)ігент, і(л,лл)юмінація, ко(л,лл)ега, ко(р,рр)еспондент, е(ф,фф)ективний, а(с,сс)истент.

Рекомендована література

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – Київ : Либідь, 1994. – 254 с.

2. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.

3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – Київ : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.

4. Головащук С. Г. Словник-довідник з правопису та слововживання / С. Г. Головащук. – Київ : Наукова думка, 1979. – 260 с.
5. Довідник з культури мови / за ред. Я. Єрмоленко. – Київ : Вища школа, 2005. – 399 с.
6. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – Київ : ВЦ "Академія", 2007. – 360 с.
7. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – Київ : Либідь, 1995. – 298 с.
8. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Інститут української мови. – 6-те вид., стереотип. – Київ : Наукова думка, 1997. – 240 с.
9. Черемська О. С. Дефініції слова в контексті лінгвософського виміру / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко // *Ukrainistika: minulost, přítomnost, budoucnost III. Jazyk. Kolektivní monografie věnovaná 20. výročí zahájení výuky ukrajinštiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě Masarykove univerzity v Brně* / Ed. Halyna Myronova aj. = *Україністика: Минуле, сучасне, майбутнє III. Мова. Колективна монографія, присвячена 20-річчю україністики на Філософському факультеті Університету імені Масарика в Брно* / ред. : Галина Миронова та ін. – Brno : Jan Sojnek – Galium, 2015. – С. 457–465.
10. Черемська О. С. Українська мова науки, аналітичної сфери та управління : навч. посіб. / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 240 с.
11. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів : довід. вид. / Є. Д. Чак. – Вид. 2-ге, переробл. – Київ : Радянська школа, 1984. – 184 с.

5. Синтаксичні та пунктуаційні норми як компонент формування мовної компетенції

5.1. Синтаксична нормативність мовлення.

5.2. Складні випадки побудови словосполучень і речень.

5.3. Найважливіші пунктуаційні норми української літературної мови.

Мета: закріпити у студентів теоретичні відомості про синтаксичні явища та пунктуаційні норми української мови; виробити навички в самостійному аналізі, уміння застосовувати на практиці правила граматики; поглибити вміння виявляти та виправляти порушення літературних норм в усному й писемному мовленні.

Компетентності: лінгвістична, інформаційна, ціннісно-смилова, комунікативна; професійна.

Ключові слова: словосполучення, речення, відмінкові форми, редагування, розділові знаки.

Теоретична частина

Синтаксис – душа мови.

М. Рильський

Пунктуація – важливий інструмент мови.

Кожний розділовий знак завжди

має свій смисл.

І. Вихованець

5.1. Синтаксична нормативність мовлення

Синтаксичні норми виявляють себе у правильній побудові синтаксичних конструкцій – словосполучень і речень. Досить часто ці норми порушують як в усному, так і писемному мовленні. Якщо нормативність морфологічної форми можна перевірити за словником, то, будуючи словосполучення чи речення, змушені здебільшого покладатися на свій мовленнєвий досвід та практику використання таких синтаксичних конструкцій у текстах.

Якщо в морфології нормативні варіанти можна розрізняти за сферою вживання чи хронологічними показниками, то нормативні варіанти синтаксичних конструкцій часто пов'язані з різними відтінками значення. Тому перед мовцем, який складає усний чи писемний текст, нерідко постає питання, який із варіантів обрати для більш точного вираження заданого змісту. У вирішенні цього питання велику роль відіграє індивідуальність

мовця, його здатність до самооцінки, уміння проаналізувати свій комунікативний намір і визначити мовні засоби для його вираження.

У писемних текстах і в усному мовленні трапляються синтаксичні конструкції, які не викликають заперечень, з огляду на їхню нормативність, але є неприйнятними для літературного вживання. Це буває внаслідок того, що такі конструкції не відповідають вимогам точності й логічності мовлення, оскільки припускають можливість неоднозначних тлумачень. Наприклад: *Заступник повідомив директорові, що його референт не підготував необхідні для переговорів матеріали* (чий референт – директора чи заступника?). Тому побудова словосполучень та речень потребує від мовця з'ясування логічних зв'язків, наявних у мовленнєвому контексті, здатності прогнозувати всі можливі тлумачення синтаксичних конструкцій. Особливо це стосується наукового мовлення (рис. 5.1).

Для синтаксису наукового мовлення характерні:

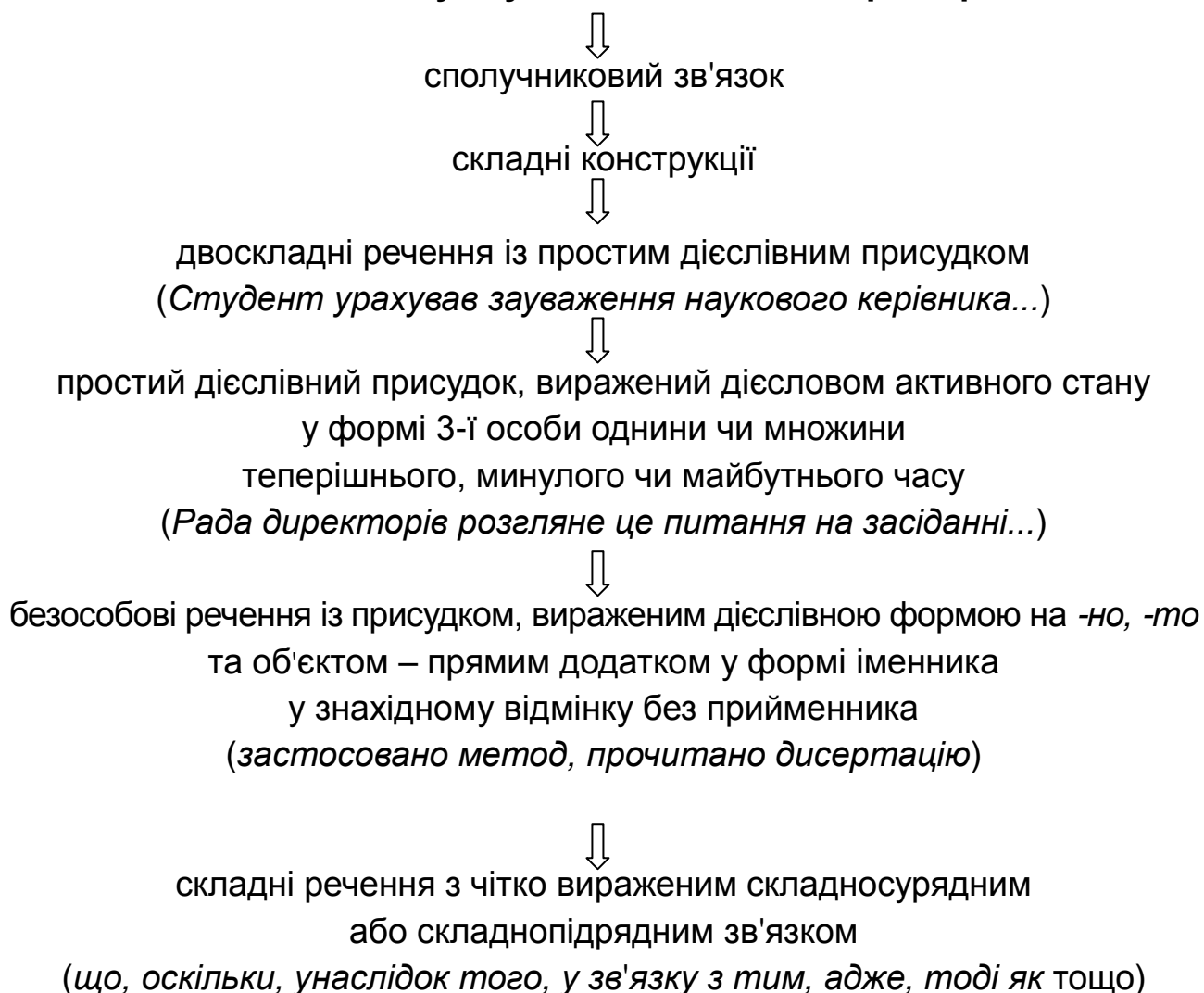

Рис. 5.1. Синтаксис наукового мовлення

Таким чином, синтаксичну нормативність мовлення забезпечує дотримання цілого комплексу вимог, пов'язаних не лише із власне мовними чинниками, а й певними відтінками змісту й тими логічними зв'язками, які мають бути відтворені в тексті.

Далі слід розглянути найбільш частотні випадки порушення синтаксичних норм, а також найважливіші правила та варіанти побудови синтаксичних конструкцій.

5.2. Складні випадки побудови словосполучень і речень

Порушення синтаксичної норми в побудові словосполучень може бути пов'язано з різними причинами: недостатнє знання мови, низький мовнокультурний рівень, вплив російської мови тощо.

Одним із прикладів таких порушень є неправильне вживання форми залежного слова в дієслівних та прикметникових словосполученнях (типу: *властивий для нього, характерний йому*, замість нормативного *властивий йому, характерний для нього*). У наведених прикладах прикметники близькі за значенням і, водночас, потребують після себе неоднакових відмінків: *властивий (кому?)*, але *характерний (для кого?)*. У ненормованому мовленні відбувається підміна однієї відмінкової форми іншою, унаслідок чого виникають помилки.

Помилки в побудові словосполучень можуть бути викликані впливом російської мови, унаслідок того, що еквівалентні в обох мовах дієслова потребують неоднакових відмінкових форм залежного слова: *благодарить (кого?)*, але *дякувати (кому?)*. Слід навести приклади словосполучень, які в українській і російській мовах мають різні форми залежного слова (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Відмінкові форми залежного слова в українській та російській мовах

Українська мова	Російська мова
1	2
потребувати допомоги	<i>нуждаться в помощи</i>
зазнавати втрат	<i>нести потери</i>
завдати збитків	<i>причинить ущерб</i>
наслідувати дорослих	<i>подражать взрослым</i>
одружитися з Ольгою	<i>жениться на Ольге</i>

1	2
вибачити йому	<i>извинить его</i>
сміятися з нього	<i>смеяться над ним</i>
доглядати хворого	<i>ухаживать за больным</i>

Під впливом російської мови можуть бути неправильно побудовані й словосполучення із прийменниками. Так, наприклад, невиправдано часто спостерігають в українській мові словосполучення із прийменником **по**. В українській мові цей прийменник поєднують з іменником у місцевому відмінку та вживають у кількох значеннях. Це може бути **значення місця**, у такому разі прийменник поєднують із конкретним іменником, а дієслово передає значення руху: *рухатися по поверхні, бігти по вулиці, повзти по стіні*.

Прийменник **по** можна також уживати у словосполученнях, що пояснюють **наявність певних стосунків між особами**: *родич по матері, знайомий по роботі, приятель по школі*. Іменники в таких словосполученнях обмежені лексично: головне слово позначає особу, а залежне називає обставини, за яких виникли стосунки.

Прийменник **по** використовують у конструкціях, що позначають **дію та предмет, на який спрямовано дію**: *ударити по м'ячу*. У таких словосполученнях прийменник **по** можна вживати паралельно з іншими прийменниками: *стріляти по ворогові – стріляти у ворога*.

Нормативним є також уживання прийменника **по** у словосполученнях **із розподільним значенням**: *дати дітям по цукерці, заплатити робітникам по п'ять гривень*.

Уживають прийменник **по** і в конструкціях **із значенням мети**: *піти по хліб, послати по лікаря, поїхати по гриби*.

Також прийменник **по** можна вживати у словосполученнях, які позначають **місце поширення діяльності**: *наказ по інституту, різьбяр по дереву*.

У словосполученнях з іншими значеннями прийменник **по** вживають рідко й несистемно, до того ж іноді паралельно з іншими прийменниками: *заходити по черзі, дістати по знайомству, передати по радіо, іти по слідах (слідами), по закінченні терміну (після закінчення терміну)*.

У російській мові прийменник **по** вживають набагато частіше: крім усіх перелічених значень, характерних для української мови, прийменник

по може бути використаний у низці інших словосполучень. Саме тому в ненормованому українському мовленні можна спостерігати типове для російської мови вживання прийменника **по**: *працювати по сумісництву, по замовленню слухачів, заходи по вивченню* та ін.

Подібні порушення тим більш прикрі, що в українській мові існує досить багато еквівалентів російського прийменника **по**. Слід навести приклади українських словосполучень, що відповідають російським конструкціям із прийменником **по**:

<i>работать по совместительству</i>	працювати за сумісництвом
<i>по заказу слушателей</i>	на замовлення слухачів
<i>мероприятия по изучению</i>	заходи щодо вивчення
<i>мероприятия по празднованию</i>	заходи для святкування, заходи з нагоди святкування
<i>по приказу директора</i>	згідно з наказом директора
<i>передать по наследству</i>	передати у спадщину (у спадок)
<i>по получению письма</i>	після отримання листа
<i>работа по ликвидации</i>	робота з ліквідації
<i>произошло по ошибке</i>	сталось через помилку
<i>пособие по математике</i>	посібник із математики

Еквівалентними до російських конструкцій із прийменником **по** можуть бути також словосполучення без прийменника із залежним словом у формах родового та орудного відмінків:

<i>опыт по разработке</i>	досвід розроблення
<i>кампания по сбору подписей</i>	кампанія збирання підписів
<i>общество по охране животных</i>	товариство охорони тварин
<i>идти по берегу</i>	іти берегом
<i>идти по следам</i>	іти слідами (по слідах)
<i>богатый по содержанию</i>	багатий змістом (за змістом)
<i>старший по возрасту</i>	старший віком (за віком)
<i>по целым дням</i>	цілими днями
<i>работать по вечерам</i>	працювати вечорами

Таким чином, прийменник **по** в українській мові має вужчий обсяг значень, порівняно з російською мовою. Це слід ураховувати, перекладаючи тексти з російської мови українською, а також під час складання текстів українською мовою. Для того щоб уникнути порушень, треба правильно дібрати прийменник, який є еквівалентним до російського прийменника **по**.

Порушення синтаксичної норми виникають і у зв'язку з уживанням інших прийменників, зокрема, прийменника **при**.

Прийменник **при** в українській мові найчастіше вживають паралельно із прийменниками **біля** й **коло** для позначення **місця**: *біля входу, коло входу, при вході*. Також цей прийменник може передавати значення **певного стосунку до кого-небудь, чого-небудь**: *комісія при Кабінеті Міністрів, перебувати при штабі*. Сполучення із прийменником **при** можуть указувати на **наявність чогось у будь-кого** або на **присутність когось будь-де**: *бути при зброї, говорити при сторонніх*. За допомогою прийменника **при** можна вказати на **супутні обставини**: *при світлі лампи*.

В інших значеннях та мовленнєвих контекстах прийменник **при** не вживають. Проте під впливом російської мови, де цей прийменник має більший обсяг значень, можна спостерігати в українському мовленні ненормативне вживання цього прийменника, типове для російської мови: *при вивченні цієї теми, при виконанні службових обов'язків* тощо.

В українській мові є різноманітні можливості виразити той зміст, який у російській мові звичайно передають конструкціями із прийменником **при**. Якщо така конструкція має значення часу, то її можна перекласти з допомогою прийменникового сполучення **під час**: *при изучении этой темы – під час вивчення цієї теми*, можливе також використання підрядного речення часу: *при изучении этой темы – коли вивчають цю тему; при изменении налоговой политики – коли змінюють податкову політику*. Подібний зміст можна також передати з допомогою дієприслівникового звороту: *при изучении этой темы – вивчаючи цю тему; при распределении средств – розподіляючи кошти*.

В окремих випадках, якщо йдеться про **певний проміжок часу**, уживають конструкцію з прийменником **за**: *при жизни Шевченко – за життя Шевченка*. Конструкція з прийменником **при** може передавати значення **умови**. У такому разі її можна перекласти з допомогою прийменників **за**, **за умови**, а також підрядним реченням умови: *при таких обстоятельствах – за таких обставин; коммерческая деятельность возможна при сохранении юридической самостоятельности предприятий – комерційна діяльність можлива за умови збереження юридичної самостійності підприємств – комерційна діяльність можлива, якщо збережено юридичну самостійність підприємств*.

Отже, в окремих випадках до російських конструкцій із прийменником **при** існує кілька українських відповідників. Це створює для мовця

можливість вибору найбільш доречного варіанта та урізноманітнення викладу.

Слід ознайомитися з типовими помилками вживання прийменника

при. Приклади, коли його потрібно замінити прийменником **за**:

при несприятливих умовах – за несприятливих умов;

при Польщі – за Польщі (у часи Польщі);

при умові – за умови;

при необхідності – за потреби;

при сприянні – за сприяння;

при підтримці народу – за підтримки народу;

при всякій нагоді – за всякої нагоди.

Приклади, коли прийменник **при** потрібно замінювати **безприймєн-никовою конструкцією**:

при розгляді справи – розглядаючи справу;

при кінці року – наприкінці року;

при оцінці ситуації – оцінюючи ситуацію;

при призначенні – призначаючи;

при бажанні – бажаючи;

при писанні твору – пишучи твір;

при підписанні договору – підписуючи договір;

при здійсненні запланованого – здійснюючи заплановане.

Прийменник **при** слід замінювати прийменником **для** в таких випадках:

при виробництві сиру – для виробництва сиру;

при виготовленні деталей – для виготовлення деталей.

Інші варіанти заміни прийменника **при**, коли його вжито ненормативно:

при спеці – коли спека або в разі спеки;

при настанні холодів – у разі похолодання;

при зростанні показників виробництва – зі зростанням показників виробництва;

при тому всьому – попри те все;

при тому не сумував – попри те не сумував;

при відкритті виставки – під час відкриття виставки;

при всій скруті – хоч яка скрута.

Отже, слід запам'ятати: **при** вживають, коли конструкції із цим прийменником указують на близькість предмета чи особи, а також на належність до певного складу чи до когось.

Порушення синтаксичних норм може виникати в різних за структурою реченнях. Слід звернути увагу на **особливості зв'язку присудка з підметом**.

Як відомо, у реченні присудок може узгоджуватися з підметом за ознаками роду, числа чи особи. Дотримання цього правила не пов'язане із труднощами, якщо підмет має хоча б одну з перелічених ознак: роду (*громадянин подав заяву, громадянка подала заяву*), числа (*громадянин висловив, громадяни висловили*) чи особи (*я доручаю, ми доручаємо*). Але буває так, що підмет у реченні не охарактеризований за названими ознаками. Коли підмет виражений словосполученням, виникає запитання, у якій формі має бути присудок – однини чи множини: *П'ять чоловік з'явилося* чи *П'ять чоловік з'явилися*; *Роботу виконувало двадцять працівників* чи *Роботу виконували двадцять працівників*. Подібні запитання часто виникають під час укладання ділових паперів: звітів, протоколів, службових записок тощо. Є правила, які регулюють уживання присудка в однині чи множині.

Якщо до складу підмета входить числівник **один** (один, двадцять один, сто один і под.), присудок слід уживати у формі **однини**: *На роботу вийшов двадцять один працівник*. Слід зазначити, що в діловому тексті подібну інформацію можна передавати описово: *На роботу вийшли працівники в кількості двадцяти одного*. Описова конструкція є більш офіційною, порівняно з попереднім варіантом.

До складу підмета можуть входити числівники **два, три, чотири, обидва**. У такому разі присудок слід уживати у **множині**. Наприклад: *Два учні написали заяви. Два підручники лежали на столі*. Однина можлива лише в разі вживання безособової конструкції з дієприкметником на **-но, -то**. Наприклад: *Було присуджено дві перших премії*.

До складу підмета можуть належати інші числівники, починаючи з **п'яти**. У такому разі присудок може стояти **як в однині, так і множині**, що залежить від деяких особливостей значення підмета. Якщо підмет називає пасивні предмети, які виступають у вигляді нерозчленованої, цілісної групи, то присудок, переважно, уживають в однині: *П'ять викладачів увійшло до складу комісії*. Якщо підмет називає групу предметів, кожний з яких діє активно, то присудок уживають, переважно, у формі множини: *П'ять студентів написали роботу на "відмінно"*.

Досить часто виникає потреба назвати приблизну, відносну або точно невизначену кількість предметів, що виконують певні дії. Таку інформацію передають слова типу **більшість, меншість, частина, багато**,

кілька, решта, які поєднують з іменником у формі родового відмінка множини: *більшість студентів, решта викладачів*. У таких випадках присудок уживають, переважно, у формі **однини**: *Частина студентів навчається на "добре" та "відмінно"*. *Більшість положень доповіді ілюструють вдалими прикладами*.

Зверніть увагу!

Зв'язок числівників з іменниками	
Правила	Приклади
1. Числівник один узгоджують з іменниками в роді, числі та відмінку	<i>один зошит, одного зошита; одна книжка, одну книжку; одно (одне) слово</i>
2. Числівник одні поєднують лише з іменниками, що мають тільки форму множини	<i>одні ножиці; одні канікули</i>
3. Після числівників два, обидва, три, чотири (а також після складених числівників, останнім словом яких є два, три, чотири) іменники вживають у формі називного відмінка множини	<i>два хлопці; чотири факультети</i>
4. Числівники два, три, чотири не поєднують з іменниками: <ul style="list-style-type: none"> • що не підлягають лічбі; • що вживають лише у множині; • IV відміни 	<i>гордість, турбота; гроші, кошти; теля, лоша</i>
5. Числівники п'ять і більше вживають з іменниками у формі родового відмінка множини	<i>шістнадцять комп'ютерів; сто двадцять сім верстатів</i>
6. Після числівників тисяча, мільйон, мільярд, нуль іменники вживають у формі родового відмінка множини	<i>тисяча тонн; нуль одиниць</i>
7. Із неозначено-кількісними та збірними числівниками іменники вживають у формі родового відмінка множини	<i>багато студентів; декілька тижнів</i>
8. Після дробових числівників іменники вживають у формі родового відмінка однини	<i>одна друга кілометра; п'ять цілих і одна третя гектара</i>
9. Порядкові числівники узгоджують з іменниками в роді, числі й відмінку	<i>п'ятий місяць; двісті п'ятий номер</i>
10. Назви місяців у датах уживають тільки в родовому відмінку	<i>перше лютого; одинадцять листопада</i>

Питання про те, у якій формі треба вживати присудок, виникає і в тих випадках, коли до складу підмета входить займенник, не охарактеризований за ознакою числа: *хто, ніхто, дехто*. За такого підмета присудок уживають **в однині**. Наприклад: *Дехто з батьків несумлінно ставиться до своїх обов'язків. Ніхто з присутніх не зміг відповісти на поставлене запитання.*

Перелічені правила не є надто категоричними, у кожному конкретному випадку вживання підмета з кількісним значенням слід зважати на особливості змісту, що передає речення, та лексичне оточення підмета.

Поширеними є відхилення в побудові речень **із дієприслівниковими зворотами**. Дієприслівниковий зворот позначає другорядну дію, яка є супутньою щодо головної дії, вираженої власне реченням. Наприклад: *Виконавши роботу, учні зібрали інструменти. Виконуючи роботу, учні користувались інструментами.* Як видно, у подібних реченнях дієприслівниковий зворот пов'язаний граматично й за змістом із наступним реченням, яке поєднане із цим зворотом. Щоб такий зв'язок мав нормативне мовне вираження, треба дотримуватися певних правил. Найголовніше з них таке: **дієприслівник і дієслівна форма в реченні повинні називати дії, які виконує одна й та ж особа або предмет**. Наприклад: *Читаючи ці рядки, я відчуваю радість.* У цьому реченні виконавець дії, вираженої дієприслівниковим зворотом, і виконавець дії, вираженої дієсловом у реченні, той самий – він позначений займенником *я* (*я читаю рядки і я відчуваю радість*). Якщо це правило порушують, виникають неконкретні утворення типу: *Читаючи ці рядки, радість переповнює мене* (*читаю я, але переповнює радість*). Подібні речення можна відредагувати, замінивши дієприслівниковий зворот підрядним реченням умовно-часового змісту: *Коли я читаю ці рядки, радість переповнює мене*. Можливий інший шлях – трансформація речення, із метою заміни підмета: *Читаючи ці рядки, я відчуваю радість.*

Ці правила побудови речень із дієприслівниковими зворотами слід застосувати в тих випадках, коли в реченні функціонує дієслівний присудок. Якщо ж присудок іменний, дієприслівниковий зворот слід уживати обережно, оскільки такі конструкції не завжди відповідають нормі. Так, наприклад, видаються сумнівними щодо нормативності речення типу: *Закінчивши інститут, він був направлений на роботу в міліцію. Відтворивши в пам'яті ці події, він був щасливий.* Краще в подібних випадках

використати інші синтаксичні моделі: *Після закінчення інституту він був сповнений бажання працювати. Відтворивши в пам'яті ці події, він відчув себе щасливим.*

На рівні речення трапляються порушення норми, пов'язані з уживанням **однорідних членів речення**. Такі помилки можуть виникати, унаслідок поєднання слів, що називають родові та видові поняття. Так, наприклад, не можна вважати нормативними речення типу: *Бібліотека отримує газети, журнали, періодику.* У цьому реченні до ряду перелічуваних предметів потрапили родова назва, що означає ширше поняття (*періодика*), і видові назви, що вкладають у родові поняття як частину від цілого (*газети й журнали* – різновиди періодики). Відредагувати подібні речення можна з допомогою слів, які дозволяють виявити родові зв'язки: *зокрема, у тому числі, серед них* і под. Наприклад: *Бібліотека отримує періодику, зокрема газети й журнали.* Можливий і такий варіант: *Бібліотека отримує газети, журнали, іншу періодику.*

Також невдалим є ряд однорідних членів, до якого входять поняття, що в чомусь збігаються або перехрещуються: *У ліквідації наслідків стихійного лиха брали участь робітники, працівники установ, населення (робітники та працівники установ – це теж населення, тому речення потребує редагування).*

Члени однорідного ряду слід виділяти на одній підставі, щоб вони становили співвідносні поняття, інакше виникає порушення логіки викладу: *Учитель доцільно використовує технічні засоби навчання й різноманітні прийоми аналізу художнього тексту.* Подібні утворення є невдалими ще й тому, що поєднання в них двох різних за змістом тез створює перешкоди для подальшого послідовного розвитку кожної з них.

У реченнях з однорідними членами можливе й таке порушення норми, як спільний додаток до однорідних членів, які керують різними відмінковими формами. Слід розглянути таке речення: *Завод освоїв і почав випуск нової продукції.* У цьому реченні два однорідних присудки керують різними відмінками: *освоїв кого? що?* (знахідний відмінок) і *почав випуск кого? чого?* (родовий відмінок). Але речення побудовано таким чином, що словесно вираженою є лише форма родового відмінка – *продукції*. Тому цю форму, попри те, що нею керує тільки другий присудок, сприймають як залежну від обох присудків, як спільний додаток до них. Але, оскільки перший присудок (*освоїв*) не може керувати родовим відмінком,

у реченні наявне порушення синтаксичної норми. Нормативність подібних висловлювань забезпечено за умови, якщо кожен з однорідних присудків має свою залежну словоформу: *Завод освоїв нову продукцію і почав її випуск.*

Запам'ятайте!

Основні вимоги до використання однорідних членів речення такі:

1. Розподіл на однорідні члени речення мусить мати одну підставу, наприклад: *Економічне зростання будь-якої країни визначено шістьма основними факторами, чотири з яких пов'язані з фізичною здатністю економіки до зростання. Це такі фактори: 1) кількість і якість природних ресурсів; 2) обсяг основного капіталу; 3) кількість і якість трудових ресурсів; 4) технологія.*

Невмотивоване поєднання слів із різних семантико-семантичних груп робить цей ряд нелогічним. Це порушення називають **логічною неоднорідністю**, наприклад: *Переваги, які отримує клієнт агентства нерухомості: можливість продати нерухомість за максимальною ціною; економія часу; зменшення кількості зайвих візитів; захист від непрофесіоналізму та шахрайства; персональний агент із нерухомості; ексклюзивне обслуговування.*

2. Члени однорідного ряду мають виключати один одного, тобто однорідний ряд – це видові поняття, об'єднані родовим. Прикладами помилки змішування родових і видових понять можуть бути такі поєднання: *у творах і віршах письменника; люди й молодь були захоплені; п'єсу показують на багатьох сценах і в театрах; він побував у Грузії, Вірменії та Баку.*

3. У процесі побудови однорідного ряду потрібно враховувати важливість повноти розподілу. Особливо це важливо для наукового тексту. Слід навести такі приклади: *Потрібно, щоб ризики враховували всі учасники проекту: замовник, інвестор, учасник, страхова компанія. Активними учасниками міжнародного бізнесу стають підприємства, галузі, уряди, міжнародні та регіональні організації. У процесі регулювання використовують різні підходи, методи.*

Порушення синтаксичної норми може бути пов'язане з уживанням **сполучників**. Особливо уважно слід ставитися до конструювання речень

із подвійними сурядними сполучниками (*не тільки... а й, не тільки... але й, не лише... а й, не... а, не стільки... скільки, хоча... але* тощо). Наприклад: *Треба глибоко проаналізувати не тільки кількісні, а й, насамперед, якісні зміни. Мене дивує не стільки зміст вашої заяви, скільки інтонація, з якою ви її оголошуєте. Хоча нам не поталанило зустрітися із заступником міністра, але вдалося поговорити з депутатом.*

Такі сполучники кваліфікують як градаційні, оскільки вони дають змогу виділити один з однорідних компонентів і посилити його вагу в тексті. Градаційні сполучники об'єднують однорідні члени у двочленну замкнену групу. Один із компонентів цієї групи (переважно, другий) є більш істотним, вагомим для передавання визначення, які саме компоненти зіставляють у межах однорідного ряду. Частини подвійного сполучника мають стояти безпосередньо перед цими компонентами. Відхилення від правила призводить до спотворення змісту висловлювання й ускладнює правильне його розуміння.

У ненормативних конструкціях перша частина подвійного сполучника може бути зсунена вправо. Наприклад: *Нова технологія дозволяє не тільки збільшити випуск продукції, а й значно здешевлює її.* У цьому реченні інфінітив *збільшити* орієнтує на вживання інфінітива й після другої частини сполучника: *дозволяє не тільки збільшити, а й здешевити*. Водночас, особова форма дієслова після другої частини сполучника потребує вживання особової форми дієслова й після першої частини. У такому разі першу частину сполучника вживають перед особовою формою дієслова: *не тільки дозволяє збільшити, а й здешевлює*. Отже, речення з подібними синтаксичними порушеннями можуть бути відредаговані двома способами.

Перша частина сполучника в ненормативних конструкціях може бути зсунена вліво. Наприклад: *Сільськогосподарська продукція не тільки забезпечує нашу область, а й інші регіони України.* За змістом у цьому реченні як однорідні мають бути словоформи *область і регіони*. Але позиція першої частини подвійного сполучника вказує на особову форму дієслова (*забезпечує*) як на один з однорідних членів, що спонукає чекати вживання такої ж форми після другої частини сполучника. Відредагований варіант речення має такий вигляд: *Сільськогосподарська продукція забезпечує не тільки нашу область, а й інші регіони.* Подібне

порушення наявне також у реченні: *Це не стільки провина школи, скільки батьків*. Відредагований варіант: *Це провина не стільки школи, скільки батьків*.

Досить поширеними на рівні речення є й помилки, пов'язані з уживанням **займенників**. Займенник відіграє важливу роль у реченні, оскільки часто містить у своєму значенні посилання на попередній контекст, а отже, є засобом зв'язку між реченнями чи частинами речення. Наприклад: *Будинок стояв на березі річки, поруч із ним квітував молодий сад*. У цьому реченні займенникова форма *з ним* є посиленням на вжите в попередньому контексті слово *будинок*. Уживання займенника дає змогу уникнути небажаного повтору слова й тим самим урізноманітнити текст.

Унаслідок ненормативного вживання займенника, можуть виникати двозначні за змістом конструкції. Це трапляється, коли вживають два іменники в тому ж числі та роді, що й займенник. Наприклад: *Лікар пояснив хворому, наскільки важливим для нього є точно встановити діагноз*.

Під час побудови речення, абзацу, тексту слід постійно перевіряти зв'язок наступної думки з попередньою й особливо звертати увагу на вживання займенників, оскільки часто саме їх уживають неправильно.

Найчастіше помилка вживання полягає в тому, що з тексту не зрозуміло, якого слова стосується займенник, а це спотворює зміст, уносить двозначність. Наприклад: *У зовсім непристосованому приміщенні знаходиться молодняк великої рогатої худоби. Його (?) слід реконструювати. А мала все допитується в бабусі. Де знати малій, чого такі ті очі, чого саме цієї осені, теплішої за всі на її (?) віку, почало з нею (?) таке діятись*.

Незрозумілим стає текст і тоді, коли будують неправильні словосполучення, зокрема й займенникові: *Вони тинялися по танцмайданчику з одного кутка в інший, не знаючи, до чого себе приткнути, намагаючись утоптати хтозна-що в землю*.

Отже, складаючи текст, мовець повинен постійно пам'ятати про те, які саме відхилення від норми можливі в межах тих чи тих синтаксичних конструкцій, а також бачити шляхи подолання цих відхилень. Свідоме застосування поданих у цьому розділі рекомендацій допоможе уникнути порушення в побудові словосполучень та речень, посприє вдосконаленню мовленнєвої культури фахівця.

Сполуки **сьогоднішній день** уникаймо,
а слів **сьогодні** й **сьогодення** не забуваймо

Майже щодня чуємо вислови зі словосполуками **сьогоднішній день** і **на сьогоднішній день**. Їх треба замінити словоформами **сьогодні** та **на сьогодні**, коли йдеться про час між учорашнім і завтрашнім днем, і словами *тепер*, *зараз*, *сьогодення*, *сучасність*, коли висловлюємося про теперішній час, сучасний період [10, с. 130].

Завдання:

1. Визначте, як правильно: **витікає** чи **впливає** висновок (*Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.*).

2. Проведіть дискусію з фахового проблемного питання. Побудуйте її у формі діалогу (полілогу).

5.3. Найважливіші пунктуаційні норми української літературної мови

Пунктуаційні норми – це встановлені правила вживання розділових знаків на письмі (крапки, знака питання, знака оклику, трьох крапок, дужок, лапок, коми, крапки з комою, двокрапки, тире).

Крапку ставлять у кінці розповідного або спонукального речення, якщо воно без окличної інтонації, між пов'язаними частинами тексту та в інших випадках: *Конкуренція є важливою рушійною силою розвитку економічних систем.*

Знак питання ставлять у кінці питального речення, у дужках у середині цитати чи після неї для виявлення сумніву або критичного ставлення того, хто цитує, до наведеного матеріалу: *Як розвивається економіка України на сучасному етапі?*

Знак оклику ставлять у кінці окличного речення, після вигуків, звертань, слів *так*, *ні*, коли вони стоять на початку речення та їх вимовляють із виразною інтонацією; у дужках у середині цитати або після неї для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу: *Провідні фірми країн-членів Європейського Союзу намагаються придбати "найбільш життєво важливі та прибуткові галузі виробництва"!*

Три крапки ставлять на позначення перерваності або недокінченості речення, пропуску в цитаті, а також коли цитату беруть із середини

речення або цитоване речення наводять не до кінця: *Клієнти мають право відкривати свої розрахункові (поточні, валютні) рахунки в одному із самостійно вибраних ними банків...*

У **дужки** беруть підзаголовки, пояснення іншомовних та маловідомих слів; вставні слова, речення як зауваження до тексту; прізвище автора, що стоїть після цитати, наведеної з його творів: *До оборотного капіталу належить частина постійного капіталу (сировина, матеріали, паливо, незавершене будівництво тощо) та змінний капітал, що авансують на купівлю робочої сили.*

У **лапки** беруть цитати, застарілі, незвичайні слова або вжиті вперше; індивідуальні назви заводів, фабрик, клубів, організацій, підприємств, наукових праць, літературних творів, газет, журналів, фільмів тощо: *Роялті – ліцензійна винагорода за право використання винаходів, "ноу-хау", патентів, випуск книг у вигляді періодичних видань або поточних відрахувань.*

Одним із найбільш складних розділових знаків є **кома**.

У простому реченні кому ставлять у таких позиціях:

➤ між однорідними членами речення, з'єднаними інтонаційно, одним, двома або кількома однаковими сполучниками: *Вибірковий акциз в окремих країнах установлюють на телефонні послуги, показ кінофільмів, квитки на певні види транспорту, комунальні послуги. Засоби праці у процесі виробництва функціонують протягом багатьох років, але зберігають свою натуральну форму;*

➤ перед сполучниками **і, а також, ще й, а то й, та й, та ще**, які приєднують до попередніх членів речення ще один елемент: *Доходи держави формуються, переважно, за рахунок податків, які є головним джерелом надходжень до державного бюджету, а також надходжень від зовнішньоекономічної діяльності;*

➤ перед другим із парних сполучників (**не тільки..., а й (не тільки..., але й; не тільки..., а ще й; не тільки..., але також і), як..., так і; хоч..., але (та); не стільки..., скільки**), що вживають при однорідних членах речення: *В активно-пасивних рахунках дебет може вказувати як на збільшення, так і на зменшення;*

➤ перед словами **а саме, як-от, як та ін.**, що стоять у реченні з однорідними членами після узагальнювальних слів: *Процес продажу – етапи, які долає продавець під час продажу товару, а саме: пошуки*

та оцінювання потенційних покупців, попередня підготовка до візиту, підхід до клієнта...

➤ для виділення вставних слів, речень: *Банки, що розміщуються поза офіційною сферою обігу долара США, приймають за певний відсоток депозити, виражені в доларах, а потім переуступають ці засоби, переважно, за вищий відсоток іншому банку;*

➤ для виділення порівняльних зворотів, що їх уводять словами **як, мов, наче, немов, ніби, як і, ніж** та ін.: *Необхідний робочий час визначає вартість робочої сили як товару, а споживча вартість цього товару полягає у здатності створювати вартість більшу, ніж його вартість;*

➤ для виділення прикладок, а також відокремлених прикладок, що починаються словами **як, тобто (себто, цебто), або (= тобто)** тощо: *Характерною ознакою банкнотного обігу є його гнучкість, тобто здатність пристосовувати загальну масу банкнотів в обігу до його реальних потреб;*

➤ для виділення зворотів, що обмежують або уточнюють зміст усього речення й починаються словами **крім (окрім), за винятком, особливо, включаючи, замість, наприклад, навіть, зокрема** й под., якщо їх виразно інтонаційно відокремлюють: *Засновниками, акціонерами, учасниками комерційних банків можуть бути юридичні та фізичні особи, окрім рад народних депутатів...*

➤ для виділення відокремлених означень: *Індекси цін міжнародної торгівлі, визначені на основі базисних цін, публікують у міжнародній і національній зовнішньоторговельній статистиці;*

➤ для виділення відокремлених уточнювальних обставин часу, місця тощо; відокремлених обставин, виражених дієприслівниковими зворотами та одиничними діприслівниками, які означають час, причину, умову дії: *Під час лізингу орендодавець зобов'язується на певний термін рухоме й нерухоме майно за погоджену орендну плату, охоплюючи ризик, пов'язаний із правом володіння, передавати орендоотримувачеві.*

У складному реченні кому ставлять для відокремлення частин, що входять до безсполучникового, складносурядного, складнопідрядного речень, а також до складних речень із кількома типами синтаксичного зв'язку: *Держава ніколи не була пасивним спостерігачем розвитку економіки, вона завжди втручалася в господарське життя. На лицьовому боці європейських монет новітнього часу вміщено символ республіки,*

якщо у країні республіканський лад, або зображення правителя, коли це монархія.

Крапку з комою ставлять між поширеними однорідними членами речення, особливо якщо всередині хоча б одного з них є коми; між частинами, що входять до складного речення, коли вони поширені або всередині їх уже є розділові знаки; між групами незалежних речень, коли необхідно вказати межі між ними, на відміну від розмежування окремих речень: *Кредиторами можуть бути постачальники, яким за певних причин не оплатили поставку матеріальних ресурсів; підрядники, яким підприємство заборгувало за виконані роботи; працівники, яким нараховано, але ще не видано зарплату.*

Двокрапку ставлять перед однорідними членами речення після узагальнювального слова або коли його немає, між двома частинами в безсполучниковому реченні, коли друга розкриває зміст першої загалом або одного з її членів, а також указує на причину того, про що йдеться в першій частині: *Розрахунок ВВП можна робити двома шляхами: за витратами й доходами.*

Типе ставлять у таких випадках:

➤ між підметом і присудком, коли вони обидва виражені іменником або кількісним числівником у Н. в., а дієслова-зв'язки немає: *Акцептант – особа, зобов'язана сплатити певну суму за пред'явленим рахунком або векселем;*

➤ перед **це, оце, то, ось, (це) значить**, якщо присудок виражений іменником у Н. в. або неозначеною формою дієслова та приєднується за допомогою цих слів до підмета: *Головне підприємство – це підприємство, що виготовляє кінцеву продукцію...*

➤ на місці пропущеного члена речення, переважно, присудка: *Зростання товарних запасів у балансі товарного забезпечення роздрібного товарообігу розглядають як форму використання ресурсів, а скорочення – як залучення до товарообігу додаткових ресурсів;*

➤ перед узагальнювальним словом, що стоїть після однорідних членів речення: *Касу взаємної допомоги створюють при профспілкових організаціях для робітників і службовців – членів профспілки, у відділах соціального забезпечення місцевих рад народних депутатів – для пенсіонерів;*

➤ після переліку, якщо перелік іде за узагальнювальним словом і не закінчує речення: *Статистика як наука застосовує різні методи: статистичне спостереження, економічні індекси, групування, середні*

величини, балансовий метод вивчення – і відображає виконання планів розвитку країни;

➤ для виділення прикладок, якщо вони стоять у кінці речення й перед ними можна, не змінюючи змісту, уставити **а саме**: *Грошові купюри випускають різного номіналу – від одиниці до ста і більше...*

➤ між частинами заперечного порівняння: *Вища рентабельність – менший ризик укладання грошей у підприємство;*

➤ між частинами безсполучникового чи складносурядного речення, якщо в другій із них подано висновок або наслідок дії, причини, умови першої частини: *Збільшується трудовий стаж – створюються умови для службового зростання, підвищення заробітної плати, права на отримання різних пільг від підприємства тощо;*

➤ для виділення поширеної групи вставних слів, виразів, що стоять усередині речень: *На рівні господарських ланок – підприємств, фірм, об'єднань та інших структур – під час розподілу новоствореної вартості утворюються такі специфічні форми доходів, як заробітна плата, прибуток, дивіденд, рента.*

Практична частина

Практичні завдання

Завдання 1. *Відредагуйте словосполучення.*

Дякувати Вас, завдати шкоду, потребувати в допомозі, наслідувати дорослим, вибачити його, зазнати збитки, завдати неприємності, постачати сировиною, відповідати на українській мові, прагнути до перемоги, доглядати за хворими, сміятися з себе, одружитися на І. М. Лісовій.

Завдання 2. *Визначте, на які запитання відповідають залежні слова в поданих парах. Запишіть словосполучення, уживаючи залежне слово в потрібній формі.*

Зразок: притаманний (кому?) їм.

Властивий (ринкова економіка), характерний (сучасне підприємництво), оснований (приватне власність), заснований (товаровиробники), завідувач (кафедра), завідуючий (відділ), дорівнювати (дванадцять), рівнятися (показники зростання), торкатися (проблема), доторкатися (стіна), опанувати (іноземна мова), оволодіти (знання), доводити (перспективність), свідчити (необхідність), відзначити (наукова новизна), сказати (результати), дотримуватися (субординація).

Завдання 3. *Знайдіть у складі речень словосполучення, у яких неправильно вжито форму залежного слова. Відредагуйте речення.*

1. Брокер зобов'язаний у триденний термін повідомити клієнта про купівлю товару. 2. Слід інформувати Посереднику про відмову від замовленої послуги. 3. Виконавець зобов'язаний повідомити Замовника про готовність виконаних зразків. 4. Сторони несуть майнову відповідальність, згідно чинного законодавства.

Завдання 4. *Знайдіть випадки неправильного вживання прийменників. Відредагуйте речення.*

1. Розрахунки по здійсненій на біржі угоді покупець і продавець виконують між собою. 2. Клієнт надає інформацію по закінченню двох місяців із дня підписання Договору. 3. Послуги надаються по наявних розрахунках. 4. Розрахунки по оплаті послуг здійснюються в триденний термін. 5. За невиконання зобов'язань по цьому Договору винна Сторона сплачує Замовникові недотримку.

Завдання 5. *Знайдіть конструкції, у яких неправильно вжито прийменник. Відредагуйте речення.*

1. При замовленні таблиці необхідно зазначити вартість послуг. 2. Клієнт доручає Брокерові продати товар при умові встановлення ціни не нижче заданої. 3. При укладенні контракту сторони дотримуються чинного законодавства. 4. Синдикат здійснює комерційну діяльність при збереженні юридичної самостійності підприємств. 5. Перевірка результатів здійснюється при проведенні повторних досліджень. 6. Протекторат – форма економічної залежності, при якій більш слабка країна фактично підкоряється сильнішій державі. 7. При нетриманні від вас суми претензії справу буде передано до арбітражу.

Завдання 6. *Запишіть речення, обираючи велику чи малу літеру, уживаючи, де потрібно, лапки, ставлячи пропущені розділові знаки.*

1. Ухвалення законів (П,п)ро державне регулювання цінних паперів в Україні, постанови (К,к)абінету (М,м)іністрів України (П,п)ро врегулювання окремих питань взаєморозрахунків із належних до бюджетів платежів стало основою для створення банківського законодавства в Україні. 2. У 2003 р. (К,к)абінетом (М,м)іністрів України було прийнято (П,п)останову (П,п)ро затвердження (Д,д)державно програми розвитку та функціонування української мови. 3. Це законопроекти внесені (Н,н)аціональним (Б,б)анком України. 4. Відбудуться загальні збори акціонерів ВАТ (К,к)іїв-електромонтаж. 5. Цей захід проводять (М,м)іністерство освіти та науки

України та (Х,х)арківський (Н,н)аціональний (Е,е)економічний (У,у)університет імені Семена Кузнеця.

Завдання 7. *Виявіть порушення в побудові ряду однорідних членів. Відредагуйте речення.*

1. Було посіяно зернових вісім гектарів, жита шість гектарів. 2. Шефи подарували школі нове технічне обладнання, обчислювальну техніку та вимірювальні прилади. 3. Конспектуючи, слід використовувати різні допоміжні засоби, залишати поля, підрозділяти записи, підкреслювати найважливішу інформацію. 4. Фабрика випускає зимове взуття, жіночі напівчобітки, підліткові черевики з хутряною підкладкою.

Завдання 8. *Знайдіть помилки вживання в реченнях подвійних сполучників. Відредагуйте речення. Яке з речень можна відредагувати двома способами?*

1. Така демографічна ситуація не тільки характерна для нашого міста, а й для інших обласних центрів. 2. Запропонована в дипломній роботі методика аналізу дозволяє не тільки визначити рівень рентабельності, а й виявляє шляхи його підвищення. 3. Це завдання є не стільки прерогативою законодавчої гілки влади, скільки виконавчої. 4. Комісія врахувала зміст не стільки вашого звернення, скільки умови, що спонукали вас його скласти. 5. Підприємства легкої промисловості не тільки реалізують свою продукцію Харківщині, а й у сусідніх областях. 6. Кабінет Міністрів здійснює контроль як за виконанням прийнятих ним актів безпосередньо, так і через підвідомчі йому органи. 7. Реферат не лише може бути джерелом інформації про нову літературу, а й самостійним різновидом навчальної роботи. 8. Фірма має не тільки ліцензію на аудит, але й на інші види інтелектуального бізнесу. 9. Гроші виражають не тільки вартість товару, але й є знаряддям експлуатації людини людиною.

Завдання 9. *Перепишіть речення, підкресліть підмети, виражені словосполученнями, та присудки. Допишіть закінчення, узгоджуючи присудок із підметом; поясніть вибір потрібної форми.*

1. Група депутатів звернул...сь до уряду країни із заявою. 2. Більшість делегатів проголосував... позитивно. 3. Частина спортсменів тренувал...ся на стадіоні. 4. Решта учасників конкурсу продовжувал... боротьбу за призові місця. 5. Значна кількість працівників підвищу... кваліфікацію в міжгалузевому інституті післядипломної освіти. 6. Чимало студентів перебува... на диспансерному обліку. 7. Кілька виборців звернул...ся за допомогою.

Завдання 10. *Перебудуйте речення, уживаючи для позначення приблизної кількості конструкції з прийменниками до, близько, трохи не, мало не, понад. Уставте пропущені букви, узгоджуючи присудок із підметом.*

1. У літніх таборах відпочива... та оздоровлю...ться приблизно дві тисячі дітей. 2. Приблизно сто тисяч гектарів землі обробля...ться фермами. 3. За два дні в музеї побувал... приблизно вісімсот чоловік. 4. Приблизно дві тисячі листів надійшл... в редакцію останнього місяця. 5. До хору записал...ся приблизно сто чоловік.

Завдання 11. *Виявіть порушення в побудові речень із дієприслівниковими зворотами. Поясніть причини цих порушень, відредагуйте речення.*

1. Одержавши Ваші пропозиції щодо обговореного проекту, нам хотілося б висловити кілька зауважень. 2. Вивчивши калькуляцію, нам здаються завищеними запропоновані Вами ціни. 3. Розуміючи всю важливість закінчення будівництва, Вам надається знижка на будматеріали в розмірі 3 % від зазначеної в контракті ціни. 4. Розглядаючи Вашу претензію, у нас склалося враження, що Ви врахували низку позицій нашої угоди.

Завдання 12. *Відредагуйте речення з дієприслівниковим зворотом.*

1. Готуючись до іспиту, у мене не було часу на розваги. 2. Розподіливши обов'язки, почалася робота в лабораторії. 3. Вивчаючи іноземну мову, мені часто доводиться радитися з викладачем. 4. Знайомлячись із документом, мені впала в око одна деталь. 5. Обстеживши пацієнта, у лікаря з'явилися сумніви щодо попереднього діагнозу. 6. Прочитавши твого листа, мені стало весело. 7. Розробляючи проект, мені довелося попрацювати в лабораторії. 8. Закінчивши університет, він був сповнений бажання працювати. 9. Вивчивши калькуляцію, нам здаються завищеними запропоновані вами ціни. 10. Отримавши Ваші пропозиції, нам хотілося б висловити кілька зауважень. 11. Розглядаючи Вашу претензію, у нас з'явилися деякі сумніви.

Завдання 13. *Знайдіть у реченнях спільний додаток до слів, які керують різними відмінками. Відредагуйте речення.*

1. У цеху здійснюють догляд і ремонт обладнання. 2. Необхідно знати й керуватися дорожніми знаками, сигналами світлофора, жестами міліціонера регулювальника. 3. Фахівці розробили й почали впровадження нового проекту. 4. На початковому етапі роботи слід ознайомитися

та опрацювати наукову літературу з обраної теми. 5. Для того щоб мова функціонувала на всіх рівнях державного життя, необхідна увага та створення умов для її розвитку. 6. Працівники фірми прагнуть удосконалити й повністю оволодіти новими формами роботи.

Завдання 14. *Запишіть речення, поставивши дієслова в дужках у потрібній формі минулого часу.*

1. Ніхто з двадцяти потерпілих не (звернутися) за медичною допомогою. 2. Усі, хто (перебувати) на диспансерному обліку, (отримати) путівки до профілакторію. 3. Кожен із присутніх (висловити) свою думку щодо зазначеної проблеми. 4. Жоден із делегатів не (скористатися) наданою пільгою. 5. Хтось із вас (записатися) на прийом? 6. Дехто з працівників (залишитися) на робочому місці. 7. Ті, хто (підписати) заяву, (утворити) робочу групу. 8. Нікому з тих, хто (надіслати) матеріали, не прийшло повідомлення про термін конференції.

Завдання 15. *Відредагуйте речення з однорідними членами.*

1. Працівник зобов'язаний володіти і вживати державну мову. 2. На початковому етапі роботи необхідно ознайомитися та опрацювати літературу з обраної теми. 3. Завод освоїв і почав випуск нової продукції. 4. Фахівці розробили і почали впровадження нового проекту. 5. Софія не тільки стала великим храмом, а й осередком книжної науки. 6. Цінність кристала не лише залежить від його прозорості й кольору, а й від огранювання. 7. На етапі становлення Давньоруської держави князівська дружина не тільки виконує роль війська, а й радників. 8. Це не стільки завдання орендодавця, скільки орендаря. 9. Фермери не тільки забезпечують картоплею нашу область, а й інші регіони України.

Запитання й завдання для самодіагностики

1. Що таке "синтаксична норма"? До чого призводять порушення синтаксичної норми в діловому стилі?
2. Охарактеризуйте відомі Вам порушення в побудові словосполучень.
3. Розкажіть про вживання словосполучення із прийменником *по* в українській мові.
4. Поясніть уживання словосполучень із прийменником *при* в українській мові.
5. Охарактеризуйте типові порушення в побудові речень.
6. Які вимоги до побудови речень з однорідними присудками?
7. Розкажіть правила побудови речень із дієприслівниковим зворотом.

8. Які помилки можливі у складному реченні, де використовують подвійні сполучники?
9. У яких випадках ставлять кому у простому реченні?
10. Поясніть правила вживання тире та двокрапки. Наведіть приклади.

Тести для самоконтролю

1. Позначте словосполучення, у яких немає помилок у вживанні форми залежного слова
 - А перекладати на англійську мову, вжити заходи
 - Б сповнений радістю, приїхати на наступний день
 - В наслідувати дорослим, позбавитися від звички
 - Г зазнати втрат, хворіти на грип
 - Д у повній мірі, не чути промову
2. Позначте словосполучення, у якому залежне слово треба вживати з іншим прийменником
 - А запитати за розклад
 - Б виконати по алгоритму
 - В піти по молоко
 - Г заплатити всім по двадцять гривень
 - Д сталося через необережність
3. Укажіть ряд правильно побудованих словосполучень
 - А готувати по рецепту, відгукнутися на запит, звернутися по питанню
 - Б розпочати обговорення, послати за лікарем, притаманний йому
 - В відповідати українською мовою, зазнати поразку, хворіти на грип
 - Г ходити по горах, брати участь, опанувати професію
 - Д розкласти по полицях, працювати по суботах, чинити опір
4. Укажіть ряд, де всі конструкції побудовані правильно
 - А властивий мові, згідно з рішенням, укласти угоду
 - Б хворий на ангіну, вжити заходи, позбавитися звички
 - В відсутній по хворобі, постачати продукти, сталося через непорозуміння
 - Г виступити на захист, розпис по дереву, забути із-за неувважності
 - Д поїхав за квітами, рухатися по прямій, чинити опір
5. Позначте речення, у якому треба обрати родову форму присудка, яка записана першою
 - А ЖЕУ (повідомив, повідомило) про зміну тарифів на комунальні послуги (*житлово-експлуатаційне управління*).
 - Б ГЕС (дав, дала) перший струм (*гідроелектростанція*).

- В** НАН (провів, провела) Всеукраїнську наукову конференцію (*Національна академія наук*).
- Г** КНЕУ (оголосило, оголосив) прийом студентів (*Київський національний економічний університет*).
- Д** НБУ (дозволив, дозволило) кредитування фізичних осіб (*Національний банк України*).
- 6.** Позначте неправильно побудоване речення з дієприкметниковим зворотом
- А** Перший сніг, випавший уночі, швидко почав танути.
- Б** Знання, набуті у школі, допоможуть у подальшому житті.
- В** Виставка, відкрита у клубі, зацікавила учнів.
- Г** Птахи, налякані громом, кружляли над містом.
- Д** Прізвища, занесені в реєстр, потрібно перевірити.
- 7.** Позначте речення з дієприслівниковим зворотом, побудоване неправильно
- А** Закінчивши роботу, учні зібрали інструменти.
- Б** Прослухавши текст, діти висловили свої судження.
- В** Обстежуючи пацієнта, лікар використовує найновішу техніку.
- Г** Переїхавши до столиці, почався новий етап у його житті.
- Д** Готуючись до іспитів, студент повторив увесь вивчений матеріал.
- 8.** Укажіть речення, у яке правильно введено цитату
- А** Мавка говорить Лукашеві, що "не пий же крові з сестроньки моєї".
- Б** Перед побаченням з Оксаною Ярема з сумом говорить, що "я тобі не пара, я в сірій свитині".
- В** Однак ми дізнаємося, що "сирота Ярема – сирота багатий".
- Г** Мавка жаліється Лукашеві, що "я таки зовсім, зовсім самотня".
- Д** Іван Франко назвав Івана Нечуя-Левицького: "всеобіймаючим оком Правобережної України".
- 9.** Позначте речення з однорідними членами, у якому немає порушень синтаксичної норми
- А** Вийшла серія публікацій про роль і внесок наших земляків у загальносвітову історію.
- Б** На уроках історії ми можемо вивчати та дізнаватись про іншу культуру.
- В** Така демографічна ситуація не тільки характерна для нашого міста, а й для інших обласних центрів.

- Г Про кіммерійців не тільки повідомляє Гомер в "Одіссей", а й такий відомий автор, як Геродот.
- Д У військовій справі сармати суттєво випередили не тільки скіфів, а й інші народи.
10. Позначте випадок правильної заміни прямої мови непрямою
- А Т. Шевченко писав, що я все покину і полину до самого Бога молитися.
- Б Захар Беркут сказав, що доки ми будемо держатися купи, ніяка сила нас не переможе.
- В З болем Т. Шевченко пише про українське село, що чорніше чорної землі блукають люди.
- Г Старий Джеря попросив Миколу, щоб той не зачіпав осавулу та не дражнив пана.
- Д Леся Українка писала, що, доле, ти міцніша і я корюся.

Домашнє завдання

1. Прочитайте роздуми різних людей про мовні проблеми нашого суспільства. Запропонуйте власні роздуми щодо проблеми чистоти мови.

а) Але ж і дивні ми люди! Виходячи з дому, так уже пильно та прискіпливо оглядаємо себе в люстрі: щоб і чисте все було, і випрасуване до ладу, і до лица. Щоб ніде тобі ні ниточки, ні волосинки, ні пилінки... І в помешканні чепурненько в нас, особливо як гості мають прийти. Та й страви нам потрібні не тільки смачні, а ще й аби милували наші очі: і торти порозмальовуємо, і салати порозквітчуємо.

А от спілкуємося, як заманеться, не замислюючись, псуємо, нищимо мовну красу, анітрохи не переймаючись тим, скільки бруду, сміття, непорозуміння вносимо в мову. Бо нам "всьо равно"! "Ну ви мене поняли? Поняли. То нащо чіплятися? Хіба ни всьо равно?".

Ох не однаково! Квітує троянда на зеленому куці, чаруючи очі своєю красою, чи, безжалісно потоптана, лежить у дорожній пилюці. Не однаково, цвіте яблуня білим незайманим цвітом чи стоїть зів'яла з безжально й бездумно обламаним гіллям.

У незалежній Україні вмирає українська мова, якою захоплювалися колись чужоземці, зникає мова, яка кликала до боротьби, якою освідчувалися в коханні, яка зцілювала наші душі! Натомість панує мова

слов'ян-сусідів і жахливий суржик. Рятуймо, браття, мову! Не стане мови – не стане й нас! (В. Маснюк);

б) Оцю принизливу тенденцію, що чинить велику, непоправну шкоду нашій нації – уживати якомога більше слів англійської мови та витіснити самобутні слова рідної мови, спостерігаємо тепер в Україні на різних рівнях: від банальних оголошень про пепсі-колу до наукових видань. Декому (у кого відсутнє лінгвістичне мислення) здається, що найкращий, найефективніший спосіб боротьби з росіянізмами – це заміна їх англіцизмами... Ось не сподобалося ділкам слово "сік" – звичне слово, що здавна належить до основного словникового складу української мови, і вони замінили його на коробках і пляшках, як їм здається, оригінальним "джусік".

Повелося в нас тепер так, що всюди на вулицях наших міст щось продають, часто якісь харчові продукти. Досить смачною видається гаряча ковбаска в булочці, але ж її "нестравна" назва – "хот-дог" – одразу знецінює її. Звідкіля ж узявся покруч? Такі гарячі ковбаски в булочці, продаж яких започатковано у Франкфурті, здавна відомі в нас (часто під назвою "сосиски"). А в американському слензі (просторіччі низького ґатунку) на початку ХХ ст. сталий вислів "hot dogs" став широко вживатися на позначення оцієї ковбаски, укладеної в булочку. ...І ось "...несли, несли з чужого поля, і в Україну принесли" (Т. Шевченко) оцей "hot dogs", і він повсюдно тепер уживається.

Декому може видатися усе це дрібницею, не вартою уваги. На жаль, воно не так: де знижується культура мовлення, там зникає й увага до слова та думки. Кому байдуже, чи рідна назва, чи чужий приблуда-покруч, той, наче молитву, не шептатиме Франкове кредо: "Якби ти знав, як много важить слово". (Р. Зорівчак)

2. Перепишіть речення, проаналізуйте їхню структуру, розставте розділові знаки.

1. Більшість документів має задовольнити такі вимоги як придатність до тривалого зберігання максимальну точність. 2. У разі виконання вимог до бухгалтерського обліку можна отримати достовірну інформацію що необхідна як для внутрішніх користувачів так і для зовнішніх. 3. У ХУІ столітті француз Жан Боден обґрунтовує зміну рівня цін як невідповідність між кількістю грошей і товарів. 4. Приватний інтерес у теорії суспільного вибору розглядають як основний мотив діяльності особи фірми та суспільного життя людей. 5. Ціни це орієнтири керуючись

якими власники ресурсів підприємці та споживачі роблять свій вибір щоб реалізувати власний інтерес. 6. Чистий дохід тобто різниця між доходом і витратою має назву прибутку. 7. Витрати тобто гроші або кошти що пішли на виробництво продукції мають назву собівартості продукції. 8. Покупців на ринку багато і вони діють незалежно один від одного. 9. Традиційна мікроекономіка вивчає конкурентні фірми а теорія міжнародної торгівлі розглядає конкуренцію на ринках де фірми зазнають різноманітних витрат на придбання факторів виробництва.

Рекомендована література

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – Київ : Либідь, 1994. – 254 с.
2. Бурячок А. А. Про прийменник "по" / А. А. Бурячок // Урок української. – 2005. – № 5. – С. 27.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
5. Головащук С. Г. Словник-довідник з правопису та слововживання С. Г. Головащук. – Київ : Наукова думка, 1979. – 260 с.
6. Довідник з культури мови / за ред. Я. Єрмоленко. – Київ : Вища школа, 2005. – 399 с.
7. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 1999. – 431 с.
8. Культура мови вчителя. Курс лекцій / за ред. О. Г. Муромцевої. – Харків : Гриф, 1998. – 208 с.
9. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – Київ : ВЦ "Академія", 2007. – 360 с.
10. Ожоган В. М. Синтаксис української мови / В. М. Ожоган. – Київ : Освіта України, 2009. – 331 с.
11. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Інститут української мови. – 6-те вид., стереотип. – Київ : Наукова думка, 1997. – 240 с.

Глосарій

Абревіатура – це складноскорочене слово, утворене поєднанням початкових складів, перших літер чи частин слів.

Арго (від фр. *argot* – жаргон) – мова вузької соціальної чи професійної групи, створювана, із метою мовного відокремлення. Арго характеризується наявністю слів, незрозумілих для сторонніх (арго злодіїв, жебраків). Основа арго – це специфічний словник, що широко охоплює іншомовні елементи, наприклад, циганські (*чувак*) або німецькі слова у злодійському арго. Своєї граматики арго не має, підпорядковуючись законам розмовної мови.

Багатозначне слово – це слово, яке має два або більше пов'язаних між собою лексичних значень; одне з його значень повинно бути чітко окреслене контекстом.

Білінгвізм (від лат. *bi* – два і *lingua* – мова) – це двомовність як ознака мовної ситуації країни, регіону чи мовного стану індивіда, тобто володіння й користування особистістю або певною групою етносу одночасно двома мовами: однією як рідною, іншою – набутою, але важливою для спілкування в деяких комунікативних сферах.

Власне українська лексика – це слова, поширені тільки в українській мові. Вони можуть бути різної давності, але закріпилися лише в українській мові в період її формування й розвитку та виражають специфіку української мови саме тим, чим вона відрізняється в лексиці від інших східнослов'янських мов.

Говірка – це найдрібніша діалектна одиниця, що поширена на невеликій території (одного чи кількох населених пунктів).

ГраMATика (від грец. *grammatikē*, *grámma* – літера, написання) – це розділ мовознавства, що вивчає закономірності будови, змін та утворення форм слів певної мови (морфологія), а також словосполучень і речень (синтаксис).

Дискурс (від фр. *discours* – мовлення, у лат. *discursus* – блукати, розгалуження, розростання) – це:

1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, занурений у життя;

2) замкнена цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними

чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними);

3) стиль, підмова мовного спілкування;

4) зразок мовної поведінки в певній соціальній сфері, що має окремий набір змінних.

Діалект (від грец. *diálektos* – розмова, говір, наріччя) – це різновид певної мови, який використовують як засіб спілкування особи, пов'язаний тісною територіальною, соціальною або професійною спільністю. Розрізняють територіальні й соціальні діалекти.

Діалект соціальний – це мова соціальних груп. Від загальнонародної мови соціальні діалекти відрізняються лише лексичним складом. До них належать професійні діалекти; групові, або корпоративні діалекти – жаргони чи сленги учнів, студентів, спортсменів, військових та інших, головним чином, молодіжних колективів; таємні мови; аргі декласованих елементів, ремісничих, торговців. Такими є і варіанти загальнонародної мови, характерні для певних економічних, кастових, релігійних та інших груп населення.

Діалект територіальний – це різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної та духовної культури, історично-культурних традицій, самосвідомості.

Діалог (від грец. *dialogos* – бесіда) – це функціонально-комунікативний вид мовлення, що характеризується безпосереднім словесним обміном думками між двома мовцями.

Дієслово – це самостійна частина мови, що вказує на дію або стан предмета та відповідає на питання "що робити?", "що зробити?".

Жаргонізм (від фр. *jargon*, від галло-романського *gargone* – базікання) – це слова та вислови, властиві мові певного соціального середовища, соціальний різновид мови, притаманний відносно відкритим соціальним і професійним групам людей, об'єднаних спільністю інтересів, звичок, занять, соціального стану.

Загальноновживана лексика – це лексика, яку використовують усі носії мови, незалежно від професії та спеціальності, освіти, місця проживання.

Загальнонаціональна мова – це мова, якою розмовляє народ певної країни (нація) в усіх сферах життя, передає інформацію й досвід від покоління до покоління.

Займенник – це частина мови, яка замінює іменник у реченні. Указує на предмети, ознаки, кількість, але не називає їх. Займенники подібно до іменників, прикметників і числівників, відповідають на питання *хто? що? який? чий? скільки?*

Іменник – це самостійна частина мови, що має значення предметності, вираженої у формах роду, числа та відмінка, відповідає на питання *хто? або що?*

Інтерференція (від лат. *inter* – між, взаємно та *ferens, ferentis* – який несе, переносить) – це взаємодія мовних систем в умовах білінгвізму, яка виникає або у процесі мовних контактів, або у процесі індивідуального засвоєння нерідної мови. У процесі інтерференції відбувається процес мимовільного, спонтанного перенесення, накладання ознак системи однієї мови на систему іншої. Результат такого перенесення виявляють у появі відхилень від норми та системи однієї мови під впливом іншої.

Канцеляризм (від лат. *cancellaria* – відділ установи, який відає діловодством) – це слово, словосполучення, граматична форма чи конструкція офіційно-ділового стилю, що використовують в іншому стилі, сфері спілкування, де таке вживання призводить до порушення стилістичних норм або створює певний стилістичний ефект.

Компетентність – це поінформованість, обізнаність, авторитетність.

Компетенція – це:

- 1) добра обізнаність із чим-небудь;
- 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи.

Комуникант – це особистість, яка здійснює комунікативний акт передання інформації або сприймає та інтерпретує її.

Комуникативна компетенція – сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комуникантами, а також уміння їхнього ефективного застосування в конкретному спілкуванні в ролі адресанта й адресата.

Комунікація (від лат. *communicatio* – роблю спільним, спілкуюся) – це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами.

Культура мови – це:

- 1) сукупність комунікативних якостей літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування, відповідно до мети та змісту висловлювання;

2) удосконалення літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення в мовній практиці норм літературної мови, відповідна мовна політика в державі.

Лексема (від грец. *léxis* – слово, мовний зворот) – це слово з усіма його формами словозміни та значеннями, що їх виявляють у різних контекстах.

Лексика (від грец. *lexikos* – словесний) – це словниковий склад мови. За призначенням і сферою використання виділяють різні групи лексики: загальноживану, термінологічну, професійну, спеціальну, активну, пасивну, застарілу. За стилістичною активністю лексику розподіляють на нейтральну та стилістично забарвлену.

Лексикографія (від грец. *lexikós* – словниковий і *graphō* – пишу) – це:

1) розділ мовознавства, що розробляє теоретичні принципи укладання словників;

2) збирання слів окремої мови, упорядкування їх та опис різного роду словникового матеріалу;

3) сукупність словників окремої мови й наукових праць із цієї галузі.

Лексикологія (від грец. *lexikós* – словниковий і *logos* – слово, учення) – розділ мовознавства, який вивчає словниковий склад мови.

Лексичне значення слова – це закладений у слові зміст, який визначають за співвіднесеністю слова з відповідним поняттям. Носієм лексичного значення є основа слова. Одне слово може мати кілька лексичних значень.

Літературна мова – це унормована, стандартна, правильна з погляду усталених, кодифікованих норм форма національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби суспільства, виконує консолідаційну функцію через використання у сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, художньої культури та літератури. Вона протиставляється діалектам, жаргонам, просторіччю; існує в усній та писемній формах.

Метафора (від грец. *metaphorá* – переміщення, віддалення) – це один з основних тропів, який полягає в перенесенні ознак з одного предмета, явища на інший на основі подібності. В основі метафори лежить логічний механізм порівняння.

Метонімія (від грец. *metōnymía* – перейменування) – це вид тропа, перенесена назва предмета чи явища, яка виникає на основі зовнішнього

чи внутрішнього зв'язку між суміжними поняттями. Такими поняттями є предмет і матеріал, із якого зроблено цей предмет (*ходити в шовках, носити синтетику*), простір (приміщення) і люди, які наповнюють цей простір (*вулиця співала та працювала, місто прокидається*), посуд і вміст (*з'їсти повну миску, випити склянку*), автор і його твори (*Т. Шевченко – перечитую Шевченка*).

Мова – це система знаків із закодованими в ній результатами пізнання людиною дійсності (система правил), система специфічних національних особливостей, характеристик. Мова є найважливішим засобом спілкування людей, одним із компонентів духовної культури суспільства, продуктом соціального розвитку. Мова нерозривно пов'язана з мисленням і слугує не тільки засобом вираження думок, а й знаряддям думки, засобом формування та оформлення думки. Існування мови виявляється у її функціонуванні в мовленні.

Мова професійного спілкування – це соціальний варіант сучасної літературної мови, її поліфункціональна підсистема, якою послуговуються, переважно, представники певної професії та яка забезпечує різні комунікативні потреби мовців у професійній сфері.

Мовлення – це реалізація мови-коду. Мовлення є формою існування живої мови, у мовленні мова функціонує й тому перебуває в постійному розвитку.

Мовна норма – це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються в процесі спілкування. Головні ознаки мовної норми – унормованість, обов'язкова правильність, точність, логічність, чистота та зрозумілість, доступність і доцільність.

Мовна особистість – це мовець, який досконало знає мову, усвідомлено творчо володіє нею, сприймає мову в контексті національної культури як духовну серцевину її, користується мовою як органічним засобом самотворення, самоствердження й самовираження, розвитку своїх інтелектуальних та емоційно-вольових можливостей і засобом соціалізації особи в суспільстві.

Мовна політика – це система заходів свідомого впливу держави на соціальний статус мови як засобу комунікації, на функціонування мови в усіх сферах життєдіяльності соціуму. Правова держава має гарантувати всіма юридичними, соціально-економічними, культурними, освітніми нормами розвиток національної мови та культури.

Морфема (від грец. *morphe* – вигляд, форма) – це найменша неподільна значуща одиниця мовної системи.

Наголос – це виділення певного складу у слові за допомогою сили звуку (*динамічний*, або *силовий* наголос), зміни тону (*тонічний*, або *мелодійний* наголос), тривалості (*квантитативний*, або *кількісний*) чи певного слова у фразі (*логічний* або *фразовий* наголос).

Наріччя – це найширше діалектне угруповання певної мови, до складу якого входять однотипні діалекти цієї мови.

Норма лексична – це правила слововживання, прийняті в мові на сучасному етапі.

Норма морфологічна – це сукупність правил, що відображають творення та функціонування граматичних форм.

Норма орфоепічна – це система правил, які регулюють правильну, зразкову вимову.

Норма правопису – це зведення правил про написання слів і вживання розділових знаків у складному та простому реченнях.

Норма синтаксична – це правила побудови синтаксичних конструкцій (словосполучень та речень).

Омоніми (від грец. *homos* – однаковий і грец. *onoma* – ім'я) – це слова, які однаково звучать та пишуться, але мають різне значення.

Пароніми – це слова, досить близькі за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням.

Переносне значення – це похідне, вторинне, неосновне значення, що виникло та функціонує в слові разом із прямим значенням, безпосередньо спрямованим на предмети та явища дійсності. Перенос значення відбувається на основі схожості предметів за формою, кольором, характером руху, на основі виконуваної предметом функції, асоціації за суміжністю тощо.

Писемна форма літературної мови – це мовлення, зафіксоване на якомусь матеріалі за допомогою окремих графічних знаків, що позначають звукові одиниці мовлення та сприймаються органами зору. Це вторинна форма існування мови.

Полілог (від грец. *polys* – багато і *logos* – слово) – це форма мовлення, яка характеризується зміною висловлювань декількох мовців і безпосереднім зв'язком висловлювань із ситуацією. Полілог часто набуває форми групового спілкування (бесіда, збори, дискусія, гра тощо). У полілозі відбувається накопичення інформації.

Прикметник – це самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета, граматично виявлену в категоріях роду, числа і відмінка та відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чії?*

Прислівник (від лат. *adverbium* – біля дієслова) – це незмінна самостійна частина мови, що виражає ознаку дії, стан предмета або ознаку якості та відповідає на питання *як? де? звідки? наскільки? якою мірою?*

Просторіччя – це слово, граматична форма або зворот мовлення, який уживають у літературній мові, зазвичай, із метою зниженої, грубуватої характеристики предмета мовлення, а також проста, невимушена мова, що містить такі слова, форми та звороти.

Пряме значення – це лексичне значення, яке безпосередньо називає явища дійсності.

Речення – це мінімальна одиниця людського мовлення, що становить граматично організоване сполучення слів (або слово) і характеризується смисловою та інтонаційною закінченістю. Будучи одиницею спілкування, речення разом із тим є одиницею формування та вираження думки, у чому виявляється єдність мови й мислення.

Рідна мова – це мова, яку природно засвоюють у ранньому дитинстві від батьків, що є носіями цієї мови, тобто через наслідування мови дорослих.

Синекдоха (від грец. *synekdochē* – співвіднесення) – це вид тропа, переносне вживання назви частини предмета, замість цілого, однини, замість множини, або навпаки. Синекдоху іноді розглядають як частину метонімії. Наприклад: *А на Січі мудрий німець картопельку садить.* (Т. Шевченко). *Жита наливаються.*

Синоніми (від грец. *synonymos* – "однойменний") – це слова однієї частини мови, різні за звучанням і написанням, що мають дуже близьке або тотожне лексичне значення.

Синтаксис (від грец. *syntaxis* – побудова, сполучення, порядок) – це:

1) граматична будова речень і словосполучень у мові та закономірності їхнього функціонування в мовленні;

2) галузь мовознавства, розділ граматики, що вивчає закономірності поєднання слів і предикативних одиниць у реченні, будову, ознаки й типи речень та висловлень.

Сленг (від англ. *slang* – жаргон) – це варіант професійної мови, слова та вирази, що використовують у спілкуванні люди різних вікових

груп і професій, соціальних прошарків. Наприклад: *шпора* – шпаргалка; *бомба* – особливий вид шпаргалки; *воєнка* – військова підготовка; *читалка* – читальний зал (сленг студентів).

Слово – це основна структурно-семантична одиниця мови, що слугує для називання предметів і їхніх властивостей, явищ, відношень дійсності, що характеризується сукупністю семантичних, фонетичних та граматичних ознак, специфічних для кожної мови. Характерні ознаки слова – цілісність, здатність до виділення та вільного відтворення в мовленні.

Словосполучення – це синтаксична конструкція, що утворюють поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку.

Термін – це слово або словосполучення, що вживають для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання – науки, техніки, мистецтва, політики. Терміни мають визначення (дефініцію), вони позбавлені емоційно-експресивного забарвлення.

Термінологія (від лат. *terminus* – межа, кордон і *logos* – слово, учення) – це:

1) система термінів певної галузі науки, виробництва, мистецтва, політики тощо (термінологія виробничо-технічна, філософська, економічна, хімічна);

2) розділ лексикології, який вивчає терміни.

Транскрипція (від лат. *transcription*, буквально – переписування) – це спосіб передавання звукового складу окремих слів чи цілого тексту в писемній формі.

Флексія (від лат. *flexio* – згинання) – це спосіб утворення граматичних форм слів шляхом зміни їхніх закінчень або звуків основи; змінне у процесі відмінювання або дієвідмінювання закінчення слова.

Фонетика (від грец. *phōnētikós* – звуковий, голосовий) – це:

1) розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови;

2) артикуляційні та акустичні властивості звуків певної мови.

Фразеологізм (фразеологічна одиниця) – це лексично неподільне, стійке у своєму складі, цілісне за значенням сполучення слів, що відтворюють у мовленні.

Використана та рекомендована література

1. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. – Львів : Світ, 1994. – 150 с.
2. Антисуржик ділової мови / [уклад.: Р. В. Міняйло, З. С. Сікорська]. – [3-тє вид., випр. і доп.]. – Луганськ : Луганськ-Арт, 2010. – 218 с.
3. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – Київ : Либідь, 1991. – 254 с.
4. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 434 с.
5. Бабич Н. Основи культури мовлення / Н. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
6. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – Київ : Рідна мова, 1998. – 476 с.
7. Боярова Л. Мовна норма і термінологія / Л. Боярова // Мовознавство : тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків : Око, 1996. – 247–250 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2007. – 1 736 с.
9. Вирган І. О. Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. – Харків : Прапор, 2000. – 864 с.
10. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.).
11. Вихованець І. Р. Таїна слова / І. Р. Вихованець. – Київ : Радянська школа, 1990. – 144 с.
12. Волкотруб Г. Й. Стилістика ділової мови : [навч. посіб.] / Г. Й. Волкотруб. – Київ : МАУП, 2002. – 208 с.
13. Гладіна Г. І. Питання мовленнєвої культури та стилістики / Г. І. Гладіна, В. К. Сеніна. – Київ : Либідь, 1997. – 174 с.
14. Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. І. Головащук. – Київ : Наукова думка, 2001. – 638 с.
15. Гончаренко І. Основи українського національного виховання [Текст] / І. Гончаренко. – Новий Ульм : Вид-во "Українські вісті", 1959. – С. 94–95.

16. Городенська К. Словотвірна варіантність і процеси унормування сучасної української термінології / К. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – Київ : Наук. думка, 2003. – Вип. V. – С. 3–6.
17. Гриджук О. Є. Українська мова за професійним спрямуванням у таблицях і схемах : [навч. посіб.] / О. Є. Гриджук. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Львів : Магнолія, 2012. – 238 с.
18. Гриценко Т. Б. Українська мова за професійним спрямуванням : [навч. посіб.] / Т. Б. Гриценко. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 624 с.
19. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / за ред. С. В. Мочерного. – Київ : Академія ; Тернопіль : Акад. нар. госп-ва – · –
Т. 1, 2000. – 863 с.
Т. 2, 2001. – 847 с.
Т. 3, 2002. – 952 с.
20. Єрмоленко С. Я. Довідник з культури мови / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Н. М. Сологуб. – Київ : Вища школа, 2005. – 216 с.
21. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія / С. Єрмоленко. – Київ : НДІУ, 2007. – 444 с.
22. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: Стилїстика і культура мови / С. Я. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 1999. – 431 с.
23. Єрмоленко С. Я. Українське художнє слово як ознака духовності народу / С. Я. Єрмоленко // Вивчаємо українську мову та літературу. 2004. – № 9 (13). – С. 2–5.
24. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – Київ : Феміна, 1995. – 688 с.
25. Єфремов С. О. Між двома душами / С. О. Єфремов // Літературно-критичні статті. – Київ : Дніпро, 1993. – С. 141–153.
26. Жлуктенко О. Ю. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики / О. Ю. Жлуктенко. – Київ : Вид-во КДУ, 1966. – 136 с.
27. Іванишин В. Мова і нація / Василь Іванишин, Ярослав Радевич-Винницький. – Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 1994. – 218 с.
28. Історія української літератури ХХ ст. У 2-х кн. Кн. 1 / за ред. В. Г. Дончика. – Київ : Либідь, 1998. – 464 с.
29. Історія української літератури ХХ ст. У 2-х кн. Кн. 2 / за ред. В. Г. Дончика. – Київ : Либідь, 1998. – 456 с.

30. Калашник В. Українсько-російські синтаксичні паралелі / В. Калашник, Ж. Колоїз. – Харків : Основа, 2003. – 122 с.
31. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне "Я" / С. Караванський. – Київ : Академія, 2001. – 233 с.
32. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / С. Караванський. – Київ : Вид. центр "Академія", 1998. – 712 с.
33. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. – Київ : УКСП Кобза, 1994. – 152 с.
34. Квітка-Основ'яненко Г. Твори : У 6-ти т. / Г. Квітка-Основ'яненко. – Т. 6. – Київ : Держвидавництво УРСР, 1957. – 726 с.
35. Коваль А. П. Культура ділового мовлення / А. П. Коваль. – Київ : Вища школа, 1974. – 223 с.
36. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови : Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – Київ : Вид. КДУ, 1970. – 306 с.
37. Кононенко В. Рідне слово / В. Кононенко. – Київ : Богдана, 2001. – 303 с.
38. Конституція України. – Харків : Одиссей, 2012. – 56 с.
39. Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів / М. Кочерган. – Київ : Академія, 1997. – 400 с.
40. Культура мови на щодень / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Довіра, 2002. – 170 с.
41. Культура української мови : довідник / за ред. В. М. Русанівського. – Київ : Либідь, 1990. – 304 с.
42. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: Антологія 1917 – 1933. Поезія – проза – драма – есей / Ю. Лавріненко. – Київ : Смолоскип, 2008. – 976 с.
43. Масенко Л. Мова і політика / Л. Масенко. – Київ : Соняшник, 1999. – 99 с.
44. Маслоу А. Гуманистическая теория личности / А. Маслоу // Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – 3-е междунар. изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 608 с.
45. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – Київ : ВЦ "Академія", 2007. – 360 с.
46. Мацько Л. І. Українська мова : [навч. посіб.] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко. – Київ : Либідь, 1992. – 208 с.

47. Мова наша – українська : навч.-метод. посіб. для вчителя / Л. І. Мацько, О. М. Семенов, Н. Б. Голуб та ін. / за ред. Л. І. Мацько. – Київ : Богданова А. М., 2011. – 512 с.
48. Мозговий В. І. Ділова українська мова в державному управлінні. – У 2-х ч. Ч. І. Загальний курс / В. І. Мозговий. – Донецьк : Технопарк ДонДТУ "УНІТЕХ", 2005. – 412 с.
49. Мозговий В. І. Українська мова у професійному спілкуванні. Модульний курс : навч. посіб. / В. І. Мозговий. – 4-те вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 592 с.
50. Мойсієнко В. Міжнародна наукова конференція "Походження й розвиток української мови та її говорів" (м. Житомир, 12 – 13 листопада 2015 року) / В. Мойсієнко, Г. Гримашевич // Українська мова. – 2016. – № 2. – С. 158–162.
51. Муромцева О. З історії української літературної мови. Вибрані праці / О. Муромцева. – Харків : [б. в.], 2008. – 229 с.
52. Муромцева О. Г. Культура мови вчителя : [курс лекцій] / О. Г. Муромцева, В. Ф. Жовтобрюх / за ред. О. Г. Муромцевої. – Харків : Гриф, 1998. – 208 с.
53. Овсянико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы. В 2-х т. / Д. Н. Овсянико-Куликовский. – Т. 1. – Москва : Худ. лит., 1989. – 541 с.
54. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – Київ : Либідь, 1995. – 298 с.
55. Огієнко І. І. Українська культура / І. І. Огієнко. – Київ : Довіра, 1991. – 141 с.
56. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : [навч. посіб.] / Г. С. Онуфрієнко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
57. Основи культури наукового мовлення : [навч.-метод. посіб.] / уклад. І. М. Плотницька, О. П. Левченко, З. Ф. Кудрявцева та ін. ; за заг. ред. І. М. Плотницької. – Київ : НАДУ, 2011. – 80 с.
58. Основи наукового мовлення : [навч.-метод. посіб.] / уклад. Т. В. Симоненко. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – 80 с.
59. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради : [навч. посіб.] / О. Пономарів. – Київ : Либідь, 1999. – 240 с.
60. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови : підручник / О. Пономарів. – [3-тє вид., переробл. і допов.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.

61. Професійна мова економіста / О. С. Черемська, Г. Г. Гайдамака, В. Ф. Жовтобрюх та ін. – Харків : ІНЖЕК, 2005. – 288 с.
62. Російсько-український та українсько-російський словник фінансової термінології / за ред. М. В. Афанасьєва, Н. М. Вітренко, А. П. Яременко. – Харків : Прапор, 1997. – 400 с.
63. Селігей О. П. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми / О. П. Селігей // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 48–61.
64. Семенов О. М. Культура наукової української мови : [навч. посіб.] / О. М. Семенов. – Київ : Академія, 2010. – 216 с.
65. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : [навч. посіб.] / О. А. Сербенська. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
66. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – Київ : Наук. думка, 1991. – 152 с.
67. Словник-довідник з культури української мови / уклад. Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська та ін. – Київ : Знання, 2004. – 367 с.
68. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт, О. І. Скопенко, Г. М. Сюта та ін. – Київ : Вид. "Довіра", УНВЦ "Рідна мова", 2000. – 1018 с.
69. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук ; Ін-т української мови, Укр. мовно-інформ. фонд НАН України. – Київ : Наукова думка, 2003. – 1097 с.
70. Ставицька Л. Український жаргон. Словник / Л. Ставицька. – [2-ге вид., випр. і розшир.]. – Київ : Критика, 2005. – 496 с.
71. Струганець Л. В. Культура мови. Модульний курс : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вишів Укр. / Л. В. Струганець. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 195 с.
72. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга "Богдан", 2000. – 88 с.
73. Сухенко В. Г. Художньо-мовний універсум Дмитра Білоуса : [монографія] / В. Г. Сухенко. – Харків : НТМТ, 2011. – 202 с.
74. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 12. – С. 2.
75. Тихоша В. І. Українська мова (за професійним спрямуванням) : підруч. для вищ. навч. закл. / В. І. Тихоша, Г. М. Гайдученко, С. А. Мартос. – Харків : ФОП Чальцев О. В., 2012. – 347 с.
76. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – Київ : Вид-во "Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана", 2000. – 750 с.

77. Українська мова за професійним спрямуванням : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С. О. Караман, О. А. Копусь, В. І. Тихоша та ін. ; за ред. С. О. Карамана, О. А. Копусь. – Київ : Літера ЛТД, 2013. – 544 с.
78. Українська мова за професійним спрямуванням (у таблицях) : методичні вказівки до підготовки іспиту / уклад. В. С. Акімова. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2010. – 35 с.
79. Українська мова у ХХ сторіччі: Історія лінгвоциду. Документи і матеріали / [упор. Л. Масенко та ін.]. – Київ : ВД "Києво-Могилянська академія", 2005. – 399 с.
80. Український орфографічний словник : близько 100 000 слів / за ред. А. О. Свашенко. – Харків : Прапор, 1997. – 845 с.
81. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Інститут української мови – 6-те вид., стереотип. – Київ : Наукова думка, 1997. – 240 с.
82. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / уклад. С. П. Бибик, І. Л. Михно, Л. О. Пустовіт та ін. – Київ : Довіра, 1999. – 503 с.
83. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів : довідкове видання / Є. Д. Чак. – Вид. 2-ге, переробл. – Київ : Радянська школа, 1984. – 185 с.
84. Черемська О. С. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові (на матеріалі преси Харківщини 50 – 80 років ХХ століття) : монографія / О. С. Черемська. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 184 с.
85. Черемська О. С. Українська мова (за професійним спрямуванням) : [навч. посіб.] / О. С. Черемська, Г. Г. Гайдамака, В. Ф. Жовтобрюх. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. – 224 с.
86. Черемська О. С. Українська мова науки, аналітичної сфери та управління : навч. посіб. / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 240 с.
87. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – 3-тє вид., випр. і доп. – Київ : Алерта, 2013. – 696 с.

Додатки

Додаток А

Російсько-український міні-словник найбільш уживаних слів та сталих словосполучень економічної термінології

А

Аванс – аванс.

В виде аванса – як аванс; авансом.

Авансирование – авансування.

Аккредитив – акредитив.

Аккредитовать – акредитувати.

Ассигнация – асигнація.

Ассигнование – асигнування.

Ассигнованный – асигнований.

Ассоциация – асоціація.

Банковская ассоциация – банківська асоціація.

Ассоциированный член – асоційований член.

Ассоциировать – асоціювати.

Б

Баланс – баланс.

Баланс выходной, заключительный – баланс вихідний, кінцевий.

Баланс вступной, начинательный – баланс вступний, початковий.

Баланс генеральный – баланс генеральний.

Баланс ликвидационный – баланс ліквідаційний.

Расчетный баланс – розрахунковий баланс.

Платежный баланс – платіжний баланс.

Межотраслевой баланс, МОБ – міжгалузевий баланс, МГБ.

Баланс движения капиталов и кредитов – баланс руху капіталів і кредитів.

Баланс народного хозяйства – баланс народного господарства.

Баланс оборотных средств – баланс оборотних (обігових) засобів.

Банк – банк.

Банк долгосрочных вложений – банк довготермінових (довгострокових) вкладів.

Банкротство – банкрутство.

Злостное банкротство – зловмисне банкрутство.

Потерпеть банкротство – збанкрутувати.

Бюджет – бюджет.

Бюджет городской – бюджет міський.

Бюджет местный – бюджет місцевий.

В

Вопрос – питання; запитання; запит; (*положение дела*) – справа; річ.

Подымают вопрос – порушувати.

Возникает вопрос – постає, виникає питання.

Спорный вопрос – спірне питання.

Сложный вопрос – складна справа; складне питання.

Разрешать вопрос – розв'язувати питання, справу.

Денежный вопрос – грошова справа.

Освещать вопрос – висвітлювати справу, питання.

Ставить вопрос ребром – ставити питання руба.

Литература по этому вопросу – література із цього питання.

Это совсем другой вопрос – це зовсім інша справа.

Выручка – виторг.

Валютная выручка – валютний виторг.

Г

Граница – межа; грань; (*политическая*) – кордон.

Провести границу между чем – покласти межу.

Выйти из границ, перейти границы – перебрати міри; перейти, ступити (переступити) через край.

Проводит границу чего – обмежувати що.

Д

Действовать – діяти; чинити; орудувати.

Действовать справедливо – чинити справедливо.

Действующий – що діє; діяльний; (*о законах*) – чинний.

Действовать в качестве кого – виступати за кого.

Декларация – декларація, заява.

Таможенная декларация – митна декларація.

Ж

Жалоба – скарга.

Подавать жалобу – подавати скаргу.

Кассационная жалоба – касаційна скарга.

Вносить жалобу – заносити, подавати скаргу.

З

Заведение – заклад.

Торговое заведение – торговельний заклад.

Учебное заведение – навчальний заклад.

И

Инвестиция – інвестиція, вкладання (*капіталу, коштів*).

Интеллектуальные инвестиции – інтелектуальні інвестиції.

Портфельные инвестиции – портфельні інвестиції.

Инвестор, вкладчик – інвестор, вкладник.

Инициатива – ініціатива.

По (*собственной*) инициативе – із (*власної*) ініціативи.

Предпринимательская инициатива – підприємницька ініціатива.

Инспекция – інспекція, нагляд.

Государственные инспекции – державні інспекції.

Инфляция – інфляція, знецінення.

Импортируемая инфляция – імпортована інфляція.

Иск – позов.

Предъявить, возбудить иск – подавати, подати позов (*на когось*); справляти, справити (*учиняти, учинити*) позов (*комусь, на когось, проти когось*); позивати (*когось*).

Встречный иск – стрічний, зустрічний позов.

Гражданский иск – цивільний позов.

Регрессный, обратный иск – регресний, зворотний позов.

Исключать – виключати; вилучати; вираховувати.

Исключая – крім; опріч; за винятком.

Исключение – виняток.

За исключением – крім; опріч; за винятком.

Представляют собою исключение – становити виняток; бути винятком.

За немногими исключениями – із небагатьма винятками.

Подлежит исключению – треба, належить виключити.

Без исключения – без винятку.

В виде исключения – як виняток.

Исполнение – виконання.

Во исполнение (*предписания*) – виконуючи (*припис*).

Побуждать к исполнению (*лаской, наградой*) – заохочувати до виконання; (*угрозой, наказанием*) – спонукати до виконання.

Для исполнения – щоб виконати; на виконання.

Предварительное исполнение – попереднє виконання.

Подлежать исполнению – підлягати виконанню.

Приводит в исполнение – виконувати.

В исполнение не приводит – виконувати не треба.

К (*неуклонному*) исполнению – до (*неухильного*) виконання.

Об исполнении донести – виконавши, повідомте; про виконання повідомте.

Принудит к исполнению – змусити, щоб виконав; змусити до виконання.

Исполнять – виконувати; відбувати; робити.

Исполнено будет – буде зроблено, виконано.

Использование – використання; використання.

По использовании – використавши.

Итог – підсумок.

В итоге – разом.

Окончательный итог – остаточний підсумок.

В конечном итоге – після всього; кінець кінцем; у підсумку, загалом.

Подводит итоги – підсумовувати; підбити підсумки.

К

Капитал – капітал.

- Капитал собственный – капітал власний.
- Капитал занятой – капітал позичений.
- Капитал оборотный – капітал оборотний.
- Капитал основной – капітал основний.
- Капитал амортизационный – капітал амортизаційний.
- Наличный капитал – готові гроші; готівка.
- Уставный капитал – статутний капітал.
- Капитал ссудный – позичковий капітал.

Касса – каса.

- Касса взаимопомощи – каса взаємодопомоги.
- Касса сберегательная – ощадна каса.

Качество – якість; (*свойство*) – властивість.

- В качестве (*кого*) – як (*хто*); за (*кого*).
- Испытать качество – випробувати якість.

Квитанция – квитанція.

- По квитанции (*получать*) – на квитанцію (*отримувати*).

Компания – товариство; спілка; компанія.

- Входит в компанию – вступати, приставати до спілки.

Конкуренция – конкуренція, змагання.

- Вне конкуренции – поза конкуренцією.
- Неценовая конкуренция – нецінова конкуренція.

Консалтинг – консалтинг, консультування.

Контракт – контракт.

- По контракту – за контрактом.
- Заключать контракт – укладати (*брати*) контракт.
- Контракт на изучение – контракт на вивчення.
- Бесконкурентный контракт, контракт с единственным подрядчиком – безконкурентний контракт, контракт із єдиним підрядником.

Конъюнктура – кон'юнктура, умови, обставини.

- Конъюнктура мирового рынка – кон'юнктура світового ринку.

Кооператив – кооператив.

- Потребительский кооператив – споживчий кооператив.

Кредит – кредит.

Давать в кредит – давати у кредит.

Мелкий кредит – дрібний кредит.

Взаимный кредит – обопільний кредит.

Государственный кредит – державний кредит.

Смешанный кредит – змішаний кредит.

Коммерческий кредит – комерційний кредит.

Международный (*иностранный*) кредит – міжнародний (*іноземний*) кредит.

Кредитоспособность – кредитоспроможність.

Кризис – криза.

Правительственный кризис – урядова криза.

Денежно-кредитный кризис – грошово-кредитна криза.

Курс – курс.

Переменный курс – змінний курс.

Инфляционный курс – інфляційний курс.

Колеблющийся (*неустойчивый*) валютный курс – хиткий (*нестійкий*) валютний курс.

Фиксированный валютный курс – фіксований валютний курс.

По курсу – за курсом.

Поднять курс – підвищити курс.

Л

Лицо – обличчя; лице; вид; особа.

Лицо официальное – офіційна особа.

Лицо должностное – урядова особа; урядовець.

Лицо юридическое – юридична особа.

Лицо частное – приватна особа.

Налицо (*с лицевой стороны*) – спереду.

Апеллирующее лицо – особа, що апелює.

Посторонним лицам вход воспрещен – стороннім (особам) входити заборонено.

Лично – особисто.

Лично явиться – самому особисто прийти, з'явитися.

Льгота – пільга.

Пользоваться льготой – користуватися пільгами; мати пільги.

Пользующийся льготой – пільговик.

Налоговые льготы – податкові пільги.

Давать льготу кому – давати пільгу (*комусь*); пільгувати (*когось*).

М

Маркетинг – маркетинг; організація збуту.

Конверсионный маркетинг – конверсійний маркетинг.

Концентрированный маркетинг – концентрований маркетинг.

Маркетинг потребительских товаров – маркетинг споживчих товарів.

Маркетинг услуг – маркетинг послуг.

Международный маркетинг – міжнародний маркетинг.

Некоммерческий маркетинг – некомерційний маркетинг.

Пробный маркетинг – пробний маркетинг.

Противодействующий маркетинг – маркетинг, спрямований на протидію; маркетинг протидії.

Целевой маркетинг – цільовий маркетинг.

Ценовой маркетинг – ціновий маркетинг.

Монета – монета.

Той же монетой (*отплатить*) – тими ж грішми (*віддати*); платити, відплатити тією самою монетою; віддячувати тим самим.

Н

Налог – податок.

Облагать налогом – оподатковувати.

Обложение налогами – оподаткування.

Освободить от налогов (*кого*) – звільнити від податків (*когось*); зняти податки (*із когось*).

Налог прямой – податок прямий.

Налог косвенный – податок посередній (непрямий).

Налог с прибыли – податок від прибутку.

Налог уравнительный – податок вирівняльний.

Прогрессивно-подходный налог – відприбутковий податок.

Облегчение налога – зменшення податку.

Распределять налоги – розподіляти податки.

Налог подоходно-поимущественный – податок прибутково-майновий.

Обременительные налоги – тяжкі податки.

Недостаток (*порок, дефект*) – хиба; вада, ґандж; (*отсутствие чего-либо*) – брак.

По недостатку чего (*времени, средств*) – через брак; бо бракувало (*часу, коштів*).

Недостаток (*в чем*) – брак (*чогось*).

Скрывать недостатки – приховувати недоліки, хиби.

Упрекать за недостатки – дорікати (*картати, вимовляти*) за недоліки, вади, хиби.

Недочет – недолік.

Недочет суммы – недостача суми.

Недочет в работе – недолік, недогляд у роботі.

Неплатежеспособность – неплатоспроможність.

О

Обмен – обмін; замін, заміна.

В обмен – на заміну; на обмін.

Обмен письмами – листування.

Торговый обмен – торговельний обмін.

Ассортиментный обмен – асортиментний обмін.

Выданный в обмен – виданий на заміну, обмін; обмінений.

Оборот – обіг; оборот; обертання.

Оборот денежных средств – обіг коштів.

Пускать деньги в оборот – пускати гроші в обіг.

Смотри на обороте – дивись на звороті, на зворотному боці.

Дать делу другой оборот – повернути справу інакше.

Денежные, кассовые, торговые обороты – грошові, касові, торговельні (*торгові*) обороти.

Внешнеторговый оборот – зовнішньоторговельний оборот.

Оборот вокруг чего-либо – оберт.

Отчетность – звітність.

Отчетность денежная – звітність грошова.

П

Перевод (*на другой язык*) – переклад.

Перевод по службе – переміщення.

Перевод по почте, телеграфу – переказ поштовий, телеграфний.

Перевод банковый, почтовый – переказ банківий, поштовий.

Перевод стрелки – пересув стрілки.

По переводу – переказом.

Перевод на (*украинский язык*) – переклад українською мовою.

Переводной (*вексель, билет*) – переказовий (*вексель, білет*).

Переговоры – переговори; перемовини.

Вступить в переговоры – розпочати переговори, перемовини; стати до перемовин.

Вести переговоры (*с кем*) – провадити переговори, перемовини (*із кимось*).

Сорвать переговоры – зірвати переговори, перемовини.

Перечень – перелік.

Ограничительный перечень – обмежний перелік.

Исчерпывающий перечень – повний перелік.

Примерный перечень – зразковий перелік.

План – план.

Составить план – скласти план.

Начертить план – накреслити план.

Строить планы – планувати.

Ввести, поставить в план – запланувати.

Отодвигать на второй (*задний*) план – відсувати на другий (*задній*) план.

По плану – за планом.

Стратегический план – стратегічний план.

Планировать – планувати.

Планирование – планування.

Встречное планирование маркетинга – зустрічне планування маркетингу.

Долгосрочное планирование деятельности – довготермінове (*довгострокове*) планування діяльності.

Стратегическое планирование – стратегічне планування.

Планирование ассортимента продукции – планування асортименту продукції.

Плата – платня; плата.

Заработная плата – заробітна платня, плата.

Предварительная плата, предоплата – плата наперед; попередня плата (*передоплата*).

Процент – відсоток; процент.

Проценты по вкладам – відсотки (*проценти*) за вкладами.

Процентный – відсотковий (*процентний*).

Р

Работа – праця; робота.

Работа по совместительству – праця (*робота*) за сумісництвом, за внутрішнім суміщенням.

Ставить (*кого*) на работу – ставити (*когось*) на роботу, до роботи.

Срочная работа – термінова робота.

Поручать (*кому*) работу – доручити (*комусь*) справу, працю.

Принудительные работы – примусова праця.

Отвлекать от работы – відривати (*відволікати*) від роботи, праці.

Окончить работу – скінчити, завершити працю, роботу.

Сверхурочная работа – надурочна (*наднормова*) праця, робота; переробіток.

Заниматься работой – працювати.

Упорство в работе – завзятість; наполегливість.

Приняться за работу – стати до праці.

Вести работу – провадити роботу.

Избегать работы – ухилятися від роботи.

Прекратить работу – припинити, покинути працю, роботу.

Приниматься за работу – братися, ставати до роботи, до праці, до справи.

Расписка – розписка.

Платежная расписка – платіжна розписка.

Под расписку – під розписку.

Распоряжение – наказ; розпорядження.

Быть в распоряжении – бути до (*чийогось*) розпорядження; бути до (*чиїхось*) послуг.

По распоряжению – з наказу.

Предоставлять в (*чье-либо*) распоряжение (*что*) – передавати до (*чийогось*) розпорядження (*щось*).

Сделать распоряжение – зробити розпорядження.

Согласно распоряжения – згідно з розпорядженням.

Завещательное распоряжение – спадкове розпорядження.

Распределение – розподіл.

Распределение на правах исключительности – розподіл на правах винятковості.

Рассрочка – виплат.

В рассрочку – на виплат.

Расход – видаток, витрата.

Накладные расходы – накладні видатки (*витрати*).

Наименование расходов – назва видатків.

В расход – на видаток.

Записать в расход – записати на видаток.

Хозяйственные расходы – господарські видатки (*витрати*).

Текущие расходы – поточні видатки (*витрати*).

Возвратные расходы – видатки до повернення.

Расчет – порахунок; обрахунок; розрахунок.

Взять, принять в расчет – узяти на увагу, до уваги, мати на увазі.

Покончить расчеты – розрахуватися.

Обмануться в расчете – прорахувати.

Ошибиться в расчете – схибити.

Окончательный расчет – остаточний розрахунок.

С таким расчетом, чтобы... – так, щоб...

Наличный расчет – розрахунок готівкою.

Расчет в кредит – розрахунок у кредит.

Расчет цены на основе принципа безубыточности – розрахунок ціни на основі принципу незбитковості.

Расценка – розцінка; (*действие*) – розцінювання; цінування.

По расценке – за розцінкою.

Повышать, понижать расценку – підвищувати, знижувати розцінку.

Рассчитывать – розраховувати; (*расчислять*) – обраховувати.

Рассчитывать (*на что-либо*) – сподіватися (*на щось*).

Расчитывать служащих – звільняти службовців.

Реализация – реалізація, здійснення.

Коммерческая реализация – комерційна реалізація.

Регулирование – регулювання.

Государственное регулирование цен – державне регулювання цін.

Денежно-кредитное регулирование – грошово-кредитне регулювання.

Реклама – реклама, популяризація, вихваляння (чого).

Внешнеторговая реклама – зовнішньоторговельна реклама.

Рентабельность – рентабельність; прибутковість.

Расчетная рентабельность производства – розрахункова рентабельність виробництва.

Общая рентабельность производства – загальна рентабельність виробництва.

Риск – ризик.

Валютный риск – валютний ризик.

Коммерческий риск – комерційний ризик.

Кредитный риск – кредитний ризик.

Розница – роздріб.

Продавать в розницу – продавати в роздріб.

Рынок – ринок.

Валютный рынок – валютний ринок.

Мировой рынок – світовий ринок.

Свободный рынок – вільний ринок.

Рынок государственных учреждений – ринок державних закладів.

Рынок покупателя – ринок покупця.

Рынок продавца – ринок продавця.

Рынок производителя – ринок виробника.

Рынок промежуточных продавцов, посреднический рынок – ринок проміжних продавців, посередницький ринок.

Рынок ссудного капитала – ринок позичкового капіталу.

Односторонний рынок – односторонній ринок.

Потенциальный рынок – потенційний ринок.

С

Сальдо – сальдо.

Внешнеторговое сальдо, сальдо внешней торговли – зовнішньоторговельне сальдо, сальдо зовнішньої торгівлі.

Самоокупаемость – самоокупність.

Самофинансирование – самофінансування.

Санация, санирование – санація, санування, оздоровлення.

Сбыт – збут; реалізація.

Для сбыта, на сбыт – на збут; реалізацію.

Сделка – угода.

Реальная биржевая сделка – реальна біржова угода.

Репортная сделка – репортна угода.

Компенсационная сделка – компенсаційна угода.

Мировая сделка – мирова угода.

Бартерная сделка, бартер – бартерна угода, бартер.

Предварительная сделка – попередня угода.

Совершать сделку – укладати угоду.

Себестоимость – собівартість.

Себестоимость продукции – собівартість продукції.

Счет – лічба; (*документ*) – рахунок.

Валютный счет – валютний рахунок.

Корреспондентские счета – кореспондентські рахунки.

Открытый счет – відкритий рахунок.

Пассивные счета – пасивні рахунки.

Текущий счет – поточний рахунок.

Лицевой счет – особовий рахунок.

Личный счет – особистий рахунок.

Активные счета – активні рахунки.

Счет депозитов и невыплаченных сумм – рахунок депозитів та несплачених сум.

Вносить (суммы) на текущий счет – укладати (суми) на поточний рахунок.

На казенный счет – урядовим коштом.

Сырье – сировина, сирівець.

Т

Таможня – митниця.

Таможенный – митний.

Тариф – тариф.

По тарифу – за тарифом.

Акционерное товарищество – акціонерне товариство.

Потребительское товарищество – споживче товариство.

Товарооборот – товарообіг.

Товарообмен – товарообмін.

Торговля – торгівля, торг.

Оптовая торговля – гуртова торгівля.

Розничная торговля – роздрібна торгівля.

Биржевая торговля – біржова торгівля.

Внешняя торговля – зовнішня торгівля.

Внутренняя торговля – внутрішня торгівля.

Встречная торговля – зустрічна торгівля.

Заниматься торговлей – торгувати.

Наемный труд – наймана праця.

У

Убыток – утрата.

Причинять, наносить убытки – завдавати втрати; призводити до втрати.

Возмещать убытки – покривати втрати; відшкодовувати втрати.

Потерпеть, понести убытки – зазнати втрат.

Учет (*товара*) – облік.

Брать на учет – брати на облік.

Снять с учета – списати (*зняти*) з обліку.

Производить учет (*товара*) – робити облік (*товару*).

Строгий учет – суворий (*точний*) облік.

Ущерб – шкода; утрата.

Причинить ущерб – завдавати шкоди (*утрат, збитків*); робити (*учиняти*) шкоду; шкодити; нашкодити кому.

Ф

Фактор – чинник, фактор.

Неконтролируемые факторы – неконтрольовані чинники.

Фонд – фонд.

Валютные фонды предприятий – валютні фонди підприємств.

Рыночные фонды – ринкові фонди.

Уставный фонд – статутний фонд.

Форма – форма.

В денежной форме – грошима; грішми.

В форме обязательств, расписок – зобов'язаннями, розписками.

Х

Ход – хід; рух; перебіг.

Ход дела – перебіг справи.

Ход событий – хід (*перебіг*) подій.

Ходовой (*товар, изделие*) – дуже уживаний (*товар, виріб*); ходовой (*товар, виріб*).

Ходатайство – клопотання; заступництво.

По ходатайству – на клопотання; із клопотання.

Возбуждать ходатайство – порушувати клопотання.

Вследствие ходатайства – зважаючи на клопотання.

Хранение – зберігання; схов; сховок; ховання.

На хранение (*давать*) – на зберігання; схов, до схову.

Ц

Цена – ціна.

Цена номинальная – ціна номінальна.

Базисная цена – базова (*базисна*) ціна.

Твердая цена (*определенная*) – стала ціна.

Цена рыночная – ціна ринкова.

Биржевая цена – біржова ціна.

Цена падает – ціна спадає, знижується, нижчає.

За бесценок – за безцінь.

Падать в цене – у ціні спадати.

Повышать цену – підвищувати ціну.

Подниматься в цене – дорожчати.

Указать цену – зазначити ціну.

Сойтись в цене – погодитися на ціні.

Цена потребителя – ціна споживача.

Цена производства – ціна виробництва.

Договорная цена – договірна ціна.

Ч

Частность – окремість.

В частности – зокрема.

Частный – приватний

Ш

Штраф – штраф; пеня; кара.

Денежный штраф – грошовий штраф; грошова кара.

Я

Ящик – скринька; (*выдвижной*) – шухляда.

Денежный ящик – грошова скринька.

Почтовый ящик – поштова скринька.

Складні випадки українського літературного слововживання

Пароніми	Пояснення 1	Пояснення 2
1	2	3
Адреса – адрес	Адреса – позначення місця проживання когось, місцезнаходження чогось. <i>Мешкати за адресою</i>	Адрес – письмове вітання особі, організації з нагоди якоїсь події. <i>Адрес із нагоди 85-річчя університету</i>
Акціонерний – акціонерський	Акціонерний – той, що стосується акцій, заснований на них. <i>Акціонерне товариство</i>	Акціонерський – той, що належить, властивий акціонерам. <i>Акціонерські внески</i>
Аргументація – аргументування	Аргументація – 1. Наведення доказів на користь чогось. <i>Переконлива аргументація.</i> 2. Сукупність аргументів. <i>Положення підкріплені солідною аргументацією</i>	Аргументування – наведення доказів на користь чогось. <i>Переконливе аргументування</i>
Вдача – удача	Вдача – сукупність психічних особливостей людини, які виявляють у її діях, поведінці, характері; нахил, звичка. <i>Він має гарну вдачу</i>	Удача – позитивний, бажаний наслідок чогось; успіх. <i>Рибальська, мисливська удача</i>
Веліти – воліти	Веліти – вимагати, наказувати. <i>Веліли працювати</i>	Воліти – хотіти, бажати. <i>Волію знати всю правду</i>
Виборний – виборчий	Виборний – що визначають чи обирають голосуванням. <i>Виборна особа, виборна посада, виборне начало</i>	Виборчий – пов'язаний із виборами, місцем, де вони відбуваються, правовими нормами, які встановлюють порядок їхнього проведення. <i>Виборча кампанія, виборчий блок, виборча дільниця</i>
Воєнний – військовий	Воєнний – пов'язаний із війною. <i>Воєнний стан, воєнна загроза, воєнна перемога</i>	Військовий – той, що стосується війська. <i>Військова доктрина, військова частина, військова таємниця</i>
Гривна – гривня	Гривна – металева шийна прикраса у вигляді обруча. <i>Кольє нагадують давньоруські гривни</i>	Гривня – грошова одиниця України

1	2	3
Громадський – громадянський	Громадський походить від іменника громада й означає "належний до певного колективу людей". <i>Громадські організації, громадська думка</i>	Громадянський – той, що стосується громадянина як члена суспільства, а також усього громадянства. <i>Громадянські права, громадянська совість</i>
Дипломант – дипломат	Дипломантом називають того, хто працює над дипломним проектом, пише дипломну роботу. Це також особа, відзначена дипломом за видатні успіхи у якійсь царині. <i>Дипломант міжнародного конкурсу піаністів</i>	Дипломат – службовець, наділений урядовими повноваженнями для відносин з іншими державами. Переносно дипломат – людина, котра продумано й уміло діє у стосунках із іншими. <i>Тонкий дипломат</i>
Дружний – дружній	Дружний – згуртований, одностайний. <i>Дружний колектив</i>	Дружній – товариський, приятний. <i>Дружнє ставлення</i>
Зумовлювати – обумовлювати	Зумовлювати – це спричиняти, викликати щось. <i>Гарна оплата зумовила якісну роботу</i>	Обумовлювати – установлювати (в угодах, договорах тощо) певні умови, терміни, показники. <i>Сторони обумовили низку питань</i>
Кандидат – кандидатура	Кандидат – той, кого намічено для обрання, призначення або прийняття кудись; науковий ступінь. <i>Кандидат у депутати, кандидат філологічних наук</i>	Кандидатура – особа, названа або висунута як кандидат; права або можливість для когось виступати в цій іпостасі. <i>Усі проголосували проти його кандидатури</i>
Кампанія – компанія	Кампанія: 1. Сукупність воєнних операцій у визначений період, що мають певну стратегічну мету. 2. Сукупність заходів для здійснення в певний період якого-небудь важливого громадсько-політичного або господарчого завдання. <i>Виборча кампанія</i>	Компанія: 1. Те саме, що товариство. 2. Торговельне або промислове товариство, що об'єднує підприємців; спілка. <i>Весела компанія; Акціонерна компанія</i>

Продовження додатка Б

1	2	3
Книжковий – книжний	Книжковий – той, що стосується книжки, пов'язаний з нею, з виданням і розповсюдженням літератури. <i>Книжкова виставка</i>	Книжний – характерний для літературно-писемного викладу, не властивий живій мові; узятий, запозичений із книжок. <i>Книжний стиль</i>
Комунікативний комунікаційний	Комунікативний – той, що стосується спілкування за допомогою мови. <i>Комунікативний засіб</i>	Комунікаційний – той, що стосується шляхів сполучення, ліній зв'язку. <i>Комунікаційні шляхи</i>
Корисливий – корисний	Корисливий – той, хто прагне наживи, власної вигоди (про людину). <i>Корислива мета</i>	Корисний – який дає користь. <i>Корисні продукти, корисні поради</i>
Мимохідь – мимохіть	Мимохідь – минаючи щось, побіжно. <i>Мимохідь зазирали додому</i>	Мимохіть – мимоволі, несвідомо. <i>Мимохіть простяг руку</i>
Музичний – музикальний	Музичний – який стосується музики як виду мистецтва, використовується для неї. <i>Музичне виховання, музичне училище</i>	Музикальний – схильний до музики, має здатність тонко сприймати її, виконувати музичні твори. <i>Музикальний слух</i>
Нечисленний – незчисленний	Нечисленний – який складається з невеликої кількості когось, чогось. <i>Нечисленні перехожі</i>	Незчисленний – який складається з великої кількості когось, чогось; незліченний. <i>Незчисленне військо</i>
Особистий – особовий	Особистий – індивідуальний, належний окремій особі. <i>Особиста власність, особиста думка</i>	Особовий – такий, що стосується особи взагалі, багатьох осіб. <i>Особовий склад, особова справа</i> (у відділі кадрів). Крім того, прикметник особовий уживають як граматичний термін: <i>особове дієслово, особовий займенник</i>
Паливо – пальне	Паливо – горюча тверда, рідка або газоподібна речовина, що слугує джерелом енергії. <i>Збережене паливо, заготовля палива на зиму</i>	Пальне – це паливо для двигунів внутрішнього згорання. <i>Автомобільне пальне</i>

1	2	3
Пам'ятник – пам'ятка	Пам'ятник – скульптурна споруда на пам'ять або на честь когось чи чогось. <i>Пам'ятник Лесі Українці</i>	Пам'ятка: 1. Річ або об'єкт, що нагадує про когось, про щось. 2. Предмет матеріальної або духовної культури минулого. <i>Історична пам'ятка, літературна пам'ятка.</i> 3. Невелика книжка чи аркуш із короткими настановами; інструкція. <i>Пам'ятка туристові.</i> 4. Церковна поминальна книжечка
Подовжувати – продовжувати	Подовжувати – збільшувати в довжину. <i>Подовжити шнур</i>	Продовжувати – збільшувати в часі. <i>Продовжити заняття</i>
Показний – показовий	Показний: 1. Той, що привертає увагу позитивними якостями. <i>Показні видання.</i> 2. Помітний, привабливий. <i>Показний із себе.</i> 3. Навмисний, підкреслений. <i>Показна парадність</i>	Показовий: 1. Характерний, типовий. <i>Показовий приклад.</i> 2. Прилюдний. <i>Показовий суд.</i> 3. Зразковий. <i>Експериментально-показове господарство</i>
Показник – показчик	Показник – свідчення, доказ, ознака чогось; переважно, у множині – наочне вираження (у цифрах, графічно) досягнень, результатів чиєїсь праці. <i>Показник зрілості, економічні показники</i>	Показчик: 1. Позначка, яка на щось показує. <i>Показчик дороги.</i> 2. Довідкова книжка чи список. <i>Алфавітний показчик літератури. Показчик слів.</i> 3. Контрольно-вимірювальний прилад. <i>Показчик температури води</i>
Рідкий – рідкісний	Рідкий – негустий; розташований нещільно один за одним або повторюється через певні проміжки часу. <i>Рідке волосся, рідкий туман</i>	Рідкісний – що трапляється, буває не часто; незвичайний. <i>Рідкісний випадок, рідкісна порада</i>

1	2	3
Розподіляти – поділяти	Розподіляти – переважно, ділити ціле на частини. <i>Розділяти землю, межу, стіл</i>	Поділяти – мати подібні переконання, погляди, почуття. <i>Поділяти радість, думку</i>
Свідоцтво – свідчення	Свідоцтво – офіційний документ. <i>Свідоцтво про народження</i>	Свідчення – підтвердження чогось (факту, обставин тощо). <i>Вірогідні свідчення</i>
Становити – складати	Становити – бути складником чогось; являти собою щось. <i>"Орні землі з давніх-давен становили на території Гуцульщини незначну частину її земельних угідь". (Із газети)</i>	Складати – розміщувати щонебудь у певному порядку, з'єднуючи частини в ціле. <i>Складати доповідь (рівняння, уявлення)</i>
Стримувати – утримувати	Стримувати – уповільнювати рух кого-, чого-небудь; протистояти натискові когось, чогось; не давати чомусь виявлятися повною мірою. <i>Стримувати натовп, стримувати ридання</i>	Утримувати: 1. Тримати когось, щось, не даючи впасти; уповільнювати просування когось, чогось; просити когось залишитися; не віддавати ворогові позиції. <i>Утримувати плацдарм.</i> 2. Забезпечувати кого-небудь засобами до існування; бути власником якогось закладу, підприємства тощо. <i>Утримувати родину</i>
Тактовний – тактичний	Тактовний (від такт) – який володіє чуттям міри, умінням поводитися, як годиться вихованій людині. <i>Тактовне пояснення, тактовний керівник</i>	Тактичний – який стосується тактики, цебто сукупності прийомів або способів, використовуваних для досягнення мети чи здійснення певної бойової операції. <i>Тактична боротьба, тактична схема</i>
Ширина – широта	Ширина – протяжність чогось у поперечнику. <i>Ширина річки, ширина автомагістралі</i>	Широта: 1. Властивість широкого. <i>Широта зацікавлень.</i> 2. Відстань від екватора по меридіану, виражена у градусах. <i>Рослини різних широт</i>

Словник найуживаніших фразеологізмів

Фразеологізм	Значення
1	2
<i>Авгієві стайні</i>	Звичайна запущеність, бруд, безлад
<i>Аж дим іде</i>	Дуже інтенсивно, завзято
<i>Аж молоко кисне</i>	Про щось неприємне
<i>Альфа і омега</i>	Початок і кінець
<i>Ані рудої миші</i>	Безлюдно
<i>Бавитися з вогнем</i>	Поводитися необмежено
<i>Байдики бити</i>	Нічого не робити, ледарювати
<i>Баляндраси (ляси) точити</i>	Вести пусті розмови
<i>Бачити наскрізь</i>	Добре знати
<i>Березова каша</i>	Бити різками
<i>Бити в литаври</i>	Торжествувати
<i>Бити лихом об землю</i>	Не зважати на сумні обставини, бути оптимістом
<i>Бити на сполох</i>	Попереджувати про небезпеку
<i>Бити по кишені</i>	Завдавати матеріальних збитків
<i>Бити у хвіст і гриву</i>	Дуже сильно діяти
<i>Білими нитками шитий</i>	Невміло замаскований, виконаний
<i>Бісики пускати</i>	Дивитися на когось грайливо, залицятися
<i>Блукати манівцями</i>	Робити щось неправильно
<i>Брати бика за роги</i>	Діяти рішуче, енергійно
<i>Брати до серця</i>	Боляче реагувати на щось; ставитися співчутливо
<i>Брати на кпини</i>	Насміхатися
<i>Бути на коні</i>	Мати успіх
<i>Бути на сьомому небі</i>	Радіти, бути задоволеним
<i>Вавилонське стовпотворіння</i>	Метушня, безладдя, гармидер, галас
<i>Важким духом дихати</i>	Гніватися
<i>Варфоломійвська ніч</i>	Жорстока розправа, кровопролиття
<i>Ведмежа послуга</i>	Безглузда послуга, яка замість допомоги завдає шкоди
<i>Веремію закрутити</i>	Затіяти щось неприємне, зчинити сум'яття
<i>Вивести на чисту воду</i>	Викрити кого-небудь у нечесних діях
<i>Вилами по воді писано</i>	Невідомо, як буде
<i>Висилопивши язика</i>	Робити щось швидко
<i>Вискочити на сухе</i>	Уникнути кари

Продовження додатка В

1	2
<i>Вискочити як Пилип із конопель</i>	Зненацька, недоречно
<i>Витрішки продавати</i>	Дивитися на когось (щось) із надмірною цікавістю
<i>Віддати пальму першості</i>	Визнати чиюсь перевагу в чомусь
<i>Вітер у голові</i>	Легковажний
<i>Воду решетом носити</i>	Витрачати сили даремно
<i>Гарбуза дати</i>	Відмовити тому, хто сватається
<i>Гаряча голова</i>	Запальна людина
<i>Геркулесові стовпи</i>	Кінцева межа, край; крайність
<i>Гнути кирпу</i>	Гордовито триматися, зазнаватися
<i>Гнути спину</i>	Важко працювати
<i>Годувати жданіками</i>	Обіцяти щось зробити, але не виконувати обіцяного
<i>Гордіїв вузол</i>	Про складне переплетіння різних обставин; про заплутані питання
<i>Горобина ніч</i>	Темна, дуже буряна ніч із дощем, градом, блискавицями
<i>Грати очима</i>	Кокетувати
<i>Грати першу скрипку</i>	Бути головним у якій-небудь справі
<i>Гріти чуба</i>	Виконувати важку роботу, докладати великих зусиль
<i>Давати відкоша</i>	Виявляти рішучу протидію, різко відповідати
<i>Дамоклів меч</i>	Постійна небезпека, неприємність
<i>Десята вода на киселі</i>	Про дуже далеку рідню
<i>Дивитися вовком</i>	Дивитися неприязно, сердитися
<i>Дісталось на горіхи</i>	Отримати покарання
<i>Дістати облизня</i>	Зазнати невдачі
<i>Дрижаки хапати</i>	Мерзнути; перебувати в стані нервового збудження
<i>Душа в душу</i>	Жити дружно
<i>З'їсти собаку (вовка, муху)</i>	Набути великого досвіду в якійсь справі; ґрунтовно, до тонкощів вивчити що-небудь
<i>За холодну воду не братися</i>	Ледарювати
<i>Заварити кашу</i>	Затіяти щось, що загрожує неприємними наслідками
<i>Заговорювати зуби</i>	Задурювати голову кому-небудь
<i>Закрутити веремію</i>	Наробити крику
<i>Зарубати [собі] на носі</i>	Добре, надовго запам'ятати
<i>Знову за рибу гроші</i>	Наполягати на чому-небудь; настирливо домагатися чогось; повторювати те саме

Продовження додатка В

1	2
<i>Золота молодь</i>	Діти з дуже заможних сімей, які поводять себе, усупереч громадським нормам, оскільки впевнені у своїй безкарності
<i>Золоте правило</i>	Найкраща в усіх випадках форма поведінки
<i>Золоті верби ростуть</i>	Нічого путнього не виходить
<i>Із легким серцем</i>	Без роздумів, без тривоги
<i>Із-під ринви на дощ</i>	Потрапити з однієї неприємності в іншу, ще гіршу
<i>Із себе вискакувати</i>	Дуже старатися
<i>Кадити фіміам</i>	Улесливо звеличувати, прославляти кого-небудь
<i>Каїнова печать</i>	Братовбивчий злочин
<i>Камінь спотикання</i>	Велика перепона, перешкода
<i>Кидати на вітер</i>	Марно, необдуманно витратити
<i>Ламати голову [собі]</i>	Напружено думати, намагаючись зрозуміти щось
<i>Лебедина пісня</i>	Останній витвір письменника, художника тощо
<i>Манна небесна</i>	Несподівані життєві блага, щось бажане легкодоступне
<i>Міняти шило на швайку</i>	Робити зміни без користі
<i>Мотати на вус</i>	Придивлятися, прислухатися до чого-небудь, запам'ятовувати
<i>На вербі груші</i>	Нісенітниці, дурниці
<i>На голові ходити</i>	Пустувати, бешкетувати
<i>На голову вилізти</i>	Поводитися зухвало
<i>На лобі написано</i>	Зразу видно, помітно що-небудь із зовнішнього вигляду когось
<i>Набирати води в рот</i>	Уперто мовчати; нічого не говорити
<i>Накивати п'ятами</i>	Утекти
<i>Накрити мокрим рядном</i>	Накинутися з погрозами, докорами
<i>Не бачити лісу за деревами</i>	Не помічати головного
<i>Не обібратайся лиха</i>	Мати багато клопоту
<i>Не чути землі під ногами</i>	Під впливом радісного збудження або хвилювання бути дуже енергійним, легким, швидким
<i>Ні за цапову душу</i>	Цілком даремно
<i>Ні тепер ні в четвер</i>	Ніколи, ні за яких обставин
<i>Оббивати пороги</i>	Постійно ходити, приходити до кого-небудь, кудись; часто бувати у когось, десь
<i>Обвести навколо пальця</i>	Спритно обдурити, перехитрити кого-небудь
<i>Обдерти як липку</i>	Забрати що-небудь у кого-небудь

Продовження додатка В

1	2
<i>Обітована земля</i>	Заповітна мета, мрія
<i>П'ята колона</i>	Зайва допомога
<i>П'яте колесо у возі</i>	Щось зайве, непотрібне
<i>Пальці знати</i>	Зробити що-небудь недбало, невміло, грубо
<i>Пахне смаленим</i>	Загрожує небезпека
<i>Пекти раків</i>	Червоніти
<i>Перейти рубікон</i>	Зробити вирішальний крок, прийняти безповоротне рішення
<i>Перша ластівка</i>	Початковий у появі кого-, чого-небудь
<i>По струні ходити</i>	Підкорятися, виконувати всі побажання когось
<i>По струні ходити</i>	Підкорятися, виконувати всі побажання когось
<i>Порости в п'р'я</i>	Змужніти, набратися сил
<i>Прикусити язика</i>	Замовкнути
<i>Притча во язицех</i>	Бути об'єктом постійних пересудів
<i>Прокрустове ложе</i>	Надумана мірка, під яку підганяють усі явища, різні за своєю природою, ознаками, фактами
<i>Розбити глек</i>	Посваритися
<i>Розпустити п'р'я (хвіст)</i>	Пишатися, красуватися перед ким-небудь
<i>Руки нагріти</i>	Нажитися в нечесний спосіб
<i>Руки опускаються</i>	Утратити інтерес до чогось, ставати бездіяльним
<i>Руки сверблять</i>	Дуже кортить
<i>Рукою сягнути</i>	Дуже близько
<i>Ряст топтати</i>	Жити
<i>Сидіти на двох стільцях</i>	Поділяти дві різні думки
<i>Сидіти на сухому</i>	Потрапляти в несприятливе, скрутне становище
<i>Сізіфова праця</i>	Безрезультатна, дуже виснажлива, важка й безкінецьна робота
<i>Сіль землі</i>	Найвидатніші представники певної суспільної групи
<i>Сім п'ятниць на тиждень</i>	Легко й часто змінювати погляди
<i>Скорчити Лазаря</i>	Прикинутися нещасним, безпомічним, безталанним
<i>Співати дифірамби</i>	Вихваляти
<i>Спіймати облизня</i>	Залишитися ні з чим
<i>Сходити на пси</i>	Зводиться нінащо
<i>У свинячий (собачий) голос</i>	Невчасно, дуже пізно
<i>У ступі не втовкти</i>	Важко, неможливо розібратися в чиїх-небудь плутаних, непослідовних діях

Закінчення додатка В

1	2
<i>Утерти носа</i>	Довести свою перевагу над ким-небудь
<i>Ухопити на кутні</i>	Розносити плітки
<i>Фільчина грамота</i>	Документ, що не має юридичної сили; папірець, що нічого не значить
<i>Хома невірний</i>	Про людину, яка в усьому сумнівається, нікому не вірить
<i>Хоч в око стрель</i>	Дуже темно
<i>Хоч голки збирай</i>	Видно, ясно
<i>Хоч греблю гати</i>	Дуже багато
<i>Хоч з лиця воду пий</i>	Дуже вродливий
<i>Хоч кіл на голові теши</i>	Про вперту, неслухняну людину
<i>Хоч конем грай</i>	Дуже просторо
<i>Хоч лобом бийся</i>	Про скрутне становище
<i>Хоч мак сій</i>	Тихо
<i>Хоч у вухо бгай</i>	М'який характером, спокійної вдачі
<i>Яблуко розбрату</i>	Причина сварки, ворожнечі
<i>Як баран на нові ворота</i>	Витріщатися
<i>Як горох при дорозі</i>	Про беззахисну людину
<i>Як горохом об стіну</i>	Не можна вплинути на когось
<i>Як з гуски вода</i>	Ніщо не впливає, не діє на когось
<i>Як за водою піти</i>	Зникнути безслідно
<i>Як за гріш маку</i>	Дуже багато; про щось малокоштовне
<i>Як із рога достатку</i>	Невичерпно, у дуже великій кількості
<i>Як кіт наплакав</i>	Дуже мало
<i>Як муха в окропі</i>	Про моторну, вертку людину
<i>Як сніг на голову</i>	Несподівано, раптово
<i>Як собака на снізі</i>	Ні собі, ні іншим
<i>Як у Бога за пазухою</i>	Почуватися спокійно, затишно
<i>Як у воду опущений</i>	Засмучений, розгублений

Пишімо й говорімо правильно

Неправильно	Правильно
1	2
Вантажні перевозки	Вантажні перевезення
В деякій мірі	Деякою мірою
Вести переписку	Листуватися
Взяти себе в руки	Опанувати себе
Вибраний на посаду	Обраний на посаду
Відношення до людей	Ставлення до людей
Відносно небагато	Порівняно небагато
Відноситися до роботи	Ставитися до роботи
Вірна думка	Слушна думка
Внести вклад	Зробити внесок
Вражаюча звістка	Приголомшлива звістка
В свою чергу	Своєю чергою
В ході обговорення	Під час обговорення
Гостра необхідність	Крайня потреба
Далеко краще	Значно краще
Даний випадок	Цей випадок
Даром тратити сили	Даремно витратити сили
Дивлячись на обставини	Зважаючи на обставини
Довший час	Тривалий час
Жорсткий контроль	Суворий контроль
Здатися ціллю	Поставити собі за мету
Займатися в університеті	Навчатися в університеті
Зайняти грошей	Позичити гроші
Заказний лист	Рекомендований лист
Запущена квартира	Занедбана квартира
Заставити вчитися	Змусити вчитися
Захоплюючий фільм	Цікавий фільм
Звертатися за допомогою	Звертатися по допомогу
Згідно розпорядження	Згідно з розпорядженням
Здавати екзамен	Складати іспит
З моєї точки зору	На мій погляд
Знати толк (у чомусь)	Розумітися
З незапам'ятних часів	Із давніх-давен, здавна
З тих пір	Від тоді, із того часу

Закінчення додатка Г

1	2
Зустрічаються помилки	Трапляються помилки
Інфекція розповсюджується	Інфекція поширюється
Інфекція розповсюджується	Інфекція поширюється
Існуючий лад	Нинішній, теперішній
Існуюче законодавство	Чинне законодавство
Капризувати	Вередувати
Кидатися у вічі	Упадати у вічі
Користуватися авторитетом	Мати авторитет
Користуватися успіхом	Мати успіх
Купляти	Купувати
Лишати (когось) спокою	Позбавляти спокою
Лишний раз	Зайвий раз
Мені все рівно	Мені байдуже
Подавати допомогу	Надавати допомогу
По меншій мірі	Принаймні
Той чи інший	Той чи той
У повній мірі	Повною мірою
Як виключення	Як виняток

**Іменники на позначення осіб чоловічої та жіночої статі
за національною чи територіальною ознакою**

Місто, країна	Особи чоловічої статі	Особи жіночої статі
1	2	3
<i>Алмати</i>	алматинець	алматинка
<i>Ассирія</i>	ассирієць	ассирійка
<i>Афіни</i>	афінянин	афінянка
<i>Башкирія</i>	башкир (башкирець)	башкирка
<i>Бельгія</i>	бельгієць	бельгійка
<i>Бенгалія</i>	бенгалець	бенгалка
<i>Білорусь</i>	білорус	білоруска
<i>Болгарія</i>	болгарин	болгарка
<i>Бразилія</i>	бразилець	бразилійка
<i>Варшава</i>	варшав'янин	варшав'янка
<i>Вінниця</i>	вінничанин	вінничанка
<i>Волинь</i>	волинець (волинянин)	волинка (волинянка)
<i>Голландія</i>	голландець	голландка
<i>Греція</i>	грек	грекиня
<i>Дагестан</i>	дагестанець	дагестанка
<i>Данія</i>	данець (<i>рідше</i> – датчанин)	данка (<i>рідше</i> – датчанка)
<i>Індія</i>	індієць (<i>заст.</i> індус)	індійка (<i>заст.</i> індуска)
<i>Ірак</i>	іракець	жителька Іраку
<i>Іран</i>	іранець	іранка
<i>Італія</i>	італієць (<i>заст.</i> таліянець, таль-янець)	італійка (<i>заст.</i> таліянка, тальянка)
<i>Камчатка</i>	камчадал	камчадалка
<i>Кенія</i>	кенієць	кенійка
<i>Київ</i>	киянин	киянка
<i>Китай</i>	китаєць	китаянка (а не "китайка")
<i>Кіпр</i>	кіпрянин (кіпріот)	кіпрянка (кіпріотка)
<i>Литва</i>	литовець	литовка
<i>Марокко</i>	марокканець	марокканка
<i>Нідерланди</i>	нідерландець	нідерландка
<i>Німеччина</i>	німець	німкеня
<i>Одеса</i>	одесит	одеситка
<i>Полісся</i>	поліщук	поліщучка
<i>Польща</i>	Поляк	полька (полячка)

Закінчення додатка Д

1	2	3
<i>Рим</i>	римлянин	римлянка
<i>Сибір</i>	сибіряк	сибірячка
<i>Таллінн</i>	талліннець	талліннка
<i>Угорщина</i>	угорець (мадляр)	угорка (мадярка)
<i>Україна</i>	українець	українка
<i>Філіппіни</i>	філіппінець	філіппінка
<i>Фінікія</i>	фінікієць (фінікіянин)	фінікійка (фінікіянка)
<i>Фінляндія</i>	фін (народ, основне населення Фінляндії)	фінка (народ, основне населення Фінляндії)
	фінляндець (житель Фінляндії)	фінляндка (жителька Фінляндії)
<i>Франція</i>	француз	француженка
<i>Хорватія</i>	хорват	хорватка
<i>Чехія</i>	чех	чешка
<i>Чилі</i>	чилієць	чилійка
<i>Швейцарія</i>	швейцарець	швейцарка
<i>Швеція</i>	швед	шведка
<i>Шрі-Ланка</i>	шріланкієць	шріланкійка
<p>Увага! Індіанці – індійці – індуси. Індіанець, індіанка – загальна назва корінного населення Америки, крім ескімосів. Індієць, індійка – загальна назва всього корінного населення Індії та Пакистану. Індус, індуска – застаріла назва, те саме, що індійці; послідовники індуїзму, панівної релігії в Індії</p>		

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Нормативність як основа літературної мови.....	5
1. Комунікативна компетентність у професійній діяльності мовної особистості. Історія походження та розвитку української літературної мови. Українська мова серед інших мов світу.....	5
1.1. Предмет, мета, завдання навчальної дисципліни.....	6
1.2. Загальнонаціональна та літературна мова.....	7
1.3. Функції мови в суспільстві.....	13
1.4. Мовна ситуація в Україні.....	15
1.5. Екскурс в історію української мови. Історія походження української мови. Жива українська мова та книжна мова у творах різних жанрів.....	19
1.6. Українська мова серед інших мов світу.....	27
Практичні завдання.....	30
Запитання й завдання для самодіагностики.....	33
Тести для самоконтролю.....	33
Домашнє завдання.....	35
Рекомендована література.....	35
2. Нормативність як важлива ознака літературної мови. Типи мовних норм. Орфоепічні та акцентуаційні норми української літературної мови.....	37
2.1. Поняття мовної норми. Мовна норма як мовний варіант, закріплений практикою вживання. Варіантність у мові.....	38
2.2. Стан правописного, термінологічного та лексикографічного нормування української мови на сучасному етапі.....	40
2.3. Риси мовної норми.....	46
2.4. Огляд типів мовної норми.....	47
2.5. Поняття орфоепії. Нормативність вимови голосних та приголосних звуків.....	51
2.6. Вимова приголосних у звукосполученнях.....	57
2.7. Засоби милозвучності української мови.....	60

2.8. Поняття про словесний наголос. Акцентуаційні норми української мови. Окремі закономірності наголошування.....	62
Практичні завдання.....	68
Запитання й завдання для самодіагностики.....	70
Тести для самоконтролю	71
Домашнє завдання	73
Рекомендована література.....	73
3. Лексичний склад української літературної мови.	
Лексична норма як компонент формування мовної компетенції	75
3.1. Лексичний склад української мови	75
3.2. Стилiстична диференціяція лексики української мови	82
3.3. Лексичне та фразеологічне багатство української мови	85
3.4. Лексична нормативність мови, з огляду на сфери використання	90
Практичні завдання.....	96
Запитання й завдання для самодіагностики.....	101
Тести для самоконтролю	101
Домашнє завдання	103
Рекомендована література.....	103
4. Морфологічні та орфографічні норми як чинник належного рівня культури мови	105
4.1. Морфологічна нормативність мови.....	105
4.2. Особливості творення та вживання словозмінних форм різних частин мови	107
4.3. Орфографічні норми сучасної української літературної мови.....	124
Практичні завдання.....	139
Запитання й завдання для самодіагностики.....	144
Тести для самоконтролю	145
Домашнє завдання	147
Рекомендована література.....	147

5. Синтаксичні та пунктуаційні норми	
як компонент формування мовної компетенції	149
5.1. Синтаксична нормативність мовлення	149
5.2. Складні випадки побудови словосполучень і речень ...	151
5.3. Найважливіші пунктуаційні норми	
української літературної мови	163
Практичні завдання.....	167
Запитання й завдання для самодіагностики.....	171
Тести для самоконтролю	172
Домашнє завдання	174
Рекомендована література.....	176
Глосарій	177
Використана та рекомендована література	185
Додатки.....	191

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Черемська Ольга Степанівна
Сухенко Вікторія Григорівна

УКРАЇНСЬКА МОВА
(ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

Підручник
У 2-х частинах

Частина 1
НОРМАТИВНІСТЬ ЯК ОСНОВА
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Відповідальний за видання *О. С. Черемська*

Відповідальний редактор *М. М. Оленич*

Редактор *О. Г. Доценко*

Коректор *О. Г. Доценко*

План 2017 р. Поз. № 24-ЕП. Обсяг 224 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.